

bili toliko moralno jaki, da su sve nevolje i teškoće podnosili i junački nadjačavali.

Vremena nije još mnogo preostalo do našeg povratka u Podgrmeč. Saopštena nam je izričita naredba Štaba 5. korpusa da se Brigada bezuvjetno mora povratiti nazad preko Une u Bosansku krajinu. Poslije nekoliko partijskih sastanaka Politodjela, Štaba brigade i u bataljonima, zaključili smo da se na osnovu ovlaštenja Oblasnog komiteta formira Sreski komitet KPJ za Cazin i Veliku Kladušu, koji će ostati na terenu prilikom našeg povratka. Isto tako zaključeno je da se Štabu 5. korpusa predloži osnivanje Cazinskog partizanskog NOP odreda. U Komitet su ušli: Ale Terzić, sekretar, i članovi: Hakija Pozderac, Pero Gazibara i Esad Berberović. Ovaj Komitet nastaviće dalje uspješan rad na terenu. Posljednjeg dana juna stigli smo ponovo u Podgrmeč, u našu Veliku Ruišku.

Dvanaestog avgusta napustio sam Brigadu u Ribniku i otišao na rad u Stab 6. KNOUB kao zamjenik političkog komesara Brigade. Bilo mi je žao što odlazim iz ove jedinice za koju me vežu mnoge drage i teške uspomene.

Odlazeći iz brigade bio sam u uvjerenju da je ona za relativno kratko vrijeme izrasla i stasala u dobro organizovanu, samostalnu, sposobnu i značajnu vojnu jedinicu — ravnu svim ranije osnovanim udarnim brigadama. Bori naše brigade a posebno vojni i politički kadar, stoički i stameno podnijeli su i izdržali sva iskušenja, najteže krize i trenutke koji su ih pratili od prvih dana formiranja. Ona se kroz teške borbe, duge marševe i neprospavane noći morala u hodu prestrojavati.

Najteža iskušenja za brigadu bila su i prošla. Pred Osmom brigadom otvorili su se svjetli vidici novih uspješnih bojeva i velikih pobjeda. U srcu sam zaželio da tako bude.

HAIKO KAPETANOVIC

O PARTIJSKO-POLITICKOJ AKTIVNOSTI U OSLOBOĐENOM BIHAĆU (4. XI 1942 — 28. I 1943)

Oslobođenje Bihaća i Bihaćko-cazinske krajine početkom novembra 1942. godine predstavljalo je odlučujućii prodor snaga narodnooslobodilačkog pokreta i revolucije u ovo područje. Bihać je u tom periodu postao središte, iz kojeg je ostvarivan taj prodor. Razumije se da je već samo oslobođenje Bihaća i velikog područja u Bosni i Hrvatskoj znatno uticalo na mijenjanje političke situacije u bihaćkom srezu. Ono je omogućilo da dođu do izražaja one snage u gradu i okolici koje su u toku okupacije moralno stajale na pozicijama borbe protiv okupatora i ustaša. Ono je, takođe, omogućilo da se u muslimanskom i hrvatskom seljaštvu otvore, odnosno ojačaju procesi koji će dovesti do njihovog postepenog uključivanja i aktiviranja u narodnooslobodilačkoj borbi. Tako je oslobođenje Bihaća pružilo nove mogućnosti za razvijanje i jačanje bratstva Srba, Muslimana i Hrvata u svim oblicima koje je otkrila i neprekidno otkrivala narodnooslobodilačka borba. Prvih dana poslije oslobođenja grada znatan dio omladine odmah se javio u vojsku ili uključio u aktivan rad. Ali, bilo je teškoća kod jednog dijela građana oko njihovog uključivanja u NOP zbog okupatorsko-ustaške propagande protiv partizana. Međutim, uspješan razvoj NOP-a u zemlji, koji se temeljio na sistemat-skoj političkoj i organizacionoj aktivnosti KPJ, a naročito velika pobjeda NOV ostvarena oslobođenjem Bihaća kao najblistaviji rezultat toga razvoja, i ovdje su sve više sužavali prostor fašističkoj propagandi protiv narodnooslobodilačke borbe. Sto se, pak, u narodnooslobodilački pokret, u njegove oružane formacije, u tromjesečnom razdoblju njegovog prvog oslobođenja nisu masovno slile narodne snage Bihaća i njegovog područja, kako se to realno moglo pretpostaviti i očekivati, objašnjava se izvjesnim lošim pojavama, kao što su slučajevi pljačke i samovlašća, čiji su nosioci bili pojedini pripadnici naših jedinica i pojedini seljaci iz pozadine. Ovi bi se postupci sigurno teže odrazili na odnos građana Bihaća prema narodnooslobodilačkom pokretu da nije bilo hitne i energič-

ne intervencije Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu u svim partijskim organizacijama i vojnim jedinicama. Osuda pomenutih postupaka podigla je ugled vojske i Partije u očima građana, koji su pokazali razumijevanje za ovakve slabosti i »griehove« revolucije i uorzo m zaboravili. Koliko je ovo tačno, potvrdilo se u bezbrojnim akcijama u kojima su građani Bihaća sve više i sve aktivnije učestvovali sve do našeg povlačenja iz grada, kada su i sami u masama ostavljali svoje domove i pošli sa jedinicajia NOV-a.

Neposredno poslije oslobođenja grada pristupilo se sređivanju prilika, organizovanju novih i reorganizovanju naših postojećih vojnih i političkih institucija, tjela i rukovodstava. Najprije su počele s radom komanda mjesta i komanda područja organizovane još u toku priprema za napad i oslobođenje Bihaća. Još prije nego što je grad bio oslobođen, imenovan je za komandanta Hamdija Omanović, komandant 3. bataljona 6. krajiške brigade, koga je nakon kratkog vremena zamijenio Mehmed Midžić, obučarski radnik iz Bihaća. Hamdija Omanović postao je član Okružnog komiteta KPJ. Za zamjenika komandanta imenovan je Mihailo-Kaja Popović, seljak i prvoborac iz Praščijaka; za političkog komesara Mašo Ibrahimpašić, đak Bihaćke gimnazije i prvoborac iz Bjelaja, i za pomoćnika političkog komesara Stipo Butorac, namještenik i prvoborac iz Bihaća. Do postavljanja za pomoćnika komandanta područja u Komandi mjesta radio je i Slavko Odić, student iz Bihaća, predratni član MK KPJ Bihać. Zatim je formiran novi Sreski komitet KPJ. Formirali su ga drugovi Svetozar Vukmanović—Tempo, član CK KPJ, Sefket Maglajlić — Mirko, sekretar OK KPJ za Podgrmeč i drugarica Rada Vranješević, član OK KPJ za Podgrmeč. Komitet su sačinjavali: sekretar Vojo Stanarević, sekretar dotadašnjeg Sreskog komiteta KPJ koji je djelovao na ranijoj oslobođenoj teritoriji, đak Bihaćke gimnazije; Hasan Ibrahimpašić, obučarski radnik iz Bihaća, prije rata član MK KPJ; Stipo Butorac, takođe prije rata član MK KPJ; Lenka Maestro, student iz Bihaća; Enver Redžić, profesor iz Bihaća, politički komesar vojno-političkog kursa pri Operativnom štabu za Bosansku krajinu i Ljubo

Dotlić, sekretar SK SKOJ-a, omladinac iz Račića. Kratko vrijeme poslije formiranja Sreskog komiteta došlo je do izmjena u njegovom sastavu. Hasan Ibrahimpašić kooptiran je u OK KPJ za Bihać, Vojo Stanarević upućen je na partijski kurs koji je u Bihaću organizovao CK KPJ. Mjesto Ljube Dotlića, dužnost sekretara Sreskog komiteta SKOJ-a preuzeo je Esad Bibanović, omladinac iz Kulen-Vakufa, a ja sam do evakuacije Bihaća, krajem januara 1943. godine, vršio dužnost sekretara Komiteta.

Prvi zadaci Sreskog komiteta odnosili su se na obnavljanje rada partijskih organizacija u gradu. Pošto je razmotrila situaciju u gradskoj partijskoj organizaciji i izgradila svoj sud o dotadašnjoj aktivnosti članova, komisija koju su sačinjavali drugovi Svetozar Vukmanović—Tempo, Šefket Maglajlić—Mirko i drugarica Rada Vranješević, odlučila je da se veći broj članova KPJ raspoređi u dvije partijske ćelije u gradu. Za sekretara jedne od tih ćelija u gradu određen je Ale Galić, stolarski radnik i omladinski rukovodilac, a u Prekounju Jusuf Lipovača, kovački radnik. Te ćelije obuhvatale su u početku po sedam do osam članova, a kasnije su se povećavale primanjem novih članova i povezivanjem nekih drugova i drugarica koji su bili na radu u Vrhovnom štabu i Izvršnom odboru AVNOJ-a. Koliko se sjećam, u te dvije gradske ćelije, kako smo ih zvali za razliku od ćelija koje su postojale u Komandi područja, Komandi mjesta, bolnici i u drugim ustanovama, bili su raspoređeni drugovi Vladimir Velebit, Vaso Masleša, dr Simo Milosevic, dr Mladen Iveković, Stefan Mitrović, Joža Rutić i neki drugi, mahom stari komunisti intelektualci. Njihovo učešće u radu tih ćelija bilo je veoma korisno, jer su svoja bogata organizatorska i politička iskustva prenosili na mlađe članove Partije, koji su na sastancima ćelija sticali nova dragocjena saznanja, neophodna u organizacionom i političkom radu, i sa revolucionarnim poletom kretali u akcije da izvršavaju primljene zadatke. Aktivnost pomenutih drugova i njihovo neposredno učešće u radu partijskih organizacija u kojima su bili povezani ubrzo se osjetila u političkom životu Bihaća u porastu političkog uticaja narodnooslobodilačkog pokreta u onim društvenim sredinama koje su još stajale izvan pokreta, kao

i u slabljenju okupatorskih i ustaških političkih pozicija u tankom sloju bihačkog stanovništva koji je predstavljao bazu i oslonac okupatorsko-ustaške politike. Veso Masleša, dr Mladen Iveković, Vlada Zečević, Miloje Dobrašinović i drugi davali su inicijativu i često učestvovali u političkim konferencijama građana koje su proširivale bazu narodnooslobodilačkog pokreta u gradu. Bilo je, međutim, i konferencija koje nisu dale očekivani rezultat, kao, na primjer konferencija sa grupom građana Hrvata, kojoj su prisustvovali članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a dr Mladen Iveković i Vlada Zečević.¹ Ali nas je zato ova »neuspjela« konferencija poučila da u političkom radu ne treba trošiti energiju na pridobijanje tzv. uglednih predstavnika građanskih političkih stranaka, nego se svom snagom okrenuti radnim masama, prije svega omladini, što je poslije strpljivog rada bilo krunisano dobrim rezultatima. Krećući se svakodnevno u sredini iskusnih političkih radnika i revolucionara, i radeći zajedno s njima, komunisti Bihaća i sami su se brzo afirmisali svojom aktivnošću u narodu. Na narodnim konferencijama po kvartovima i na drugim skupovima oni su bili najaktivniji diskutanti i često tumačili politički položaj i program našeg narodnooslobodilačkog pokreta, objašnjavali konkretno zadatke koje je nametala situacija, neumorno pokretali, organizovali i okupljali mase građanstva na liniji njihovog aktivnog uključivanja u oslobodilačku borbu protiv okupatora. U tome radu članovi partijskih ćelija imali su, takođe, stalnu pomoć članova Sreskog i Okružnog komiteta, koji su se našli, tako reći, na svakom značajnijem skupu građana. Bio je to i ostao primjer povezanosti komunista i naroda u značajnim momentima narodnooslobodilačke borbe. Neosporno je da bez pune aktivnosti komunista, naročito članova »gradskih« partijskih ćelija, ne bi bilo onako velikog uspjeha koji je ostvaren za tri mjeseca »partizanske vlade« u Bihaću.

Odmah prvih dana počeli su da se dobrovoljno prijavljuju novi borci u jedinice NOV. Mahom je to bila đaćka i radnička omladina. Jedan od prvih zadataka koji su us-

¹ Dr Mladen Iveković: »Bihać je časno ušao u historiju« — »Bihaćka republika«, knjiga I, str. 222.

pješno izvršili bihaćki komunisti bile su pripreme i izbor gradskog NOO-a. Tih dana u Bihaću nisu postojale masovne političke i društvene organizacije sa svojim odborima kakve su se pojavile i razvile poslije oslobođenja grada, usljed čega je sav posao oko pripremanja izbora prvog organa revolucionarne narodnooslobodilačke vlasti u oslobođenom Bihaću pao na leđa malog broja članova KP i SKOJ-a. Izbor gradskog NOO-a predstavljao je značajan događaj u političkom životu Bihaća u to vrijeme. Istovremeno, to je bio značajan datum i u opštoj njegovoj političkoj istoriji, jer su na političku scenu aktivno stupile široke mase gradskog stanovništva.

Međutim, nekoliko dana prije izbora gradskog NOO-a Sreski komitet KPJ bio je organizator jedne velike političke manifestacije. To je bio narodni zbor u čast 25-godišnjice oktobarske socijalističke revolucije. Današnja mlada generacija Bihaća, a pogotovo generacije koje će doći, primiče možda tu proslavu kao i mnoge druge događaje iz toga herojskog doba bez uzbuđenja, kao racionalno čisti trenutak istorijske logike, kao razrijeđeni miris istorije jednog burnog, velikog, minulog doba u kojem se jedino u knjigama čita, koje se čitanjem upoznaje i u pomoć knjiga oživljava i doživljava. Za nas, pak, koji smo uoči 7. novembra 1942. godine na bihaćkoj pijaci, po hladnoj kiši, slušali drugove Starog,² Osmana,³ Kušića⁴ i druge, to je veliki Oktobar pohodio naše gradove i sela: produživao se u ustancima nepokorenih jugoslovenskih naroda. Samo godinu-dvije ili koju još unazad, o oktobarskoj socijalističkoj revoluciji u Bihaću, kao i u drugim našim gradovima i gradićima, govorilo se u uskim krugovima komunista i simpatizera sa željom i uvjerenjenjem da će se lenjinske ideje Oktobra neminovno i uskoro pretvoriti u stvarnost našeg života. A toga studenog bihaćkog novembra, o oktobarskoj socijalističkoj revoluciji govore narodu Bihaća predstavnici KPJ, a u svijesti partizanskih boraca i naroda oktobarska misao i djelo postaji

² Đuro Pucar — Stari, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu.

³ Osman Karabegović, politički komesar Operativnog stabla za Bosansku krajinu.

⁴ Milinko Kušić, politički komesar IV krajiške NOU divizije

sama potreba i suština njihove revolucionarne narodno-oslobodilačke borbe.

Suočen s tim i brojnim pitanjima i zadacima koje je stvorila situacija širokog oslobođenog područja, Sreski komitet KPJ našao se pred problemom kako da svojim radom obuhvati cjelokupno područje sreza koje je bilo nekoliko puta veće od dotadašnje slobodne teritorije od dvije opštine (ripačke i kliševičke) i desetak seoskih naselja. U to vrijeme, ne računajući članove Partije pri Vrhovnom štabu, AVNOJ-u, vojnim komandama i drugim institucijama koje su bile u nadležnosti viših partijskih rukovodstava, na teritoriji bihačkog sreza bilo je ukupno 11 partijskih ćelija, u kojima je bilo obuhvaćeno 68 članova KP sa 23 kandidata. Osim toga, na srezu je bilo 10 aktiva i 7 vaspitnih grupa. Na području opštine Ripač i Klišević imali smo Opštinske komitete sa po 3 člana.⁵ Nastojeći da političkim i partijskim radom pokrije, u poređenju sa raspoloživim snagama, poveliku teritoriju, Sreski komitet došao je na ideju da od iskusnijih članova KP obrazuje posebnu partijsku ćeliju, koja će mu pomagati, u prvom redu, u novom — oslobođenom dijelu sreza. Kako je na tom terenu živjelo pretežno muslimansko i hrvatsko stanovništvo, to smo prilikom formiranja »terenske ćelije«, kako smo je tada zvali, vodili računa o njenom nacionalnom sastavu. U ćeliji su djelovali drugovi Mile Mandić i Branko Bokan i drugarice Razija Kovačević i Ivanka Perković. Oni su bili instruktorska grupa Sreskog komiteta, koja je u toku tromjesečnog perioda veoma uspješno djelovala i tako učinila Partiju prisutnom u svakom bihačkom selu. Oni su svuda u novooslobođenim selima organizovali izbor NOO-a, odbora omladinskih i ženskih antifašističkih organizacija, a u nekim naseljima formirali su aktive od politički najnaprednijih seljaka i omladinaca koji su predstavljali osnovna partijska uporišta. U selima gdje nisu postojale partijske organizacije, a takav slučaj bio je u novooslobođenom dijelu bihačkog sreza, aktivni su predstavljali oblik okupljanja pojedinaca koji su ispoljavali

⁵ Izvještaj OK KPJ za Bihać - Cazin Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu od 4. 1. 1943. — »Bihaćka republika« knjiga II — Zbornik dokumenata — str. 475.

odanost i spremnost da pod rukovodstvom Partije djeluju na liniji mobilizacije širokih masa u narodnooslobodilački rat protiv okupatora i njegovih domaćih fašističkih pomagača. Vaspitani u tim aktivima, pojedini seljaci i seljanke, omladinci i omladinke primani su u KPJ i preuzimali na sebe odgovornost za razvoj narodnooslobodilačke borbe u svim naseljima. Tako je, zahvaljujući i »terenskoj ćeliji« u mnogim bihačkim selima, prostrujao intenzivni politički život kakav ovdje nije bio ni poznat, ni moguć od tada. Bilo je to pravo buđenje muslimanskih i hrvatskih seljačkih masa iz stravičnog košmara u koji ih je bacio najgori i najopakiji od svih sistema u kojima je taj narod u svojoj dugoj istoriji morao da živi. Najčestitiji i najkarakterniji među njima odlučno su odabrali put narodnooslobodilačke borbe, koja je u njihovom saznanju bila ne samo uslov fizičkog opstanka, već i jedina garancija života u ljudskim odnosima i slobodi. Oni su u svojim selima bili nosioci i organizatori mnogih akcija koje je preduzimala Partija, nastojeći da što je moguće više proširi i ojača bazu oslobodilačkog rata i revolucije. Dobrovoljno su se prvi uključivali u partizanske jedinice, u svojim selima bili najaktivniji članovi NOO-a, svojim ugledom potpomagali inicijative i akcije masovnih antifašističkih omladinskih i ženskih organizacija, budili ljubav naroda prema borcima NOV i razvijali u narodu mržnju protiv okupatora i domaćih neprijatelja, ustaša i četnika.

Za takav uspjeh partijsko-političkog rada na području bihačkog sreza, neosporan značaj imalo je i savjetovanje partijskog aktiva u Okružnom komitetu posvećeno organizacionim pitanjima KPJ u uslovima narodnooslobodilačkog rata. Savjetovanju su, koliko se sjećam, prisustvovali članovi OK KPJ, članovi bihačkog Sreskog komiteta, sekretari partijskih ćelija sa bihačkog sreza, kao i članovi pomenute »terenske ćelije«. U radu ovog savjetovanja uzeo je učešća i član Politbiroa CK KPJ Ivan Milutinović—Milutin. Sekretar OK KPJ Hajro Kapetanović izložio je organizacione principe rada KPJ u vojsci i pozadini, a zatim su u živoj diskusiji razmatrana pitanja s kojima su se susretali partijski aktivisti u svom organizacionom par-

tijskom radu. Na savjetovanju su dominirala pitanja kako partijski prodirati u naselja u kojima je uticaj narodno-oslobodilačkog pokreta bio veoma skućen i gdje su saznanja naroda o ciljevima narodnooslobodilačke borbe bila minimalna. Značajnu pomoć ovom partijskom aktivu pružio je tom prilikom i drug Milutin, upoznavajući nas sa velikim iskustvom koje je KPJ širom zemlje stekla u svome organizacionom razvoju u toku 20 mjeseci NOR-a. Savjetovanje je, takođe, ukazalo na značaj i potrebu povezanosti partijskih ćelija i komiteta, jer se potvrdilo da se nedostatak te prakse negativno odražavao u radu opštinskih i sreskih komiteta, kao i partijskih ćelija.

Svojim intenzivnim političkim i kulturnim životom Bihać je u tom kratkotrajnom razdoblju zračio revolucionarnim inicijativama i akcijama, snažno uticao na svoju bližu i dalju okolinu, u kojoj su se, takođe, veoma živo i dinamično odvijala revolucionarna strujanja. Ova činjenica dobila je svoju potvrdu i praktičan izraz u obnavljanju naših vojnih jedinica novim borcima, u prvom redu iz redova omladine iz ovog područja. U svom boračkom sastavu 8. krajiška brigada pretežno je okupila mlade ljude sa novooslobođene teritorije. Ona je bila živa sila ideje bratstva i jedinstva one ideje koja je postala osnovna materijalna snaga narodnooslobodilačkog rata Jugoslavena i jugoslavenske revolucije.

Sreski komitet KPJ bio je, takođe, neposredni organizator i mnogih drugih manifestacija i akcija, koje, kada bi ih danas bilo moguće vjerno rekonstruisati, predstavljaju čitav jedan politički program kojim je bio bogato ispunjen tromjesečni period života u slobodi. Sačuvao sam u sjećanju od zaborava dvije značajne manifestacije. Sredinom decembra, tačnije 13. decembra, održan je u »Borićima«, na zapadnom ulazu u Bihać, politički zbor, na kom je 1. bihaćka četa položila zakletvu. Svečano polaganje zakletve izvršeno je u prisustvu Vrhovnog komandanta NOV i POJ druga Tita. To je bila još jedna snažna manifestacija bratstva i jedinstva Bihaća i okoline, još jedna široka podrška bihaćkog naroda narodnooslobodilačkoj borbi. Toga 13. decembra oko 5.000 građana i seljaka iz neposredne okoline Bihaća došlo je

na zbor u »Boriće« da isprati svoju partizansku četvu, da svoju braću, sinove, komšije, poznanike i prijatelje isprate u rat pravedni i oslobodilački, »usred zime kad mu vrijeme nije«, u najteži i najsiroviji od svih ratova koje su vodili naši preci u borbi za goli život, da im u ratu požele junačku sreću, »da ne ginu ludo« i, nada sve, da zatraže od njih hrabrost u borbi protiv osvajača, kukavica i izdajica. U očima tog junačkog naroda nije bljesnula suza na rastanku, dok je srce gorijelo plamenom ljubavi za svoju djecu, Titove vojnike, za sve znane i neznane partizane. Sutradan će se navršiti, sjetio sam se, tri godine od poznatih 14-to decembarskih demonstracija studenata i radnika u Beogradu protiv vladajućeg režima, koji je ubrzano radio na fašizaciji zemlje. Prije tri godine pale su na Slaviji žrtve za slobodu i demokratiju, a među ranjenim bio je i bihaćki student prava Dušan Kuga, koji je pao od zlikovačkih ustaških metaka ne stigavši da prepliva svoju voljenu zelenu Unu i dočepa se njene suprotne slobodne obale. Nije Dušan Kuga stigao da opaše partizansko oružje, ali je na beogradskoj Slaviji još prije tri godine, a zatim ljetnih dana ustaničke četrdeset prve — prvi put ranom, a onda životom — potvrdio svoju vjernost narodu i komunizmu, i zato je on sa čitavim svojim skojevskim studentskim društvom tu prisutan, u stroju revolucije.

Idućeg mjeseca, 21. januara, bila je 18-godišnjica Lenjinove smrti. CK KPJ je odlučio da se tim povodom u Bihaću održi komemorativna akademija Lenjinu, Rosi Luxemburg i Karlu Liebknechtu. Akademiju je trebalo da zajednički pripreme i organizuju Okružni i Sreski komitet. Riješili smo da je održimo u sali Kloстера, jer je bila najpogodnija za takve svečane skupove. Iz OK bili smo obaviješteni da je CK odredio da će o Lenjinu govoriti drug Milentije Popović, koji je tada bio politički komesar Oficirske škole pri Vrhovnom štabu, a u »Sokolani« Krsto Popivoda. OK i SK je trebalo da odrede referenta koji će govoriti o Rosi Luxemburg i Karlu Liebknechtu. Bilo je odlučeno da ovaj referat u Klosteru držim ja. Moram priznati da je tadašnje moje poznavanje Saveza spartakovaca u njemačkom socijalističkom pokre-

tu bilo nedovoljno za bilo kakvo izlaganje, pogotovo na prvoj centralnoj komemorativnoj akademiji u slavu Lenjina, Rose Luxemburg i Karla Liebknechta, koja se održavala na oslobođenoj partizanskoj teritoriji, već pravoj državi, »Bihaćkoj republici«. U tadašnjim udžbenicima istorije nisam o tome mogao ništa naći. Pronašao sam negdje neki njemački leksikon i šapirografirani »Kratki kurs istorije SKP (b)«, povadio odatle što sam mogao da upotrijebim, s tim povezao borbu njemačkih radnika pod rukovodstvom komunista na čelu sa Telmanom protiv hitlerovskog fašizma i razvio misao da je naša narodnooslobodilačka borba pod rukovodstvom KPJ istorijski zbiivanje koje se mnogostrano povezuje sa revolucionarnom borbom kojoj su na čelu stajali Rosa Luxemburg i Karlo Liebknecht, imena koja mračni hitlerizam neće izbrisati iz njemačke istorije. Te misli bacio sam na papir i nestrpljivo očekivao akademiju da se rasteretim nervoze koja me bila obuzela zbog toga što sam na biranom skupu morao da izlažem o velikim proleterskim borbama o kojima su tada moja znanja bila veoma mala. Najzad je 21. januara oko 19 časova sala Klostera bila ispunjena. Tu su članovi Vrhovnog štaba, CK KPJ, Izvršnog odbora AVNOJ-a, partijski aktiv grada i izvjestan broj uglednih građana. Među prisutnim nalazili su se dr Ivan Ribar, Aleksandar Ranković — Marko, Vlado Zečević, Mile Peruničić i drugi istaknuti rukovodioci NOR-a. Član OK KPJ Hasan Ibrahimpašić—Hasko, obučarski radnik iz Bihaća, član KPJ od 1932. godine, imao je zadatak da otvori akademiju. Tek što je počeo da govori, u susretu sa pogledima nekih članova VŠ i CK KPJ koji su sjedili u prvom redu, Hasko se zbunio, izgubio sposobnost da vlada mislima, da riječi disciplinira i poveže s idejama koje je imao namjeru da izrazi. Zamijenio je Lenjina Staljinom i kazao »Otvaram svečanu akademiju posvećenu godišnjici smrti druga Staljina«. Na to je jedan partizan iz sale uskliknuo »Živio drug Staljin« — što su prisutni prihvatili. Na akademiji smo imali nezgodu i oko zavjese koja se nije dala do kraja otvoriti. S uzbuđenjem sam doživljavao Haskovu nepriliku, pa tako nisam ni imao kada da mislim na Rosu Luxemburg i Karla Liebknechta. Očekivao sam da ću dovoljno vremena za to imati dok drug

Milentije Popović bude govorio o Lenjinu. Ali me njegovo veoma zanimljivo i tečno izlaganje o istorijskoj figuri Lenjinovoj tako privuklo da sam se iznenadio kada me neko s kim sam stajao iza kulisa gurnuo prema pozornici, jer je već bio došao red na mene. Kad sam se našao pred auditorijumom, sa ceduljicom u džepu, prva misao koja mi je prošla glavom bila je da ne treba da gledam u publiku. Možda je to djelovalo da sam se ubrzo osjećao mirno. Poslije prvih nervozno izrečenih misli, izlaganje se odvijalo normalno. Uspio sam da se koncentrisano držim strukture koju sam bio napravio za ovo komemorativno slovo. Poslije moga izlaganja akademija je bila završena. Bio sam zadovoljan što je akademija već pripadala prošlosti.

Isto večer u »Sokolani« održana je komemorativna akademija povodom godišnjice smrti Lenjina, Rose Luxemburg i Karla Liebknechta za građane Prekounija. Referat o Lenjinu podnio je Krsto Popivoda, predavač i rukovodilac partijskog kursa pri CK KPJ, a o Karlu Liebknechtu i Rosi Luxemburg govorio je Slavko Odić. Pri otvaranju i ove akademije bilo je sličnih nezgoda kao i Klosteru.

Od formiranja Komiteta u navedenom sastavu, tj. od oslobođenja pa do napuštanja Bihaća posljednjih dana januara 1943. godine, Sreski komitet KP izuzetno je rijetko održavao svoje sjednice, a da im ne bi prisustvovao neki od članova OK ili instruktora CK KPJ. Ipak mi je najdublje u sjećanju ostala sjednica našeg komiteta održana na inicijativu CK KPJ, vjerovatno, u toku decembra mjeseca. Saznavši da drugovi iz CK KPJ žele da dođu na naš sastanak, dogovorili smo se da se što bolje pripremimo. Prikupili smo najnovije podatke i pripremili pregled o političkim prilikama i položaju narodnooslobodilačkog pokreta u srezu, o organizacionom stanju u Partiji, o radu NOO-a, o organizaciji SKOJ-a, o aktivnosti AF2-a i potom održali poseban sastanak Sreskog komiteta. Pošto je svaki član Komiteta izložio stanje u oblasti svoga partijskog zaduženja, u diskusiji smo zajednički izgradili ocjenu situacije na svim sektorima partijskog rada. Na ovom pripremnom sastanku dogovorili smo se da na sastanku Komiteta ja referišem o političkim prilikama u

srezu, o stanju u partijskoj organizaciji i o aktivnosti NOO-a, a ostali članovi Komiteta da referišu o situaciji na sektorima za koje su bili zaduženi u Komitetu. Tako pripremljeni očekivali smo najavljeni sastanak s velikim interesovanjem. Sastanak je održan u zgradi Okružnog komiteta neutvrđenog decembarskog dana, možda i početkom januara. Počeo je oko 16 časova i trajao otprilike tri časa. Osim članova Sreskog komiteta, sjednici su prisustvovali drugovi: Aleksandar Ranković—Marko, organizacioni sekretar CK KPJ; Đuro Pucar—Stari, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu; Rudi Kolak, član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu; Mihajlo Svabić, član CK SKOJ-a; Judita Alargić, instruktor CK KPJ; iz OK KPJ bili su prisutni drugovi Hajro Kapetanović, Hasan Ibrahimpašić i Rako Tanović. Pošto sam pozdravio prisutne partijske funkcionere, predložio sam dnevni red koji je imao toliko tačaka koliko smo u Komitetu u to vrijeme imali sektora partijskog rada. Po tako obimnom dnevnom redu tada su obično radile sreske i okružne partijske konferencije. Usvojivši dnevni red, mogli smo pristupiti radu, ali je već prije prelaska na njegovu prvu tačku došlo do promjene u zamišljenom načinu rada. Naime, drug Ranković predložio je da ja izložim najvažnije momente iz rada Komiteta, tj. najznačajnije političke i organizacione probleme Partije u srezu, a ostali članovi Komiteta da u diskusiji ukažu na ona pitanja i momente o kojima ja, eventualno, propustim da govorim. Predlog druga Rankovića je, razumije se, bio prihvaćen, jer bi nam za sjednicu Komiteta, ako bi se odvijala na način kako smo mi bili predvidjeli, bilo potrebno neuporedivo više vremena nego što smo ga tada imali. Ja sam kao zamjenik sekretara Sreskog komiteta upoznao prisutne drugove sa cijelom situacijom u srezu i izdvojio najvažnija pitanja o kojima bi trebalo diskutovati. Zahvaljujući veoma intenzivnoj aktivnosti Sreskog komiteta i poznavanju prilika u srezu — kažem upravo tako bez bojazni da nam se danas zbog toga može pripisati neskromnost — iznio sam na ovoj sjednici pregled i ocjenu situacije do koje je došao komitet na osnovu svojih analiza. Nas u Komitetu obuzimalo je nezadovoljstvo zbog teškog političkog prodiranja u sela u kojima su usta-

še uspjele da svojim parolama o hrvatskom nacionalnom oslobođenju ispod jarma velikosrpske hegemonije zavedu široke mase i da za zločine pridobiju ponekog seljaka. Nešto zbog ustaške propagande da partizani progone sve što diše hrvatskim duhom, a nešto zbog naše vlastite krutosti i grešaka u političkom radu među hrvatskim i muslimanskim seljačkim masama, stanovništvo nas je u izvjesnim selima primalo s nepovjerenjem i strahom da ćemo prema njemu vršiti represalije o kojima su ustaše govorile. Mi smo htjeli da u tim selima stvorimo nove partizanske čete, a nas je u njima dočekivao muk, dok su se u Plješevici uz pomoć seljaka skrivale naoružane ustaše i otuda noću pripucavale na partizane. Očigledno da mi tada u Sreskom komitetu nismo bili svjesni ogromnih teškoća koje smo imali da savladamo, da bi i one mase, koje je okupator uspio da zavede, pošle putem borbe za svoju nacionalnu i socijalnu slobodu, kao što, takođe, nismo znali ni da ocijenimo pravu vrijednost sitnih uspjeha koje smo, uprkos navedenim teškoćama, postizali u svakom selu. Zahvaljujući učešću pomenutih drugova iz Centralnog, Oblasnog i Okružnog komiteta, ovaj sastanak nam je pomogao da shvatimo da se pravi uspjeh i napredak naše narodnooslobodilačke borbe sastoji upravo od tih, naoko malih, rezultata, koje smo često znali da potcjenjujemo i ignorišemo. Sada smo, takođe, još dublje saznali da malodušnost zbog privremenog neuspjeha i nezadovoljstva zbog »malog« uspjeha često otvaraju vrata porazu. Strpljivost i upornost u radu, zadovoljstvo sa malim, to je put kojim se u narodnooslobodilačkoj borbi, kakvu naši narodi vode pod rukovodstvom komunista, mora ići, to je put koji garantuje velike uspjehe i konačnu pobjedu. Na ovom sastanku narasli smo za jedno novo saznanje, za dragocjeni dio jednog velikog revolucionarnog iskustva, koje će nam veoma korisno služiti u ispunjavanju budućih zadataka u narodnooslobodilačkoj borbi. Sastanak se završio bez široko razrađenih zaključaka koji imaju dugačak redni broj, ali se Komitet osjećao pun snage i elana, i što je, takođe, važno, bio je obogaćen novim iskustvom i sviješću o složenim putevima narodnooslobodilačke borbe.

Poslije ovog sastanka mi smo s još većim oduševljenjem ali i strpljivošću razvijali političku aktivnost u srezu, nastojeći da se moralno-politički uticaj narodnooslobodilačkog pokreta što više ojača i proširi u svakom bihaćkom selu. I rezultati nisu izostali. Stanovništvo okolnih hrvatskih i muslimanskih sela postepeno se oslobađalo pogrešnih, pod uticajem vlastite zaostalosti i neprijateljske propagande formiranih predstava o narodnooslobodilačkoj borbi. NOO-i u kojima su djelovali poštenu i odani seljaci, uživali su u selima autoritet demokratskih borbenih organa. Partijska organizacija sreza sistematski je posvećivala pažnju političkom radu među omladinom i ženama. U tome pogledu Sreski komitet KPJ pružao je stalnu pomoć Sreskom komitetu SKOJ-a kao i ženama — komunistima u stvaranju organizacije AFŽ-a i njihovom aktiviranju na zadacima narodnooslobodilačkog pokreta. Intenzivan politički rad Sreskog komiteta SKOJ-a donosio je dobre plodove. Oko 160 omladinaca i omladinki iz grada i bliže okolice dobrovoljno se javilo i bilo upućeno na vojni kurs, 40 omladinki na bolnički kurs, a 80 omladinaca i omladinki iz Bihaća, Ripča i Kulen-Vakufa stupilo je u omladinsku četu 2. krajiške brigade.⁶ Organizacije NOSOBiH-a na području sreza razvijale su među omladinom široku aktivnost koja je dobijala različite oblike. U gradu su, na primjer, bile obrazovane omladinske radne čete, koje su svakodnevno stajale na raspolaganju Komandi mjesta i Gradskom NOO-u, raščišćavale grad od ruševina, prikupljale priloge za potrebe partizanskih bolnica u ishrani, posteljini, odjeći itd. Sličnu aktivnost među ženama organizovao je Sreski odbor AFŽ-a, u čijem sastavu su djelovale aktivistkinje Lenka Maestro, Fanika Veper, Hadžera Ibrahimpašić, Ivanka Perković, Iška Sadiković, Rašida Šakić, Fatka Mušanović i druge.⁷ Njima, kao i Mjesnom odboru AFŽ-a u gradu, pomagale su drugarice Rada Vranješević, Vahida Maglajlić i Dušanka Kovačević, koje su u toku ustanka već bile stekle bogato is-

⁶ Esad Bibanović: »Rad Sreskog komiteta SKOJ-a u Bihaću« — »Bihaćka republika« knjiga I, str. 371.

⁷ Hadžera Ibrahimpašić — Rašida Šakić: »Aktivnost žena u slobodnom Bihaću« — »Bihaćka republika« knjiga I, str. 578.

kustvo organizatora NOP-a. Aktivnost Sreskog kao i Mjesnog odbora AFŽ-a nije se ograničavala samo na materijalno pomaganje partizanskih vojnih jedinica, nego je u to vrijeme imala relativno široku osnovu i bogate forme masovnog okupljanja žena u NOP. Političke konferencije, sijela, analfabetski tečajevi, kursevi Narodnog univerziteta, bolnički kursevi itd. bili su najčešći oblici društveno-političkog života žena u gradu i srezu. Tu se, pored ostalog, nalazi objašnjenje što su se široke seljačke mase oslobođenih sela postepeno i sve aktivnije opredjeljivale za narodnooslobodilački pokret. Omladina se prva oslobađala zabluda. Grupe omladinaca i omladinki iz hrvatskih sela Zegara i Vedrog Polja stupile su u 8. krajišku brigadu. S njima zajedno u redovima partizana našli su se i muslimanski mladići iz Izačića, Vrste, Turije, Klokota, Brekovice i drugih sela.

Četvrta neprijateljska ofanziva omela je i privremeno zaustavila našu političku aktivnost u najvećem dijelu bihaćkog sreza. Sreski komitet KPJ našao se pred novim zadacima, koje mu je odredila promijenjena vojnopolitička situacija. Trebalo je obavijestiti narod da ćemo se privremeno povući sa tog terena, upoznati ga s namjerama neprijatelja, dati mu uputstva kako da se skloni i od neprijatelja sačuva pokretnu imovinu, naročito stoku, objasniti odborcima i članovima Partije njihove zadatke u organizovanju zbjegova i ishrane naroda, upozoriti odbornike da pohrane i sačuvaju arhivu, rasporediti članove Partije u vojne jedinice i na pozadinske zadatke, od nekompromitovanih članova Partije formirati partijsku ćeliju sa zadatkom da u uslovima okupacije nastavi rad u gradu, itd.

Sprovodeći ove zadatke došao sam sa sekretarom OK Hajrom Kapetanovićem na sastanak partijske ćelije u selo Doljane. Sastanak se održao u kući sekretara ćelije Veljka Balaća. Našu informaciju da neprijatelj preduzima novu veliku ofanzivu na oslobođenu teritoriju i da ćemo već za nekoliko dana morati da se povučemo iz Bihaća, pa čak i iz ovih sela koja su, tako reći, stalno slobodna od početka ustanka, članovi ove partijske ćelije primili su bez ikakve panike, rekao bih kao stanje koje je za taj narod u ovom ratu postalo normalno. Na ovom

sastanku svom jasnoćom mi se potvrdilo da nikakva stradanja i iskušenja za ovaj narod ne mogu biti tako velika da im on nije u stanju da odoli i da ih pobijedi. Dijalektika revolucije otkrivala je da upravo u njenim privremenim porazima najjasnije dokučim duboke, rekao bih najdublje izvore njene neminovne pobjede. Poslije završenog sastanka, večere i razgovora koji se otegao dugo u zimsku januarsku noć, trebalo je da pođemo na spavanje. Kako ja i Hajro nismo htjeli da se razdvajamo da bismo mogli da zajedno rano krenemo u Bihać, između Veljka Balaća i Đure Kantara nastala je prava prepirka oko toga gdje ćemo nas dvojica noćiti. Naime, oba ova druga željela su da nama, partijskim radnicima, pokažu svoju gostoljubivost i da zakonačimo u njihovoj gostoprimljivoj pogorjeloj sirotinji. Odlučili smo da noćimo kod druga Veljka Balaća. Na to je Đuro Kantar izjavio da će on, kad već tako mora da bude, povesti sobom naše konje da prenoće kod njega, dobro će ih istimariti i nahraniti i zorom nam ih dovesti. Bili smo sigurni da bi nam Đuro konje doveo i prije zore ako bi to bilo potrebno.

Kad smo se vratili u Bihać, pripreme za evakuaciju bile su u punom jeku. Mase građana spremile su se da se s nama povuku. Brojne partizanske porodice nisu smjele, a ni željele, da dočekaju okupatora i ustaše. Neprijatelj će ući u grad, koji će čitavim svojim bićem kazati da je protiv njega. Evakuacija grada trajala je 26. i 27. januara, koji su iz ljubavi prema slobodi napuštali mnogi njegovi stanovnici, uvjereni da će se pobjedom partizana u njega ponovo i zauvijek vratiti. Tih poslednjih dana »Bihaćke republike« imao sam da izvršim dva posebna zadatka.

Znatno prije nego što je neprijatelj preduzeo svoju četvrtu ofanzivu na veliku oslobođenu teritoriju, naš komitet bio je obaviješten o odluci VŠ da će se naše snage pod borbom povući iz Bihaća i susjednih gradova i, zatim, u pogodnom trenutku, preći u kontraofanzivu. To je značilo da naša sreska politička rukovodstva i ustanove treba da izvrše pripreme za povlačenje na teren na kojem je moguće skloniti narod i s njim manevrisati dok »ofanziva ne prođe«. Otprilike u to vrijeme mi je drug Ibro Čengiće-Fićo, tada instruktor pri CK KPJ, prenio direktivu da pravovremeno, prije povlačenja, formiramo par-

tijsku ćeliju od nekompromitovanih članova Partije sa zadatkom da u uslovima ponovne okupacije grada organizuje i razvija aktivnost na liniji jačanja narodnooslobodilačkog pokreta u gradu, da organizuje ilegalni NOO, kao i odbore političkih organizacija omladine i žena, da održava veze sa Sreskim komitetom na oslobođenoj teritoriji, obavještavajući ga o važnim i karakterističnim momentima i događajima u Bihaću. Pošto je još ostalo svega nekoliko dana do našeg povlačenja u dogovoru sa drugovima Alom Galićem, sekretarom partijske ćelije u gradu, i Esadom Bibanovićem, sekretarom SK SKOJ-a, pozvao sam na sastanak drugove Milu Marjanovića, Hašima Bišćevića i Mehmeda Arnautovića, nekompromitovane članove Partije, da ih upoznam sa zadatkom koji im Partija povjerava. Na tom sastanku, održanom u zgradi tadašnje gimnazije, kojem su, takođe, prisustvovali Esad Bibanović, Ale Galić i član CK SKOJ-a drug Mihailo Švabić, formirali smo partijsku ćeliju od pomenutih drugova, konkretnije im izložili zadatke koje će u novim uslovima da izvršavaju, upozorili ih na konspiraciju u održavanju sastanaka, kao i u drugim oblicima rada. Tom prilikom naročito smo podvukli da oni u svome radu treba da računaju na činjenicu da je građanstvo Bihaća u većini shvatilo ciljeve narodnooslobodilačke borbe i da je u toku našeg tromjesečnog boravka i djelovanja nedvosmisleno pokazalo svoju privrženost tim ciljevima. U međuvremenu, kontrolišući organizaciju evakuacije naših ustanova i građana, uputio sam svoje roditelje u pravcu Ripča sa kolonom o kojoj su se starali odbornici gradskog NOO-a.

Poslije podne 27. januara pošao sam u Vrkašić s jednim vodom partizanske straže bihaćke Komande mjesta na izvršenje posljednjeg zadatka u još slobodnom Bihaću. Trebalo je sačekati prelaz dijelova 7. divizije na desnu obalu Une i odmah zatim uništiti most u Vrkašiću. Tokom cijele noći prelazili su dijelovi slavne banijske jedinice preko mosta i gotovo bez zadržavanja nastavljali kretanje u određenom pravcu. Kad je ujutro bilo završeno prebacivanje vojske i naroda, most u Vrkašiću bio je uništen da bi se usporilo napredovanje okupatorovih snaga. Pred vojskom kretala se velika masa stanovništva sa Banije, koja nije htjela da se liši zaštite svojih boraca pred fa-

šističkim okupatorskim i ustaškim trupama. Narod Banije i narod Bihaća sreli su se posljednjih januarskih dana 1943. godine i pošli zajedno nepoznatim putevima četvrte ofanzive.

Prije podne 28. januara vratio sam se u Bihać. U Prekounju sam sreo druga Haška, koji je ostao da obezbijedi evakuaciju nekih ustanova i zajedno smo produžili prema Ripču. Gotovo cijelo poslijepodne trebalo nam je da pređemo put od 9 kilometara. Ne sjećam se da sam se bilo kad u toku rata tako sporo kretao. Toga dana, naime, neprijateljeva avijacija stalno je nadlijetala, bombardovala i mitraljirala grad i okolinu. U niskom letu posade aviona vidjele su nas kao na dlanu i svaki čas sipale na nas paljbu iz mitraljeza. »Zaklon« smo mogli naći jedino pod vrbama, koje su visile iznad same rijeke. Oko nas, po snijegu i preko Une fijukali su meci. Konačno u sumrak stigli smo u Ripač, gdje smo našli članove Okružnog i Sreskog komiteta.

Prvi zadatak Sreskog komiteta u tome momentu bio je da sa opštinskim NOO-m organizuje prekopavanje Ripačkog klanca, da bi naše jedinice mogle što više da uspore nadiranje okupatorskih trupa i pruže što efikasniju zaštitu narodu koji se u dugim kolonama povlačio u pravcu Bosanskog Petrovca. Rasteretiti naše operativne jedinice pritiska izbjegličkih kolona, manevrisati sa narodom i na taj način spasiti ga da ne padne u ruke neprijatelju i ne bude uništen, to je postala glavna briga naše sreske partijske organizacije za cijelo vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive.

ENVER REDŽIĆ

TREĆI BATALJON 6. BRIGADE JEZGRO ZA FORMIRANJE 8. BRIGADE

Proljeće 1942. godine donijelo je snažan razmah narodnog ustanka u Bosanskoj Krajini, a naročito na Kozari i Podgrmeču. Oslobođena teritorija, koju je držao 1.

narodnooslobodilački odred potpuno u svojim rukama, prostirala se od sela Bos. Doljani 18 km uzvodno r. Unom od Bihaća, dolinom rijeke Une do sela Rudice, a dalje preko Novske planine s. Suhača, s. Radimirovci, s. Ljubija i dolinom rijeke Sane sve do Ključa, isključujući naseљena mjesta u dolini rijeke Une i Sane.

Čitavu tu teritoriju pokrivala su dva bataljona 1. KNOP odreda i povremeno Petrovački bataljon Drvarskog KNOP odreda.

Napadom snaga 2. KNOP odreda uz pomoć jedinica 1. KNOP odreda oslobođena je nova teritorija i veći broj naseljenih mjesta, među kojima su se posebno isticali grad Prijedor i susjedna Ljubija — rudnik. Pored povećane slobodne teritorije, došlo je i do većeg priliva novih boraca iz novooslobođenih krajeva, a naoružanje zaplijenjeno u ovim borbama i u gradu bilo je veoma značajno. Sve je ovo uslovljavalo stvaranje novih jedinica — novih četa i bataljona.

Razmatrajući novonastalu situaciju, veličinu oslobođene teritorije, broj novih boraca, koji je svakog dana rastao, količinu i vrstu naoružanja, Štab 1. KNOP odreda donio je odluku da se formira 3. bataljon 1. KNOP odreda. Bataljon će u prvo vrijeme imati u svom sastavu tri čete, koje će se razmjestiti na prostoriji Račić, Grabež, Grmuša, Petrovići, Jasenice, Suvaja, V. i M. Radić. Zadatak bataljona je da kontroliše i brani oslobođenu teritoriju, napada i razvija dejstva u pravcu neprijatelja u dolini r. Une od Bihaća do Bosanske Krupe.

Bataljon je formiran 4. juna 1942. godine.

Sastav 3. bataljona bio je sledeći:

a) *Štab bataljona:*

Komandant Hamdija Omanović, zamjenik komandanta Mićo Kolundžija, nešto kasnije Uroš Kukulj, politički komesar Uroš Roca Bogunović, zamjenik političkog komesara Slobodan Marjanović, kasnije Mićo Surlan, intendant bataljona Aćim Rašeta, kasnije Sava Zigić i referent saniteta Dane Mažar.

b) *Čete 3. bataljona:*

Prva (radička) četa formirana je od ljudstva pretežno iz Velikog i Malog Radića i ostalih bližih sela koja pripadaju Bosanskoj Krupi i dijela ljudstva koje je pristizalo iz Krupe, odnosno iz sela sa lijeve strane rijeke Une.

Ceta je formirana krajem juna 1942. godine i u svom sastavu je imala preko 100 boraca i rukovodilaca. Komandu čete sačinjavali su: komandant Dane Agbaba, zamjenik komandira Branko Balaban, politički komesar Redžo Terzić.

Do formiranja 8. brigade kroz ovu četvu prošlo je više od 140 boraca i rukovodećeg kadra.

Druga (radička) četa formirana je od ljudstva iz Velikog i Malog Radića, Vranjske, Gudavca, Grmuše, dijela boraca iz Bosanske Krupe i iz sela sa lijeve strane rijeke Une. Ceta je formirana krajem februara 1942. godine, a u svom sastavu imala je oko 140 boraca i rukovodilaca.

Komandu čete sačinjavali su: komandir Dane Uzelac, kasnije Miloš Balać, zamjenik komandira Dane Agbaba, do kraja juna 1942. godine, politički komesar Uroš Roca Bogunović, kasnije Božo Narančić i Gaković Slavko, zamjenik političkog komesara Branko Bokan, kasnije Vučin Petar, i ekonom čete Sava Zigić, do odlaska na dužnost intendanta 3. bataljona.

Do formiranja 8. brigade kroz četvu je prošlo više od 160 boraca i rukovodilaca.

Ranije je ova četa nosila naziv 2. krupska, pa je taj naziv zadržala i u 3. bataljonu, dok je 1. krupska bila Suvajska četa koja je ušla u sastav Omladinskog udarnog bataljona poslije oslobođenja Bosanske Krupe, 20. juna 1942. godine.

Treća (1. bihačka) četa formirana je od ljudstva iz sela: Teočaka, Lipa, Bos. Doljana, Gorjevaca, Hrgara, Račića i jednog broja boraca iz Bihaća.

Ceta je formirana krajem decembra 1941. godine, a u svom sastavu imala je oko 140 boraca i rukovodilaca. Komandu čete sačinjavali su: komandir Gojko Došenović, kasnije Gojko Kovačević, zamjenik komandira Sajo Grbić i Kaja Popović — komandir Hrgarskog voda, politički

komesar Pavle Mašanović, zamjenik političkog komesara Vojo Stanarević.

Do formiranja 8. brigade kroz četvu je prošlo oko 170 boraca i rukovodilaca.

Smotru čete i naoružanja izvršio je dr Mladen Stojanović 7. januara 1942. godine u selu Račići u prisustvu Slavka Rodića, tada komandanta Petrovačkog bataljona, Stojana Matića sa grupom boraca iz Like i drugih rukovodilaca.

Tom prilikom održan je i veliki narodni zbor na kome je govorio dr Mladen Stojanović.

Ova četa je krajem marta 1942. godine upućena u sastav Udarnog bataljona koji je imao zadatak da razbije i uništi četničke jedinice u rejonu Manjače. Jedna od najtežih borbi čete, bila je borba na Piskavici kod Banjaluke 12. juna 1942. godine. Tu je četa imala i najteže gubitke, bila je praktično desetkovana.

U vreme borbi na Piskavici i nešto kasnije četa se nalazila u sastavu 1. krajiške brigade.

Prva bihačka četa će se vratiti iz Manjače i ući u sastav 3. bataljona pred napad na Bosansku Krupu 18. juna 1942. godine.

Četvrta (2. bihačka) četa formirana je od ljudstva, uglavnom sa bihačke teritorije, a nešto kasnije u njen sastav će ući i deo boraca iz sela: Rujnice, Vrela, Osredka, Zlopoljca, Gate, Vrste i drugih mjesta sa lijeve strane rijeke Une.

Ceta je formirana polovinom aprila 1942. godine, a u svom sastavu imala je oko 120 boraca i rukovodilaca. Komandu čete sačinjavali su: komandir Branko Pilipović, zamjenik komandira Sajo Grbić po povratku iz Manjače, politički komesar Vojo Stanarević, kasnije Ibrahimpašić Mahmut—Mašo. Do formiranja 8. brigade kroz četvu je prošlo više od 150 boraca i rukovodilaca.

c) Pored pešadijskih četa, pri Štabu bataljona formiran je mitraljeski vod, a poslije oslobođenja Bosanske Krupe (20. 06. 1942) mitraljeska četa. Ceta je od naoružanja, pored pušaka, imala 4 teška mitraljeza (2 iz radičkih i 2 iz bihačkih četa), a početkom septembra 1942, četa je dobila još jedan teški mitraljez zaplijenjen u borbama kod

s. Suhače. Poslije bihačke operacije, četa je dobila 2 minobacača 81 mm, i 1 protivtenkovski top 35 mm.

Oktobra mjeseca 1942. godine, mitraljeska četa je preimenovana u prateću četvu 6. KNOU brigade, da bi krajem decembra iste godine od dijela ljudstva i naoružanja Prateće čete 6. KNOU brigade, bila formirana Prateća četa 8. KNOU brigade.

Borbene zadatke četa je izvršavala po vodovima, odnosno odeljenjima kao pridodatim dijelovima za podršku i ojačanje pešadijskim četama, odnosno bataljonima, zavisno od važnosti akcije, odnosno pravaca dejstva jedinica.

d) Pri Štabu bataljona bilo je i ljudstvo, borci — kuriri, vod za snabdijevanje, sanitet i dr.

Stab bataljona nalazio se u Suvaji, u kući Uroša Štrbca, i Vranjskoj Mosuri, u kući Mile Mandića.

Cete su bile razmještene, zavisno od zadataka koje su imale — us. Hrgar, s. Grabež, s. V. Radić, s. Suvaja, s. Pučanik, s. Gudavac i s. Vojevac.

Svaka četa imala je po tri voda sa oko 30 boraca naoružanih vojničkim puškama i po 2—3 puškomitraljeza na četvu. Ovakav sastav četa omogućavao je manje borbe, odbrambena dejstva, zasjede i prepade. Međutim, trebalo je iz tih sitnih akcija preći na veće borbene akcije — napade na jače objekte i naseljena mjesta.

Kada je bataljon formiran, to je bila snaga od blizu 300 pušaka, 6—8 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza.

Borci su mahom prošli više manjih borbi i okršaja sa neprijateljem. Sve su to bili dobri i hrabri borci sa kojima se moglo poći na svaki zadatak.

A borbe su tek predstojale. Već nekoliko dana poslije formiranja bataljon dobija zadatak da hitno krene u pravcu Suhače, kuda su pošle još neke snage i KNOPO, jer je neprijatelj izvršio pohod na oslobođenu teritoriju iz tog rejona.

Bataljon je ostavio manje snage u rejonu Bosanske Krupe i Bihaća, a sa glavninom svojih snaga krenuo na izvršenje zadatka. Dva dana vodio je borbe sa neprijateljem i uspio ga odbaciti na polazne položaje i ne dozvoliti ispad na oslobođenu teritoriju.

Već poslije ovih borbi bataljon je ojačan sa dva puškomitraljeza i jednim teškim mitraljezom. Ovaj uspjeh i snaga koju je bataljon osjećao od kada su čete ušle u njegov sastav — došla je do izražaja u želji za neku — još veću akciju, borbu, a najčešće se pominjala Bosanska Krupa kao mjesto koje bi trebalo napasti. Bataljon je izvršio više uspješnih napadnih dejstava u neposrednoj blizini Bosanske Krupe, a posebno napad na s. Badić i s. Ostružnicu, pa je iz toga izveden zaključak da je sada na redu i sama Bosanska Krupa.

U isto vrijeme bjesnela je svom žestinom neprijateljska ofanziva na Kozaru. Svaki borac je osjećao obavezu da pomogne svojim drugovima na Kozari, koji su vodili natčovječansku borbu za svaki pedalj kozaračke slobodne teritorije protiv neprijatelja koji je bio nekoliko puta brojčano jači i naoružan najsavremenijim naoružanjem.

Stab bataljona, cijeneći takvu situaciju, smatrao je da je bataljon sposoban za izvršenje većeg zadatka, pa je predložio Štabu 1. KNOPO napad na Bosansku Krupu, podnoseći u isto vrijeme detaljne podatke o broju i stanju neprijateljskih vojnika u garnizonu, njihovom naoružanju, utvrđenjima, raspoloženju i svemu drugom što je bilo potrebno da se donese tako značajna odluka. Operativni štab za Bosansku Krajinu je prihvatio prijedlog Štaba 1. KNOPO i naredio da napad izvede 3. bataljon i Omladinski udarni bataljon. Napadom će rukovoditi Operativni štab.

Neposredno pred napad bataljon je dobio u svoj sastav još jednu četvu — »Bihačku«, koja se vratila sa Manjače iz borbi sa četnicima. U prethodnim borbama četa je pretrpjela znatne gubitke, bila je iscrpljena, pa je prilikom napada na Bosansku Krupu dobila zadatak da posjedne položaje prema Bihaću i ne dozvoli eventualni pokušaj neprijatelja da iz Bihaća prodre u pravcu Bosanske Krupe, čime bi uspjeh napada naših snaga na Krupu bio doveden u pitanje.

Napad na Bosansku Krupu je izveden 20. juna u 01.00 sati. Borba je trajala oko 4 sata i Bosanska Krupa je oslobođena. Treći bataljon je ostao u Bosanskoj Krupi kao posadna jedinica, a Omladinski udarni bataljon je produžio nizvodno i napao s. Otoku.

vima savladavanje kanjona rijeke Une bilo je izuzetno nepovoljno za naše jedinice, veliki nagib sa obe strane, prelaz rijeke pod dejstvom neprijatelja i dr. No, i pored navedenih teškoća, bataljon se uspješno povratio u Podgrmeč, na svoje ranije položaje.

Krajem septembra 1942. godine izvedena je akcija (napad) na neprijateljsko uporište Stari Majdan. Pre ove akcije 3. bataljon se nalazio na položajima prema Bihaću i Bosanskoj Krupi, vršeći obezbeđenje i sprečavanje eventualnih pokušaja neprijatelja — da ispadima ugrožava našu slobodnu teritoriju.

Rano izjutra 29. 09. 1942. godine stiglo je naređenje od Štaba bataljona da se jedinice pripreme za pokret. Na položajima su ostavljeni manji dijelovi. Podijeljen je i obavljen doručak. Nakon toga, čete su krenule usiljenim maršem po dosta jakoj vrućini u pravcu sela Suvaje i Benakovca, odnosno dalje preko Majkić Japre do sela Podvidače. Tek po stizanju u selo Podvidaču, dat je kraći odmor, podijeljeno nešto suve hrane, da bi se bez dužeg zadržavanja krenulo dalje u pravcu Starog Majdana. Čete su tako reći iz pokreta dobile svoje borbene zadatke i uputile se na polazne položaje za napad.

Napad je počeo dosta kasno, negdje oko 23,00 časova i trajao je svega jedan sat. Ni jedna četa nije uspjela da likvidira neprijateljska uporišta na okolnim visovima što dominiraju nad naseljem Stari Majdan. Nakon jednočasovne borbe čete su se povukle na polazne položaje za napad. Imali smo manje gubitke, nekoliko boraca je bilo ranjeno.

U toku septembra i oktobra 1942. godine bataljon je vodio češće odbrambene borbe u rejonima Bihaća i Bosanske Krupe, Suhače i Budimlić Japre, organizovao zasljede i prepade na manja neprijateljska uporišta i dr. Velika aktivnost bataljona podigla mu je ugled kod naroda oslobođene teritorije, a strah kod neprijatelja i onda kada je bio mnogo jači i utvrđen u svojim garnizonima.

U oktobru (14. 10. 1942. g.) bataljon postaje 3. bataljon 6. krajiške brigade. U njenom sastavu bataljon će ostati sve do formiranja 8. brigade, 28. decembra 1942. godine.

Treći bataljon 1. KNOPO, sada 3. bataljon 6. brigade, učestvuje u bihačkoj operaciji, kada dobija samostalan, vrlo složen i odgovoran zadatak — preći na lijevu obalu rijeke Une, savladati kanjon Une, napasti neprijateljska uporišta u s. Miostri, s. Ostrožac i s. Brekovicica, a zatim obezbeđivati snage koje napadaju Bihać iz pravca Bosanske Krupe i Cazina i ne dozvoliti neprijatelju povlačenje iz Bihaća ovim pravcima koji su bili i jedina mogućnost za izvlačenje neprijateljskih snaga iz Bihaća. I ovaj zadatak je bataljon uspješno izvršio. U ovim borbama neprijatelj je imao velike gubitke (samo 1. četa je ubila 56 ustaša i 5 zarobila, a zaplijenila dva minobacača 81 mm, jedan top 35 mm, sedam puškomitraljeza, dva teška mitraljeza i 53 puške.¹

Poslije oslobođenja Bihaća, 4. novembra 1942. godine, 3. bataljon je nakon kraćeg odmora upućen na borbene položaje oko Bosanskog Novog, pošto se neprijatelj pod pritiskom naših jedinica povukao iz Cazina, Bosanske Krupe, Bosanske Otoke i drugih uporišta u pravcu Bosanskog Novog.

U prvoj polovini novembra 1942. godine, 3. bataljon je sa drugim dijelovima 6. KNOU brigade vršio napad na neprijateljska uporišta — Novsku planinu i Blagaj. To je u stvari i poslednja borba ovog bataljona u sastavu 6. KNOU brigade. Neprijatelj je bio jako utvrđen. Izgradio je sistem rovova i saobraćajnica, bunkere i postavio žičane prepreke i minska polja, što je znatno otežavalo prilaz i iznenadni napad. Bila je dobro organizovana spoljna odbrana Bosanskog Novog. Osim toga, dijelovi razbijenog neprijatelja u bihačkoj operaciji i ostali dijelovi koji su se povlačili pred našim snagama znatno su ojačali i onako jake neprijateljske snage u Bosanskom Novom.

Napad na Novsku planinu u kojem je učestvovao i 3. bataljon, izveden je pod reoma lošim vremenskim uslovima, kiša, hladnoća praćena jakim vjetrom koji je povremeno dobijao olujni karakter. Sve je to uticalo na tok borbениh dejstava. Juriši naših četa bili su siloviti, ali je i neprijatelj pružao žilav otpor. Prednji rovovi i bunker

¹ »Bihaćka republika«, knjiga 1. str. 126, izdanje Muzeja AVNOJ-a i Pounja u Bihaću 1965. godine.

prelazili su po više puta iz ruku u ruke naših i neprijateljskih jedinica, da bi nas na kraju neprijatelj odbacio protivnapadom. Na obe strane bilo je dosta gubitaka u ljudstvu.

Poslije neuspjelog napada i osjetnih gubitaka, naročito kod naše 3. i 4. čete, bataljon se povukao na ranije položaje sa zadatkom da sprečava ispade neprijateljskih delova na slobodnu teritoriju, a 4. četa je upućena u Bihać gdje je ostala nešto više od mjesec dana (do 20. decembra), kao posadna jedinica sa određenim zadacima.

Završavajući deo pređenog borbenog i razvojnog puta 3. bataljona 1. KNOPO, odnosno 3. bataljona 6. KNOU brigade, valja podsetiti na činjenice da je u navedenim borbama, akcijama i drugim sukobima sa neprijateljskim snagama, do formiranja 8. krajiške brigade, iz bataljona i četa koje su ušle u njegov sastav poginulo ili umrlo od posljedica rana 74 druga i drugarice² — uglavnom prvoboraca naše revolucije.

To su: Gojko Došenović, komandir čete, Rade Blanuša, politički komesar čete, Gojko Kovačević, komandir čete, Salih Mušanović, Ilija Balaban, Jovo Balać, Đuro Balać, Mirko Prošić, Vojin Kokot, komandir voda, Mihailo Zeljić, Božo Kovačević, Mate Mršić, Predrag Mršić, Rizo Alijagić, Mirko Basarić, Mihailo Vajić Beronja, Muhamed Bajrić, Božo Bubalo, Đuro Bubulj, Stojan Bukovac, Kojo Ćaćić, Svetko Daljević, Nikola Došenović, Mile Graora, Mile Gvozdenović, Vujo Beslać, Pejo Gvozdenović, Mile Jeličić, Nikodin Krtinić, Gojko Lukić, Branko Lukić, Dušan Ljubojević, Gojko Pašić, komandir voda, Gojko Pilipović, Rade Raič, Miloš Rokvić, Nikola Srđić, Pero Stupar, Rade Skorić, Branko Štrbac, Lazo Štrbac, Mićo Surlan, zamjenik političkog komesara bataljona, Marija Turić, Rade Ugarković, Niko Majić, Rade Kenjalo, Drago Mijić, Ilija Zmijanac, Milan Končar, Nikola Drezda, Pero Graovac, Drago Lango, politički komesar čete, Đurađ Mihailović, Milutin Ešen Vojvodić, Boško Beronja, Vujo Do-

² Podaci o poginulim i umrlim drugovima i drugaricama prikupljeni su na osnovu sjećanja jednog broja preživjelih boraca 3. bataljona, ranije objavljenih publikacija (Monografije 8. brigade) i spomenika podignutih palim borcima, u V. Radiću, Grmuši i Bosanskim Doljanima, odnosno Spomen parka u Bihaću.

briković, Vid Babić, Nikica Kovačević, Mile Zec, Nikola Repac, Ilija Kovačević — Sakić, JZVijo Popović, Perica Sekulić, Bogdan Ognjanović, Simo Banjac, Branko Kljajić, Vlado Petković, Đuro Zmijanac, Mihailo Ćulibrk, Vlado Pašić, Gojko Pašić, Ilija Ožegović, Đorđe Zorić i Đuro Pe-
pić.

Vojno-politički kadar 8. krajiške NOU brigade je u osnovi ponikao iz 3. bataljona, da bi se dalje razvijao i brojno jačao sa rastom brigade. Tako su komandant 3. bataljona i njegov zamjenik bili komandant i njegov zamjenik 8. krajiške brigade; komandiri i politički komesari četa i njihovi zamjenici, u najvećem broju slučajeva, postali su komandanti i politički komesari bataljona u brigadi i u drugim jedinicama. To isto treba reći za komandire vodova i političke delegate, desetare i ostale borce — puškomitraljesce i druge, koje su Partija i revolucija brzo osposobljavale za rukovodeće dužnosti. Sa manjim izuzetkom, oko 20%, kadrova koji su dolazili iz drugih jedinica, ili sa partijsko-političkih dužnosti, 8. brigada je regrutovala i pripremila kadrove iz svojih redova, sa jasnom orijentacijom da to budu kadrovi, prekaljeni u dotadašnjim borbama, idejno-politički osposobljeni da mogu uspješno voditi jedinice u dalje borbene okršaje. Ljudstvo 3. bataljona, a kasnije i ostali sastav brigade, bilo je izvor tih i takvih kadrova.

Partijska i skojevska organizacija 3. bataljona, predstavljaju početnu strukturu ovih organizacija u brigadi. U 3. bataljonu je bilo 6 partijskih ćelija, sa oko 60—65 članova KPJ i 10—15 kandidata i 6 aktiva SKOJ-a sa 100—120 članova.³

Cete 3. bataljona bile su kadrovske i boračke jezgre za formiranje bataljona 8. brigade. Od četiri čete i ljudstva koje je kasnije dolazilo u brigadu, formirana su četiri bataljona i Prateća četa brigade. Takav formacijski sastav, uz kasnije formiranje Izviđačke čete, čete automati-

³ Broj ćelija, članova KPJ, broj kandidata, broj aktiva i članova SKOJ-a, utvrđen je na osnovu sjećanja jednog broja preživjelih boraca 3. bataljona.

čara, i Artiljerijskog divizionu, ostaće do kraja rata, odnosno do konačnog oslobođenja naše zemlje.

Dvadesetosmog decembra 1942. godine, kada je Brigada formirana, u njen sastav ušle su i dvije čete omladinaca koji su završili jednomesečni kurs — obuku u Cazinu. Kasnije, a naročito pred početak 4. neprijateljske ofanzive, januara 1943. godine, u Brigadu je pristizalo novo ljudstvo, grupno i pojedinačno, tako da je njeno brojno stanje bilo u porastu. Od preko 500 boraca i komandnog kadra 3. bataljona, brigada je već 7. januara 1943. godine brojala oko 972 borca.⁴

NEKE BORBE 3. BATALJONA 6. BRIGADE

Teško mi je bilo rastati se od 2. čete 1. bataljona »Petar Škondrić« 1. krajiškog NO odreda, na čijem čelu sam se nalazio od njenog formiranja do odlaska na novu dužnost za zamjenika komandanta 3. bataljona istog odreda. Upravo u to vrijeme bjesnela je neprijateljska ofanziva na Kozaru. Uz put u selu Benakovac Milorad Mijatović, komandant odreda, skrenuo je pažnju na mogućnost neprijateljskih dejstava i na Podgrmeč radi onemogućavanja povlačenja naroda i partizana sa Kozare ka Grmeču. Stab 3. bataljona nalazio se u Vranjskoj Mosuri,

⁴ Podgrmeč u NOB, knjiga 2, strana 620, izdanje VIZ-a 1972. godine.

U toku rada na pisanju ovog članka, korišćeni su u većem ili manjem obimu — ranije publikovani materijali drugova: Omanović Hamdije — komandanta 3. bataljona, Kukulj Uroša, zamjenika komandanta 3. bataljona, objavljenih u »Podgrmeč u NOB«, »Bihaćka republika« i »Bosansko-krupska opština u NOR-u«, kao i Monografija 8. brigade, izdanje VIZ-a 1981. godine.

U radu na prikupljanju i proveri određenih podataka, učestvovali su: Beronja Stojan, Matijević Đukan, Balaban Đuro Đukić Spase, Gojko Beslač, Stevo Trtica, Dušan Pašić, Jovica Popović, Milan Bogunović, Dušan Narančić, Marinko Lukić, Luka Grbić, Sava Lakić, Milanko Došen i dr.

u kući porodice Miloša Mandića. Njegove dvije kćerke Vučica i Milka bile su vrlo aktivne radnice u pozadini na slobodnoj teritoriji. Staru baku, Miloševu majku, osjećali smo kao svoju majku, jer je njena briga o svima nama i bila kao briga majke za svoju djecu. Moja tugovanja za 2. četom, Medim Brdom i rodnim Jelašinovcima postepe-no su jenjavala sticanjem novih poznanstava, novog drugarstva među sinovima i kćerima Pounja, junacima 3. bataljona koji su mahom sačinjavali borci i starješine od Kozare do Grmeča i Plješevice, ponajviše sinovi i kćeri Radića, Suvaje, Jasenice, Gudavca, Grmuše, Lipe, Teočaka, Hrgara i mnogih drugih sela, te gradova Krupe, Bihaća, Bosanskog Novog i drugih.

U svim jedinicama bataljona u ono vrijeme bio je, moglo bi se reći, vrlo intenzivan ideološko-politički rad, dok vojna obuka nije praktikovana — smatrajući da smo dovoljno osposobljeni za vođenje borbe sa neprijateljem. Zapravo, veliki procenat ljudstva bataljona služio je svoje vojne rokove u bivšoj vojsci, pa su mnogi bili odlični strelci i relativno se lako izlazilo na kraj sa ispadima neprijatelja iz Bosanske Krupe, Bihaća i drugih uporišta na slobodnu teritoriju i njegovo odbacivanje nazad u svoja uporišta.

Svakim danom moć bataljona je jačala. Pristizali su novi borci, sada najčešće omladina. U radu sa ljudima najviše su se angažovali članovi Komunističke partije i Skoja, vodni delegati i komesari, zamjenici komesara i druge vojne starješine. Do svog krajnjeg postojanja bataljon je narastao na 517 boraca i starješina dobro naoružanih streljačkim naoružanjem.

RUŠENJE ŽELJEZNIČKOG MOSTA KOD GRMUŠE

Iako akcija nije obimna, zaslužuje da se o njoj iznesu sjećanja. Neprijateljski garnizon u Bihaću bio je 1942. povezan sa Zagrebom i drugim značajnim mjestima tzv. NDH. Željeznička pruga Bihać — Bosanska Krupa — Bosanski Novi predstavljala je za neprijatelja vrlo značajnu saobraćajnicu. Neprijatelj je svojim snagama obezbjeđi-

vao ovu komunikaciju naročito na osjetljivim mjestima. Ideja za rušenje željezničkog mosta kod Grmuše ponikla je kada je odnekud avionsku, neeksplodiranu bombu »prasicu«, kako smo je zvali zbog njene veličine i težine, dovikao pred zgradu štaba bataljona Lilijan-Lujo Žardin, skojevac rodom iz Bihaća. Taj smjeli, neustrašivi, do kraja odan borbi, tihi mladić uspješno je demontirao upaljače sa bombe. Zatim je špicom i čekićem odbijao komad po komad livenog eksploziva. Kako zbog tvrdoće eksploziva učinak nije mogao biti zadovoljavajući, predložio sam mu da macom (veliki čekić) najprije udaranjem u košuljicu bombe sa strane rastresemo eksploziv. Bojažljivo je prihvatio moj predlog. Najprije smo sve ljudstvo udaljili od mjesta rada da u slučaju eksplozije ne stradaju bar oni koji posmatraju, a potom smo počeli udarati po bombi macom. Kako sam fizički bio jači od Lilijana, taj dio posla pripao je meni. Najprije bojažljivo i lagano, a zatim sam udarao svom snagom. Eksploziv je sve više i više prskao na dijelove. Lilijan je sa lakoćom sakupio oko 25–30 kg eksploziva u dva džakčića. Pošto smo spremili potrebnu količinu eksploziva, Lilijan je prikupio i sav drugi potreban materijal za paljenje mine. Pošto je sve bilo gotovo sa eksplozivom, otišli smo na izviđanje mosta i neprijateljskog osiguranja mosta. Ustanovili smo da se akcija može izvesti uz prethodno brzo uništenje neprijateljskog osiguranja. Jedne noći bez mjesečine krenemo u akciju. Iz Vranjske Mosure pošli smo Lilijan, Trivo Pašić, kurir štaba bataljona iz sela Hrgara i ja. Sa sobom smo ponijeli eksploziv i pribor za paljenje. Na dogovorenom mjestu čekala nas je jedna desetina iz Radičke čete — 2. čete 3. bataljona. Već je pala noć kada smo stigli na vrh kanjona odakle se trebalo spustiti ka mostu nečujno niz veliku kamenitu strminu na desnu obalu rijeke Une. Začudo, ovu desetinu odjedanput je obuzela malodušnost i sumnja u mogućnost izvršenja akcije. Izgovarali su se da ćemo izgubiti, a nećemo moći most srušiti. Moja naređivanja i na kraju upućena riječ da su kukavice nisu donijeli željene rezultate. Znao sam da će sa mnom poći Trivo i Lilijan. Očekivao sam da nas neće pustiti same u neizvjesnost. Međutim, desetina iz slavne Radičke čete

— na čijem čelu se nalazio komandir Miloš Balać iz sela Radića neustrašivi borac, starješina, junak a iznad svega čovjek koji je primjerom služio svojoj četi i drugovima — sada nije imala kuraži da krene niz kanjon u akciju. Nas trojica uspjeli smo se privući na blisko odstojanje do neprijateljeve stražarnice na desnoj obali mjesta. Uz put smo pomogli Lilijanu da nosi eksploziv.. U akciju krećemo ja i Trivo s ciljem da likvidiramo stražara u stražarnici. Međutim, na opšte naše iznenađenje stražara u stražarnici nije bilo. Poslije kraćeg dogovora štićeni od Lilijana krenuli smo preko mosta na osvajanje druge stražarnice. Međutim, ni tamo nije bilo nikoga. Štićeni od Trive Lilijan se uz moju pomoć spustio niz šipove i do same vode postavio mine. Hladna Una je hukom štitila naš rad, ali u isto vrijeme povećavala kod mene strah u prvom redu za sudbinu Lilijana u slučaju da se oklizne i padne u hladnu brzu rijeku, a i od nailaska neprijatelja ili voza. Vrijeme je sporo teklo. Međutim, Lilijan je sav posao obavio spretno, stručno i hladnokrvno. Kada se kao mačka sa šipa pomolio na most i rekao: »Gotovo je«, teret mi je pao sa srca. Nečujno sam otišao do Trive i svi smo se povukli na drugu stranu mosta u prikladan zaklon. Lilijan je aktivirao mašinu za paljenje. Eksplozija je zatajila. Užasnut je rekao: »Nema spoja«. Ja, laik za eksplozive, došapnem mu: »Okreni još jedanput«, strahujući da ćemo morati povećavala kod mene strah u prvom redu za sudbinu Lilijana u slučaju da se oklizne i padne u hladnu brzu rijeku, a i od nailaska neprijatelja ili voza. Vrijeme je sporo teklo. Međutim, Lilijan je sav posao obavio spretno, stručno i hladnokrvno. Kada se kao mačka sa šipa pomolio na most i rekao: »Gotovo je«, teret mi je pao sa srca. Nečujno sam otišao do Trive i svi smo se povukli na drugu stranu mosta u prikladan zaklon. Lilijan je aktivirao mašinu za paljenje. Eksplozija je zatajila. Užasnut je rekao: »Nema spoja«. Ja, laik za eksplozive, došapnem mu: »Okreni još jedanput«, strahujući da ćemo morati ponovo na most radi otklanjanja kvara. Lilijan, i ako nije očekivao rezultate, navio je oprugu mašine, a zatim pustio — otkao. Odjeknula je strahovita eksplozija u kanjonu kao grom iz vedra neba. To je probudilo uspavanu posadu od oko 10–12 neprijateljskih vojnika, koji su nakon kratke pauze iza eksplozije otvorili paljbu po mostu. Uočio sam da se neprijatelj nalazio u strani na lijevoj obali rijeke, gdje se osećao sigurnijim. Pričekali smo u zaklonu dok se vatra neprijatelja nije proredila i malaksala. Lilijan i ja otpuzali smo do mosta odakle smo lijepo mogli vidjeti učinak eksplozije. Most se nagnuo nad vodom. Brzo smo se uputili ka svojim. Akcija je izvršena bez gubitaka. Svi smo bili radosni, a Lilijan ponajviše. I ovog puta veliko hvala neustrašivom mineru. Kada smo stigli kod desetine koja nas je čekala

na vrh kanjona, rekao sam: »Akcija je izvršena, hajdemo«. Znao sam da im nije lako. Svi su šutjeli pognutih glava. Znao sam da ih ne treba ni pozivati na odgovornost zbog, eto, u jednom trenutku nepromišljenog gesta. Ovako nešto za partizana je bila najveća škola i nepopovljiva greška. Kasnije će svi oni biti i veliki borci i dobri drugovi.

NEŠTO O BORBENIM DEJSTVIMA BATALJONA U BIHAČKOJ OPERACIJI

Košta Nad je u svojoj knjizi »Raporti Vrhovnom komandantu« u opisu bihačke operacije naveo kako je naš bataljon i bataljon 5. kozaračke brigade lako prešao Unu mostićem koji je ranije bio postavljen za vrijeme prvog oslobođenja Cazina. Interesantno je da ga neprijatelj za to vrijeme nije porušio. Bataljoni su sada u prvoj noći napada na garnizon Bihać sa manje teškoća prešli na lijevu obalu rijeke i nekoliko tamošnjih sela očistili od neprijatelja. Sutradan se i neprijatelj iz Ostrošca predao našim jedinicama. Naši manji dijelovi, dolje pored Une, hvatali su pojedine neprijateljske vojnike koji su uspjeli pobjeći iz Bihaća. Naša dva bataljona imala su glavni zadatak da opkoljenom neprijatelju u Bihaću ne dozvole upućivanje pomoći iz pravaca Bosanske Krupe i Cazina, lijevom obalom Une, preko Ostrošca i Brekavice. To je i uslovalo raspored naših jedinica tako da će kozarački i naš bataljon bez jedne čete biti raspoređeni u širem rejonu Ostrošca. Druga bihačka četa toga dana zanoćila je u Brekavici u voćnjaku sa isturenim osiguranjem prema Bihaću. I ja sam zanoćio s tom četom. Štab bataljona nalazio se u rejonu Ostrošca. Nešto poslije pola noći neprijatelj je otvorio iznenadnu vatru po našim jedinicama u Ostrošcu. Uspio se neopaženo privući na blisko odstojanje. Mi u Brekavici smo na tu paljbu dali uzbunu i brzo posjeli položaj prema Ostrošcu, prema ovoj paljbi. Odmah poslije toga kod nas je došao komandant bataljona i sa njim jedan drug. Odatle su produžili na skelu u selu Pokoj. Poslije toga Hamdija je postavljen na novu dužnost, a ja sam preuzeo dužnost komandanta 3. bataljona.

Pošto je neprijatelj na svom pravcu nastupanja ka Bihaću odbacio naše snage, u samo svitanje je nastavio nastupanje u streljačkom stroju Bihaćkim poljem ka zapadnoj strani Bihaća.

Naša četa na Brekovici već je imala tri ranjena borca. S obzirom na to da je neprijatelj na ovom pravcu već prošao naše glavne snage, a i na osnovu vatre smo zaključili da se radi o jačim snagama, odlučili smo u komandi čete da se povučemo u Bihaćko polje, kako bismo se, ako bude moguće, prebacili u Pokoj na desnu obalu Une.

U toku odstupanja i nošenja ranjenika na ćebadima ili šatorskim krilima, a prema lavežu pasa ocijenili smo da zbog blizine neprijatelja koji je nastupao nema uslova za bezbjedno prebacivanje skelom. Zbog toga smo nastavili pokret ka jugu u pravcu Plješevice. Na tom pravcu još u toku noći naišli smo na slabije dijelove kordunaških jedinica, koje su se nalazile na obezbjeđenju na pravcu Slunj — Bihać. Upoznao sam štab kordunaške jedinice sa situacijom na pravcu Ostrožac — Bihać i sa predlogom da se hitno interveniše. Na raspolaganju su imali samo jednu oslabljenu omladinsku četu, koju su stavili pod svoju komandu.

Svitanje se približavalo i mi smo žurili da napadom u leđa neprijatelju u Bihaćkom polju ometemo njegovo nastupanje. Cim smo izbili čelom kolone na kose koje dominiraju Bihaćkim poljem primjetili smo da su izvjesne neprijateljske snage već dostigle prve kuće u Bihaću. Dočekan snažnom vatrom branilaca Bihaća, neprijatelj je bio prisiljen na povlačenje. Izdao sam objema četama naređenje da hitno posjednu položaje za odbranu. Lijevo je posjela naša, a desno Kordunaška četa.

Imajući puno povjerenje u našu četu, čiji su borci već do tada bili prekaljeni u ranijim mnogobrojnim borbama, ostao sam kod omladinske čete. Razvila se vrlo oštra borba. Ustaše, znajući da ne mogu natrag ka Bihaću, neprekidno su jurišale bez obzira na gubitke. Osnovni cilj im je bilo probiti se kroz našu odbranu u pravcu Cazina. Već u prvom naletu neprijatelja poginuo je koman-

dir omladinske čete i nekoliko njenih boraca. To je uslo-
vilo prebrzo povlačenje ove čete.

Ovim povlačenjem našoj četi je ostao otkriven desni bok. Za trenutak ostao sam sam na napuštenom položaju omladinske čete. Posluga neprijateljskog teškog mitraljeza već se probila na desni bok čete i počela namještati mitraljez »švarcloze«. Našao sam se u nedoumici šta da radim. Da padnem živ u ruke neprijatelju ili da učinim nešto, da ometem posluhu ovog mitraljeza koja se našla u položaju da dejstvom u bok našoj četi nanese teške gubitke. Ispalio sam jedan metak i nišandžija mitraljeza bio je pogođen. Ostali iz posluge su se razbježali. Tada sam se uputio u našu četvu koja se u međuvremenu povukla sa prvobitnih položaja.

Glavne snage neprijatelja su se probile i uputile ka Brekavici. Međutim, na Brekavici su ih čekale glavne snage našeg bataljona pod komandom Dane Agbabe i jedinice Kozaračkog bataljona. Kako mi je poslije ove borbe rekao Agbaba, oni su, prikupivši se, posjeli položaje na Brekavici. Posmatrali su čitavu situaciju u Bihaćkom polju i vidjeli da se mi nalazimo u teškoj situaciji, pa su se jedno vrijeme dvoumili da li da idu nama u pomoć ili da neprijatelja sačekaju u zasjedi. Na kraju su primijetili da se neprijatelj probio i da nastupa ka Brekavici, pa su se odlučili za zasjedu. Odnekud je naišla neka žena. Zamolili su je da pođe u pravcu neprijatelja i ako je neprijatelj bude pitao ima li partizana na Brekavici, da kaže da ih nema i da se potom odmah izgubi. Ova nepoznata žena je to i učinila. Ustaše su puštene na blisko odstojanje, a potom tučene plotunskom vatrom jedinica u zasjedi. I naša četa vatrom u leđa sadejstvovala je jedinicama u zasjedi.

U borbama na Brekavici tri druga su poginula, a među njima i najbolji komandir voda, Gojko Pašić sa Hrgara. Neprijateljski gubici su bili znatno veći — poginuli, oružje, municija ležali su na sve strane.

Krenuli smo cestom u slobodni Bihać. Od Hamdije Omanovića sam saznao da je naređeno da poslije odmora već sutra ujutro bataljon treba da krene u akciju za oslobođenje Cazina. U tom pravcu kretala se i 4. kordunaška

brigada. Treći bataljon bez jedne čete je sutradan bez borbe ušao u Cazin, a zatim dijelom jedinica zajedno sa Kordunašima produžio ka Kladuši. Bila je slobodna cijela Cazinska krajina sve do Bosanskog Novog i Banije do Gline.

BITKA 3. BATALJONA 6. BRIGADE NA NOVSKOJ PLANINI

Bataljon je primio zadatak da izvrši pokret za Novsku planinu radi učestvovanja u napadu. U napadu će učestvovati i drugi bataljon komandanta Miće Kolundžije. Čete su prikupljene u Cazinu. Marš je izveden pravcem Cazin — Bosanska Krupa — Rujiška — Hašani — Čađavica. Izvršeno je izviđanje neprijatelja i zemljišta i izdata zapovijest za napad sa borbenim rasporedom sve čete u liniji. Lijevokrila četa dobila je zadatak da poslije proboja prve linije odbrane svojim lijevim krilom izvrši obuhvat ka vrhu planine na takozvanu Poštu. Desno od 3. bataljona napadao je naš 2. bataljon.

Organizacija sadejstva je bila dobra. Na planini je bilo dosta hladno. Neprijatelj je bio solidno utvrđen — ispred rovova i drveno-zemljanih bunkera bila je prepreka od bodljikave žice, ispred žice sasječena šuma, a od grana i drveća načinjena barijera koju nije bilo moguće prijeći bez šumova i krckanja grančica. Između ove dvije prepreke bila su i dva reda ograde — prvi red rijetko opleten, a drugi gusto.

Napad je otpočeo u 23,00 časa. Prva prepreka, barijera od granja, bila je neopaženo savladana. Neopaženo su borci savladali i prepreku od ograde. Zatim je uslijedio silovit napad. Obje lijevokrila čete za kratko vrijeme su uspjele potisnuti neprijatelja i zauzeti njegove položaje. Desnokrilne to nisu uspjele. Sve do svitanja vođene su oštre borbe. Kod 2. bataljona nije se čula borba. Uzalud su kuriri na tom pravcu pokušavali uspostaviti vezu sa 2. bataljonom. Njega nije bilo. Cijelu noć je tukla neprijateljska artiljerija. Prvi plotun baterije haubica, koje su dejstvovala od Bosanskog Novog, udario je po rejonu štaba i sanitetu bataljona. Na sreću nekoliko ispaljenih plo-

tuna nije nam nanijelo nikakve gubitke. Zatim je artiljerija prenijela vatru dublje iza naših položaja, gdje nije bilo naših snaga.

U svitanje četama su izdata naređenja za povlačenje na polazne položaje. Drugi bataljon nije ni stupio u borbu. Kasnije smo doznali da je razlog bio što ga je prilaz ka neprijateljskim položajima vodio čistim terenom. U svitanje se povukao i neprijatelj napuštajući utvrđene položaje. Cim smo to otkrili, vratili smo se i posjeli te položaje. Odmah smo pristupili evakuaciji materijala iz rovova i magacina. Pored ostalog, iznijeli smo 250 artiljerijskih granata. U toku dana neprijatelj je u četiri navrata pokušao ponovo da se vrati na ove položaje. Pošto mu to nije pošlo za rukom, vatru artiljerije je usmjerio na sopstveni magacin municije kako bi ga zapalio. Međutim, najveći dio materijala je bio već iznesen i odvezen za Čađavicu i dalje u pozadinu.

Bataljon je u ovoj akciji imao 9 poginulih i 27 ranjenih boraca. Među ranjenima bio je i komandir čete Branko Medarević. O ranjenima, pored četnih bolničarki, glavnu brigu su vodili referent saniteta bataljona Dane Mažar i njegova pomoćnica Vlasta.

Poslije ove borbe bataljon je povučen na odmor u Bihać, gdje mu se priključila 3. četa koja se od ranije nalazila u Bihaću. Odmarajući se i popunjavajući svoje redove novim borcima imao je ulogu posadnog bataljona Bihaća. U prisustvu Moše Pijade (Čiča Janka) jedne noći izvršena je u nekim selima ispod Plješevice akcija radi hvatanja ustaša koji su, navodno, noću iz Plješevice posjećivali svoje. Kada je svanulo, narod oslobođenih sela je pozvan na zbor na kome je govorio Čiča Janko.

UROŠ KUKOLJ

TREĆI BATALJON U BIHAČKOJ OPERACIJI*

Kada sam od štaba 3. bataljona 6. krajiške brigade dobio naređenje da se sa svojom četom prebacim na područje Grabeža i Pritoke, da bi posjeo pogodne položaje i motrio na neprijatelja u Bihaću i njegovoj okolini, došao sam do zaključka da se nešto obimnije priprema. Naše pretpostavke postale su još sigurnije kada su mi javili da će na naše položaje doći neki drugovi i da ih što bolje prihvatim.

Jedne večeri došli su na naš položaj: sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Đuro Pucar Stari, Košta Nađ, Osman Karabegović, Sefket Maglajlić i komandant 1. krajiške brigade Milinko Kušić, komandant 2. krajiške brigade Ratko Martinović, komandant 3. krajiške brigade Nikola Karanović, komandant 8. banijske brigade Nina Maraković, Voja Todorović i još neki koje do tada nisam poznao. Zatekli su nas u školi u Grabežu. U stvari, to su bile samo zidine pod krovom, bez vrata i prozora. U njoj je bila smještena komanda čete.

Za njihov dolazak pripremili smo se koliko god smo mogli. Nabavili smo nešto slame, ubacili je u zgradu i naložili dobru vatru.

Pošto su sa nama porazgovarali o situaciji, prilikama na našem području i o našim zapažanjima o neprijatelju, Košta Nađ mi je naredio da ih vodim na mjesto odakle mogu najbolje da vide Bihać i okolinu. Kako mi je to područje bilo dobro poznato, brzo sam se odlučio.

Doveo sam ih na uzvišenje istočno od sela Čekrlija. Sa tog mjesta dobro se vidio Bihać sa cijelom okolinom. Pokazao sam im grad, a zatim sela: Vinicu, Založje, Pokoj, Kralje, staru i novu željezničku stanicu, rasadnik, sela Ribić i Pritoku, zatim preko Une uzvišenja Debeljaču i Somišlje i selo Sokolac. Objasnio sam im zatim gdje leži Zegar, jer se nije vidio, kako izgleda i kuda se proteže kanal koji teče kroz centar grada itd. Rekao sam im da je neprijatelj najjače utvrdio centar grada.

Oni su veoma pažljivo pratili na karti moje izlaganje i kada sam završio, svaki od njih me je još ponešto pitao

* Članak objavljen u knjizi «-Bihačka Republika» str. 121—

za područje koje ga je interesovalo. U granicama mogućnosti ja sam im davao potrebna objašnjenja.

Kada je to iscrpeno, Košta je pokazao svakoj brigadi pojedinačno kojim pravcem će napadati. Komandanti brigada bilježili su svoje zadatke u svoje bilježnice. Poslije toga na njihov zahtjev objasnio sam Ratu Martinoviću i Nini Marakoviću neke pojedinosti istočno i južno od Bihaća. Dok smo razgovarali, Nikola Karanović reče: »Ja moram što prije preko Skočaja na Zavalje, jer treba da napadnem sa ličke strane, a i Milinko Kušić i Vojo Todorović trebalo je da pređu preko Une da bi stigli u Lohovska brda«. Smatrali su da će im najozbiljnija prepreka biti Debeljača. Zauzimanjem Debeljače našli bi se na samoj periferiji Bihaća. Upitali su me da li znam ko se nalazi u Sokolcu. Rekao sam im da mi nije poznato i objasnio da se u Golubiću nalazi oko jedna četa neprijateljevih vojnika. Moja četa pripucavala je na njih sa položaja kod Pritoke.

Poslije toga svi smo se vratili u komandu čete i ostatak noći proveli na slami pored vatre.

Prije zore komandanti brigada pošli su u svoje jedinice. Za privremeno komandno mjesto Operativnog štaba za Bosansku krajinu određena je nedograđena škola u Grabežu, u nju se smjestio i sekretar Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu i sekretar Okružnog komiteta za Podgrmeč. Dio moje čete angažovan je privremeno za osiguranje komandnog mjesta, dok je ostali dio držao položaje koje je trebalo da posjednu 2. krajiška i 8. banijska brigada. Uskoro je u Grabež stigla 8. banijska brigada i posjela položaje koje je držala četa, pa sam se sa četom uputio u Veliki Radić u sastav svog bataljona.

Bataljon se već pripremio za pokret. Čim sam tamo stigao, krenuli smo odmah preko Kežljeva, prešli Unu između Grmuše i tunela Podsokolovača upravo na istom mjestu gdje su naše jedinice prešle rijeku prilikom napada na Cazin 2. septembra 1942. godine. Čak smo tamo našli i grede preko kojih su tada prelazile jedinice. Materijal koji smo ponijeli za prelazak nije nam ni bio potreban. Cio bataljon prešao je preko malog mostića osim mitraljeskog voda koji je ostao u Grmuši.

Komanda bataljona još prije polaska i prelaska Une dobila je zadatak i zapovijest od štaba 6. krajiške brigade. On je postavio zadatak svojim četama tako da su one, odmah poslije prelaska rijeke, pošle prema svojim položajima« Poslije 3. bataljona na istom mjestu prešao je Unu i 2. bataljon 5. krajiške brigade (kozaračke). Svaka četa dobila je vodiča koji su već bili pripremljeni za taj zadatak.

Treći bataljon 6. krajiške brigade imao je u to vrijeme četiri čete i mitraljeski vod. Čete su dobile sljedeće zadatke: 1. četa da napadne i da zauzme selo Miostru i izbije u Ostrožac, 2. četa da napadne i zauzme selo Stijenu, a zatim da se orijentiše prema Bosanskoj Krupi, 3. četa da preduzme napad lijevom obalom rijeke Une, duž samog kanjona, i da u sadejstvu sa 1. četom zauzme Ostrožac. Ukoliko ne bude mogla da zauzme Ostrožac nastaviće napredovanje prema selu Prošići i Brekovicu, a 1. četa bi u tom slučaju blokirala Ostrožac. Četvrta četa zadržana je u rezervi dok navedene čete ne stignu u rejon Ostrošća, a zatim zajedno sa 3. četom teže da što prije izbiju u rejon Brekovice.

Za to vrijeme 2. bataljon 5. krajiške brigade pod komandom Mirka Pekića upašće na područje između Stijene i Ostrošća i orijentisati se prema Cazinu, a njen 1. i 3. bataljon dobiće zadatak da napadnu i zauzmu sela Brkiće, Jezero i Spahiće i time bi bio likvidiran neprijatelj na desnoj obali rijeke Une.

U 3. bataljonu bile su: 1. četa (nova radićka) formirana poslije oslobođenja Krupe, 2. četa (stara radićka), 3. četa (1. bihaćka) i 4. četa (2. bihaćka).

Komandir 1. čete bio je Dane Agbaba, a komesar Branko Mihajlović, komandir 2. čete bio je Miloš Balać, a komesar Božo Narančić, komandir 3. čete Gojko Kovačević, a komesar Milovan Pilipović, komandir 4. čete Branko Pilipović i komesar Mošo Ibrahimpašić.

Kada su čete 3. bataljona posjele svoje položaje, 2. bataljon 6. krajiške brigade orijentisan je prema Cazinu i posjeo položaje u rejonu sela Vrela i Osredka. On je svojim desnim krilom održavao veze sa 2. četom 3. bataljona, koja se nalazila u rejonu Stijena, a lijevo sa 1. četom 3. bataljona 6. krajiške brigade u rejonu Ostrožac.

U toku marša ka svojim položajima čete 3. bataljona nisu nigdje naišle na otpor osim što je 1. četa protjerala neke manje neprijateljske dijelove iz rejonu Miostra. Ona je bez teškoća očistila lijevu obalu Une i približila se Ostrošcu. Neprijateljeva posada iz Ostrošca primijetila ju je još dok se približavala, a kada se dovoljno približila, otvorila je na nju snažnu vatru, ali i pored toga jednovremeno su izbile pred sam Ostrožac 1. i 3. četa 3. bataljona 6. brigade. Uvedena je u borbu i 4. četa iz rezerve radi što bržeg izbijanja u rejon s. Brekovica.

Za to vrijeme 1. i 3. bataljon 5. krajiške brigade zauzeli su sela Spahiće, Jezero i Brkiće na desnoj obali Une.

Već je uveliko počela borba za Bihać. Upravo, ona je počela još 2. novembra kada su se 1. i 3. četa 3. bataljona nalazile u Miostri. Znak za početak napada bilo je dejstvo jedne haubice sa vatrenih položaja u rejonu Grabeža. Borba je bila sve jača, nije jenjavala i vodila se svuda oko grada.

Prva četa 3. bataljona čvrsto je držala položaje oko neprijateljeve posade u Ostrošcu. Posadi je onemogućen svaki izlazak iz uporišta. Pred noć komanda čete obavještena je da je jedan katolički pop sa vodom vojnika došao u selo Vrelo da pokrsti i ono malo preostalih žena i djece, pošto su svi muškarci već bili napustili selo bilo da ih je neprijatelj pokupio ili su stupili u partizane. Nekoliko ljudi došlo je i tvrdilo da se taj vod može vrlo lako razoružati. Komandir čete ostavio je jedan svoj vod sa zamjenikom komandira čete Brankom Balabanom da drži položaje oko Ostrošca, a sa ostalim snagama čete uputio se prema selu Vrelo. Računao je da će taj vod, pošto su se u neposrednoj blizini nalazili dijelovi 5. krajiške brigade, uspjeti da spriječi ispad neprijateljeve posade iz Ostrošca, dok su 3. i 4. četa ovladale s. Prošići i Brekovica.

Kada je četa stigla u selo Vrelo do prvih kuća, počela je snažna puščana, mitraljeska i minobacačka vatra u rejonu s. Miostra i oko Ostrošca. Pretpostavljalo se da je neprijatelj izvršio napad i da mu je cilj da se spoji sa svojim snagama i posadom u Ostrošcu, ali su drugi objašnjavali da to Kozarčani napadaju preko Une i minobacačima tuku Ostrožac. Međutim, nikako nisam mogao da shvatim kako

oni mogu tući minobacačima Ostrožac kada se na položajima oko njega nalazi jedan naš vod. Te naše komentare prekide kurir iz voda koji je držao položaje oko Ostrošca i otprilike nam je rekao ovo: mi smo se povukli, neprijatelj je prodro preko Miostra i spojio se sa svojom posadom u Ostrošcu. Neprijateljske snage su jačine jedne bojne (bataljona).

Nikako nam nije bilo jasno odakle su došle neprijateljske snage. Od Cazina nisu mogle, jer su se tamo nalazile dvije čete 2. bataljona 5. krajiške brigade. Raniji njihov pokušaj iz Cazina bio je odbijen u toku dana. Tom prilikom ubili smo 7—8 vojnika i dvojicu zarobili. Poslije toga, od Cazina nisu više uopšte vršili pokušaje napada. Smatrali smo da oni neće više ni pokušavati, a Kozarčani su bili blizu.

Međutim, objasnili su nam da je iz Bosanske Krupe preduzet napad 4. ustaške bojne. Ona je prvo naišla na 2. četu 3. bataljona 6. krajiške brigade, razbila ovu četu i potisla ka rijeci Uni, zatim prodrila između Male i Velike Gomile. Njihov napad bio je toliko iznenađan i snažan da komandir 2. čete nije uspio da pošalje izvještaj o neprijateljevom prodoru, pa je neprijatelj iznenađan napao na desno krilo 2. bataljona 5. krajiške brigade. Tom prilikom poginuli su iz 2. čete 3. bataljona: Pajo Gvozdrenović, Rade Skorić, Mirko Basarić iz Malog Radića, Beronja Mihajilo Vajić iz Velikog Radića i još neki borci čijih se imena ne sjećam. Znam da je iz 2. čete poginulo osam boraca. Pošto je razbila 2. četu ta bojna nastavlja napredovanje prema Ostrošcu i poslije manje borbe uspjela je da se spoji sa tamošnjom posadom.

Pred napadom ustaša vod 1. čete pod komandom Branka Balabana povukao se prema selu Vrelo u namjeri da uđe u sastav svoje čete. Jedna desetina tog voda pod komandom Miloša Bogunovića, koja je držala položaje prema Bihaću, sklonila se ispred nadmoćnijeg neprijatelja u Brinu i sutradan pred noć, pošto su 1. i 4. četa 3. bataljona 6. krajiške brigade i 1. i 2. četa 2. bataljona 5. krajiške brigade razbile 4. ustašku bojnu, ušla poslije slabije borbe u Ostrožac. Kasnije nakon 28 časova u Ostrožac je stigla i 1. četa 3. bataljona 6. krajiške brigade.

Kada se 4. ustaška bojna spojila sa posadom u Ostrošcu, nastavila je nadiranje prema selu Prošići, napala 3. četu 3. bataljona 6. krajiške brigade koja je držala selo Prošiće. Brojnije i bolje naoružane ustaške snage brzo su prinudile četu da se povuče sa položaja i ona se spustila niz Brinu ka Uni, prešla skelom i uputila se ka selu Založje. Sa ovom četom je prešao u štab 3. bataljona 6. krajiške brigade na čelu sa Hamdijom Omanović.

Ustaška bojna zatim je napala 4. četu 3. bataljona. Razvila se oštra borba. Međutim, 4. četa bila je i suviše slaba da spriječi prodor ustaša, te se povlačila pod borbom ka selima: Brekovic, Turije, Zlopoljac i Vrkašić. Potpomognuta vatrom 8. banijske brigade iz rejonu Kralje, sa desne obale Une i dejstvom 4. kordunaške brigade sa pravca Vaganac — Izačić, ova četa uspjela je da zadrži dalje nadiranje 4. ustaške bojne ka s. Zlopoljac. Uslijed prodora ustaša, 3. bataljon 6. krajiške brigade razdvojen je na dva dijela. Na jednoj strani nalazio se štab bataljona sa 3. četom, a na drugoj strani i u teškoj situaciji, bez ikakve veze sa ostalim snagama, nalazile su se 4. i 2. četa skoro razbijene u rejonu Mala Gomila i Gomilica i 1. četa sa dvije čete 2. bataljona 5. krajiške brigade u rejonu Bisovac Kule (t. 498).

Komandiri četa (1. četa 3. bataljona 6. krajiške brigade i 1. i 2. četa 2. bataljona 5. krajiške brigade) u toku noći 3/4. novembra dogovorili su se u rejonu s. Vrela šta dalje da rade. Jedni su predlagali da napadnemo ustaše s leđa, da im zaplijenimo minobacače i da tako pomognemo 4. četi. Pošto sam znao raspored naših četa i pošto se borba vodila na Brekovic, postojala je mogućnost i opasnost da uslijed noći i slabe orijentacije može lako doći do borbe između nas i 4. čete 3. bataljona 6. krajiške brigade. Zbog toga sam predložio da sačekamo dan i da onda pođemo za ustašama. Tako smo i uradili. Odmah smo se iz s. Vrelo povukli u rejon Kule Bisovac (t. 498). Tu smo održali sastanak i između sebe izabrali privremeni štab bataljona.

Za privremenog komandanta bataljona izabran je Dane Agbaba, a za njegovog zamjenika Mirko Šiljak, dok je za komesara izabran Đenadija Sretko, a za zamjenika komesara Branko Mihajilović.

Dogovorili smo se o našem planu dejstva. Kako nismo imali nikakvih podataka o situaciji oko Bihaća, niti da li ćemo moći da pređemo Unu, riješili smo, ukoliko Bihać ne padne, a ne budemo mogli preko Une, da pređemo preko Korduna na ličku stranu odakle ćemo se prebaciti u Krajinu. Postojala je mogućnost da se prijeđe Una i u tom slučaju moglo se računati na pomoć iz Grmuše. Međutim, ukoliko Bihać padne, četa će preko Bihaća uspostaviti vezu sa svojim bataljonom. Ta mogućnost bila je najverovatnija jer su grad napadale naše veoma snažne snage.

Cete su krenule oprezno prema selima Vrsti i Turiji. Jedan civil, na koga smo naišli u toku marša, upućen je u Turiju da izvidi ko se tamo nalazi. Civil se uskoro vratio i rekao nam da se u selu nalazi 5 žandarma. Čete su nastavile pokret prema selima i civil je ponovo upućen u selo da prenese žandarmima zahtjev da se predaju ili će ih partizani napasti. Međutim, jedna veća grupa vojnika kretala se od Jankovca prema Izačića mostu. Oni su stalno pucali, te se dobijao utisak da se ispred njih povlači neka jedinica. Pretpostavljali smo da je to naša 4. četa. Međutim, kasnije smo utvrdili da su to ustaše. Ujutro, oko 8 časova, primijetili smo gušći dim u Ličkom Petrovom Selu. Na osnovu toga zaključili smo da je to mjesto zauzeto. Također vidjeli smo da se u rejonu Vrkašić vode manje borbe i da se prema tome selu kreću neke naše jedinice. Dok smo o ovome razgovarali, ponovo se vratio civil iz Turije. On je otišao u Brekavicu i obavijestio nas da su žandarmi spremni da se predaju. Međutim, sada nam nije bilo do žandarma. Trebalo je raščistiti sa onom grupom vojske koja nam se približavala. Odmah sam rasporedio bataljon. Šiljak sa jednom četom uputio se u rejon Bisovca radi zatvaranja pravca prema Cazinu, a ostale snage postavile su zasjedu na kosi u rejonu sela Turija i Vrsta.

Ustaše u streljačkom stroju stigle su pred rejon Jasika — Muslić Selo. Neki drugi streljački stroj jasno se vidio kako se kreće od Izačića ka Glavici (k. 304) — Šumar Selo pravo u bok desnog krila ustaškog streljačkog stroja. Rastojanje između njih još je iznosilo 2 do 2,5 km. S obzirom na te pokrete, nismo znali koji je ustaški, a koji partizanski stroj. Kada se streljački stroj u rejonu Muslić Sela

uskomešao i orijentisao ka selu Založju, zaključili smo da bi to mogle biti ustaše. Međutim, neki su tvrdili da taj streljački stroj pripada istoj jedinici koja je napadala od Izačić-Grada, samo da su istureni naprijed. Prema vatri teško je bilo ocijeniti pravo stanje, jer su dejstvovali i ustaše i 4. četa 3. bataljona 6. krajiške brigade iz rejona Kralje — Izačić.

Borba oko Bihaća nije slabila niti prestajala. Na osnovu dima cijenili smo da se naše snage nalaze u selu Kralje i da se borbe vode oko katoličke crkve i kule. Mitraljezi su neprekidno štekali.

Prema pravcu pokreta nepoznate grupe vojnika koja se kretala pravcem Zlopoljac — Vrsta postavio sam zasjedu, i to: 1. četa 2. bataljona 5. krajiške brigade u rejon s. Vrsta na cesti koja vodi ka s. Gata — Tržačka Raštela, a lijevo od nje 1. četu 3. bataljona 6. krajiške brigade u zaselak Batani i lijevo od r. Une. Međutim, grupa je nekoliko izmijenila pravac i kretala se pravo prema 1. četi. Komandant »bataljona« nalazio se u rejonu 1. čete i uputio je jednu ženu iz tamošnje kuće da izvidi koja je to vojska. Objasnili smo joj šta treba da kaže — ako to budu ustaše, da smo i mi ustaše, a ako budu partizani, da smo i mi partizani. Grupa nas je morala primijetiti kada smo zauzimali položaj, jer se mi nismo uopšte prikrivali vjerujući da su to naše snage. Žena je pošla prema njima i brzo se vratila. Oni su već bili prošli s. Majdan Turija i izbili u rejon k. 319. Sada je rastojanje između nas iznosilo oko 500 m. Ova žena vratila se i obavijestila nas da su to partizani. Kaže da ih je vidjela i da ih ima svakojakih.

Ponovo smo je uputili prema toj grupi vojnika, ali smo joj savjetovali da ponese posudu za vodu i da se spusti do izvora rijeke, kako bi se lakše opravdala ako to budu ustaše. Bez pogovora je pošla sa željom da nam pomogne. Cim im se približila ustuknula je nazad. Trčala je prema nama. Samo je povikala: »Ustaše!« Sada je rastojanje između zasjede i ustaša iznosilo 80—100 m, pa smo i mi jasno vidjeli da su to ustaše. Oni su se neoprezno kretali bez ikakvog reda pravo na zasjedu. Žena im je rekla da smo i mi ustaše, pa su bili »sigurni« da smo svoji.

Ustaše su naišle na zasjedu 1. čete negdje oko 2 časa poslije podne 4. novembra. Četa ih je pribrano sačekala u zasjedi. Dogovorili smo se da niko ne smije opaliti metak dok ne čuje komandu: »Brza paljba«. Oni su se trgli. Nijesu imali vremena ni da prilegnu ili da zauzmu zaklon, a prolomila se paklena paljba iz pušaka i puškomitraljeza. Paljbu su propratile detonacije ručnih bombi. Ustaše koje nisu pokošene vatrom brzo su se sručile u potok koji razdvaja k. 319 i zaselak Baštani. Njihovo povlačenje praćeno je bombama. Nakon kratkog vremena dok su se sredili začuli smo njihove komande: »Paljba!, juriš!«. Uskoro se pojavio njihov streljački stroj koji se trčećim korakom približavao položaju 1. čete. Četa ih je hladnokrvno pustila da se što više približe i ako su ustaše bile mnogobrojne. Ponovo su dočekani brzom paljbom. Zasuti su opet ubitačnom vatrom. Nastalo je komešanje među njima. To smo iskoristili i prešli u juriš. Došlo je do bliske borbe nožem i kundakom. Oni su se ponovo povukli u potok. Poslije kraćeg predaha ponovili su juriš. Ispred njih su se kretala neka kola. Naša četa pobila je konje iz te zaprege i kola su se zaustavila između nas i njih. Niko nije mogao da dođe do kola i ako su se na njima nalazila dva minobacača 81 mm, jedan top 35 mm, karete i kola sa municijom i oružjem.

Po treći put pokušavaju da se probiju kroz zasjedu, jer im je iza leđa dolazila naša 4. četa i jedan bataljon 4. kordunaške brigade. Prva četa ih je dočekala snažnom vatrom, a zatim ponovo izvršila na njih juriš. Ustaše su počele bježati. Četa ih je gonila do obale Une, do zaseoka Jankovca. Sasvim su bili razbijeni. Mjesto okršaja bilo je prekriveno leševima. Na licu mjesta neprijatelj je imao 56 mrtvih i 5 zarobljenih vojnika. Četa je imala samo jednog mrtvog i jednog ranjenog.

Od oružja smo zaplijenili 2 minobacača 81 mm, jedan top »pito« od 35 mm, 7 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 55 pušaka. Jedan deo tog oružja bio je neispravan, jer je oštećen u toku borbe.

Uskoro su naše patrole dovele ranjenog ustašu i još jednog koji se presvukao u seljačko odijelo. Kada su ga upitali ko je, odgovorio je da je domobran iz sela Kralje, ali uskoro smo ustanovili da je to neki ustaša iz Like.

Dok smo prikupljali plijen stigao je do nas jedan bataljon 4. kordunaške brigade. Kordunaši su nas obavijestili da je Bihać oslobođen.

Već se približavala noć. Borba je svuda okolo prestala. Samo se tu i tamo čuo po neki pucanj. Pred sam smiraj sunca primijetili smo da se od Bihaća prema Jankovcu kreće uz rijeku Unu neka veća rulja. Ona se kretala uzbrdo prema selu Brekovica. Gonila ih je naša 4. četa. Mi smo otvorili na njih vatru iz zaplijenjenih minobacača. Kako nismo imali izvježbane nišandžije, vatra nije bila naročito precizna. Međutim, ipak je izazvala pometnju u našoj 4. četi, jer nisu znali da mi raspolažemo minobacačima.

Ta rulja naišla je na položaje četa kojima su komandovali Mirko Šiljak i Đenadija Sretko. Oni su ih razbili i zaplijenili nešto oružja.

Pošto smo podijelili plijen i zakonačili u s. Vrsta, ujutro smo krenuli prema Brkovici. Odatle smo se spustili u do sela Pokoj. Uputili smo se na Unu gdje se nalazila skela. Na samoj skeli sreli smo se sa 8. banijskom brigadom koja je išla iz oslobođenog Bihaća.

Sa sobom smo nosili dobar dio plijena: kare, oružje, opremu, uniforme i hranu. Tu nas je dočekao komandant 3. bataljona Hamdija Omanović i komesar Ratko Novaković. Moja funkcija kao komandanta bataljona tada je prestala. I Mirko Pekić uspostavio je vezu sa svojim četama. Svi smo bili sretni i zadovoljni što smo ponovo zajedno. Sada se našao na okupu 3. bataljon bez 2. čete koja je ostala u rejonu Gomila. Učinjen je mali predah nakon trodnevne borbe i prva noć kada smo mogli da spavamo.

Ujutro 5. novembra komandant bataljona naredio je da se sa svojom četom vratim na prelaz preko Une u rejon s. Pokoj. Ubrzanim maršem preko s. Brekovicе zauzeli smo Ostrožac i do 12 časova dostavili izvještaj o posjedanju Ostrošca.

Odmah sam naredio pokret. Kada sam stigao u Ostrožac, našao sam onu svoju desetinu koja je ranije ostala. Ostalo mi je u pamćenju kada je desetar te desetine ponosno raportirao: »Druže komandire, Ostrožac je oslobođen, desetina bez gubitaka«. Još je nabrojao šta su od materijala zaplijenili u Ostrošcu. Dirljiv je to bio susret

u ratnoj situaciji kada se ponovo nađu drugovi i borci za koje se već mislilo da nisu živi. Tu sam doznao da je neprijatelj napustio Cazin. O tome sam odmah obavijestio komandanta bataljona, a sa četom krenuo u Cazin. Ušli smo u Cazin bez otpora. Poslije 1. čete ušli su u Cazin ostali dijelovi bataljona. Već 5. novembra 3. bataljon 6. krajiške brigade, bez svoje 2. čete, nalazio se u Cazinu. Uspostavili smo vezu sa našom 2. četom. Već 6. novembra dobili smo naređenje da naš bataljon odmah krene prema Bosanskoj Krupi u koju smo ušli kada je već bila spaljena.

DANE AGBABA

OČI U OCI SA USTAŠAMA*

Poslije zaliječenih rana, zadobijenih prilikom napada na Cazin 2. septembra 1942, uputio sam se u svoj bataljon. Zatekao sam ga u Mosuri. Bio je kompletan i nalazio se u sastavu 6. krajiške brigade kao njen 3. bataljon. U njemu su se nalazile dvije bihačke i dvije radičke čete.¹

Uskoro smo dobili naređenje za pokret. Bataljon se prebacio preko Une na Gomilu, između željezničke stanice Grmuša i velikog tunela, a zatim nastavio pokret prema Ostrošcu. U s. Miostra čete su dobile zadatke. Druga bihačka četa, u kojoj sam se i ja nalazio, dobila je zadatak da od Miostre preko platoa, neposredno pored Une, napadne Ostrožac. Ona se nalazila sasvim na lijevom krilu ba-

* Članak objavljen u Zborniku »Bihačka Republika« knjiga 1, strana 128–131, Muzej AVNOJ-a i Pounja, Bihać, 1965.

¹ Komandant bataljona bio je Hamdija Omanović, zamjenik komandanta Uroš Kukolj, politički komesar Ratko Novaković, a zamjenik političkog komesara Redžo Terzić. Komandir 1. bihačke čete bio je Gojko Kovačević, a politički komesar Milovan Pili-pović; komandir 2. bihačke čete bio je Branko Pilipović, a komesar Stipe Butorac. Komandir 1. radičke čete bio je Miloš Ba-lać, a komandir 2. Dane Agbaba.

taljanskog rasporeda. Desno od nas napadala je 1. bihačka četa, dok se 1. radićka nalazila desno od 1. bihačke čete, a 2. radićka dobila je zadatak da posjedne pogodne položaje na cesti Cazin — Bosanska Krupa, da spriječi eventualni napad neprijatelja sa tog pravca. Na obezbjeđenju prema Otoci nalazio se jedan bataljon 6. brigade, a jedan prema Sanskom Mostu. Lijevo od naše čete, desnom obalom Une, napadala je 5. krajiška (kozarska) brigada. Ona je imala zadatak da napadne i zauzme sela Srbljane, Kurtovo Selo, Jezero, Spahiće, Založje, da spriječi eventualni napad neprijatelja od Bosanske Krupe i da poslije zauzimanja pomenutih sela posjedne most u Ostrošcu.

Napad smo preduzeli 2. novembra uveče. Iste noći u 21.15 h počeo je opšti napad na Bihać.

Brzo smo i dosta lako zauzeli sela Osredak, Brekovicu i Prošiće. Prilikom napada nismo uspjeli da zauzmemo Ostrožac, jer se neprijateljeva posada branila iz stare tvrđave. Međutim, sa 1. vodom 1. bihačke i 1. vodom 2. bihačke čete blokirali smo Ostrožac, a sa ostalim jedinicama nastavili napad i već u toku noći zauzeli sela Jankovac i Zlopoljac, a 3. septembra ujutro nalazili smo se već na položaju južno od tih sela prema Bihaću. U gradu su se vodile žestoke borbe. Naš bataljon je na novim položajima dobio zadatak da uhvati i zadrži sva lica koja budu bježala iz Bihaća. Uskoro smo se uvjerali koliko je bila pravilna ta mjera, jer nam je pao u ruke ustaški podžupan iz Bihaća koji je mislio da će tim pravcem spasiti glavu. Pohvatali smo još priličan broj saradnika ustaša i okupatora i onih kojima nije bila čista savjest da sačekaju oslobodioce.

Pošto grad nije oslobođen toga dana, kako smo mi očekivali, naš bataljon je prema naređenju napustio položaje i povukao se na nove u rejonu sela Brekovice. Posjeli smo baš one rovove odakle smo sinoć istjerali neprijatelja. Druga bihačka četa se, takođe, povukla i posjela položaje u rejonu sela Prošića.

Međutim, ni neprijatelj iz okolnih garnizona nije sje-dio skrštenih ruku. Ustaše su uveče 3. novembra preduzele napad iz Bosanske Krupe i iz Cazina. Namjera im je bila da probiju blokadu Bihaća, upadnu u grad i ojačaju

posadu. Obje bihačke čete dočekale su ustaše na položajima u rejonu: s. Osredak, s. Prošići, s. Brekovicu. Čete su bile brojno slabe da spriječe brojnijeg i po naoružanju jačeg neprijatelja. Prva bihačka četa poslije jakog otpora povukla se, prebacila se preko Une kod s. Pokoja i povezala sa jedinicama 5. krajiške (kozarske) brigade. Druga bihačka četa povukla se prema selima Jankovcu i Zlopoljicu noseći sa sobom na nosilima 3 ranjenika. Namjera 2. bihačke čete bila je da na tom pravcu uspostavi vezu sa 2. ličkom brigadom koja je napadala od Ličkog Petrovog Sela preko Izačića prema Bihaću.

Međutim, ustaše su nas stalno napadale i u stopu pratile. Zamalo što nije pao neprijatelju u ruke ranjeni Đorđe Stolinović, koji se nalazio na nosilima. Četa se dalje povlačila vjerujući da će naići na 2. ličku brigadu. I pored nastojanja da uspostavi vezu s njom, sa nekom drugom našom brigadom ili partizanskom jedinicom, 2. bihačka četa našla se sasvim odsječena od svog bataljona i od ostalih jedinica.

Prema naređenju zamjenika komandanta bataljona (Uroš Kukolj se nalazio sa našom četom) trebalo je da se te noći prebacimo preko Zlopoljaca i Garavica u Plješevicu. Ali, našli smo se, međutim, u dosta neugodnoj situaciji.

Ustaše, koje su nastavile nadiranje, uspjele su da se spoje sa svojom posadom u gradu.

Poslije toga 2. bihačka četa posjela je položaje u rejonu Zlopoljca i Vrkašića. Kasnije smo saznali da se 1. bihačka četa nalazila na položajima kod s. Pokoja i Kralja. Još uvijek smo bili odsječeni. U takvoj situaciji komanda naše čete uputila je dva voda da posjednu cestu prema Kamenici, a Stevan Blanuša sa svojim vodom dobio je zadatak da posjedne Zlopoljski gaj, pored Une, i da kontroliše korito rijeke jer se pretpostavljalo da bi se neprijatelj mogao koristiti tim pravcem prilikom izvlačenja iz grada.

Kada su se približili Zlopoljskom gaju, borci su primijetili da tamo nekoga ima. Preduzete su mjere predostrožnosti i pooštrena je budnost. Vod je nastavio da se približava Gaju u streljačkom stroju. Kada su stigli blizu Gaja, primijetili su da se u njemu nalaze domobrani.

Među njih je upao komandir voda i snažno viknuo »ruke u vis«, »predajte se«! Domobranski oficiri su podigli ruke i predali se. Zatim su borci u streljačkom stroju prošli kroz Gaj i razoružali oko 150 domobrana.

Vod je tako došao do novog oružja i municije. Zadržano je nekoliko puškomitraljeza tako da ih je tada ukupno bilo 7 sa po 1000 metaka na svaki. O predaji domobrana i o zaplijenjenom oružju odmah smo obavijestili komandu naše čete, pa su komandir i zamjenik komandanta bataljona uskoro došli kod nas. Oni su u vodu ostavili pušaka i municije koliko je bilo potrebno, a ostalo je, zajedno sa domobranima, upućeno 4. kordunaškoj brigadi sa kojom je već bila uspostavljena veza.

Vod sa svojih položaja zbog ispresijecanog zamljišta nije mogao da kontroliše cestu od Bihaća. Isto tako, to nije mogao ni onaj vod koji se nalazio desno od nas, jer je bio prilično udaljen od ceste.

Međutim, 4. novembra poslije podne, kada su ustaše pod pritiskom naših brigada napustile grad, sručile su se kao bujica preko Garavica na našu četvu. To se desilo tako neočekivano da su dva voda i komanda čete, koji su držali položaje desno od nas, odbačeni. Tom prilikom poginuo je komandir 2. voda naše čete Gojko Pašić. Sada je pred ustašama ostao samo naš vod, jer im je Zlopoljski gaj bio na pravcu proboja prema Jankovcu i Cazinu. Vod se našao u nezavidnom položaju. Neprijatelj je morao samo naprijed i bio je riješen na sve. Situacija je bila veoma kritična.

Bili smo dobro naoružani i imali dosta municije. Sa nama je bio i zamjenik komandira čete Lazo Uzelac. Zajednički smo donijeli odluku da ne napuštamo Gaj već da ispred njega dočekamo ustaše snažnom vatrom i da im ne dozvolimo da se dokopaju Gaja. Ispred nas nalazila se veća, blaga padina, na kojoj nije bilo nikakvog zaklona.

Neprijatelj nije znao, niti je očekivao da ima nekoga u Gaju. Pošto su odbacile vodove naše čete, ustaše su izbile na brežuljak pored ceste niz čije su se nepokrivene padine približavale Gaju. Pritajili smo se i čekali da se što više približe. Kada su se dovoljno približili, otvorili smo plotunsku vatru koja je ustaše iznenadila. Ustaška grupa je za trenutak zastala, povila se, a zatim su oni

sa čela grupe počeli da se povlače, padajući od naše precizne vatre. Ustaše koje su se kretale pozadi prvih, čim bi neko iz prvih redova pao, popunili su odmah njegovo mjesto i bez obzira na žrtve išli naprijed. Nisu se obazirali na našu sve žešću i sve precizniju vatru. Uopšte, nisu vodili računa o svojim žrtvama. Naša vatra se nije smanjivala. Ustaše su se očajnički naprezale da se dokopaju Gaja. Međutim, prisebnost, hladnokrvnost i hrabrost naših boraca pokolebale su ustaše. Odjednom zasula ih je vatra i sa leđa. To je bio naš 4. vod. Čim je borba počela 4. vod se uputio užurbano prema mjestu borbe i napao ustaše s leđa. To je među njima izazvalo još veću pomjetnju. Preostalo im je samo da idu naprijed. Jurili su svom silinom na naš vod. Vod je otvorio žestoku vatru i uspio da ih za trenutak zadrži na nekih 20–30 m. Dejstvo naših 7 puškomitraljeza i pušaka nisu im dali da oka otvore. Neki su počeli da bježe prema s. Zlopoljcu, ali su ih rafali naših puškomitraljeza stizali i obarali. Sasvim smo im razbili krila. U takvoj situaciji naš vod pošao je na juriš u namjeri da ih potpuno razbije. To je bio jedini izlaz za nas.

Za vrijeme juriša nalazio sam se sa puškomitraljezom na desnom krilu. Na lijevom, takođe sa puškomitraljezom, nalazio se vodni delegat Ilija Bubulj, iz Račića. Kada se glavnina voda skoro našla neprijatelju iza leđa, na desnom krilu još se nalazio delegat Ilija Bubulj. Trebalo je da jedan drugome postepeno obezbjeđujemo prebacivanje.

Ustaše su već počele ulaziti u Gaj. Bubulj se počeo prebacivati. Otvorio sam vatru iz puškomitraljeza. Čim se podigao, ustaše su na njega otvorile vatru i ranile ga. Kidisale su na njega u namjeri da ga dokrajče. Pojurio sam prema njemu. Odjednom sam osjetio oštar bol i kao da me je nešto žestoko opeklo. Kidisao sam i ja naprijed, ali mi je neprijatelj rafal prebio puškomitraljez. Njime se više nisam mogao zaštititi. Što da radim? Neko me povuče za ranac. Obazreh se. Nekoliko ustaša pokušavalo je da me uhvate i zadrže. Iz džepova izvadih dvije bombe. Udario sam jednu o drugu i bacio ih preko sebe. Ponovo sam zavukao ruke u džepove, izvadio još dvije bombe, kucnuo ih i bacio u stranu, a zatim sam iz sve snage po-

jurio naprijed. Odjeknula je detonacija, a zatim je zavladao grobna tišina i mrak. Dalje ne znam šta se desilo.

Kada sam došao k sebi, nalazio sam se u potoku. Pored mene je bio Lazo Uzelac. Kako me je onesviještenog dovukao do potoka, ni sada ne znam. Cim sam otvorio oči upitao me je: »Šta je, jesi li ranjen?« On je po mome iskidanom odijelu vjerovao da sam teško ranjen. A, u stvari, nije mi bilo ništa.

Ustaše su se probile i već mimoišle Gaj na putu za Jankovac, Brekovicu i Cazin.

Vod se prikupio i zauzeo položaje u obližnjem groblju. Počeo je pristizati i 4. vod sa vodnikom Mirkom Stanarevićem. Vodovi su pojurili za ustašama, ali oni su se već peli uz padine prema Jankovcu. Međutim, uskoro smo odustali od gonjenja jer smo znali da će na tom pravcu naići na zasjedu Radičke čete.

Povratili smo se da pronađemo naše ranjenike i poginule drugove. Našli smo leš delegata Bubulja. Bio je sav unakažen. Ustaše su ga, valjda ranjenog, izbole i isjekle. To je bilo neviđeno divljaštvo. Njegov puškomitraljez su odnijele. Čak nismo našli ni moj prebijeni puškomitraljez. I njega su odnijele. Iz voda je jedino još poginuo drug Vlado. Pred nama je ležao leš do leša neprijateljskih vojnika. Bilo ih je preko 100. Samo po kućama našli smo preko 30 ranjenih ustaša.

Komanda čete i zamjenik komandanta bataljona čestitali su nam što smo uništili toliko neprijateljskih vojnika. Rekli su nam da je to pravi podvig.

Tek što smo se sastali sa komandom čete, obavijestio nas je izviđač sa Garavica da se od Bihaća prema mostu na rijeci u Klokotu i prema Garavici kreće jedna veća grupa ustaša. Odmah je cijela četa posjela položaje pored ceste. Borci su nestrpljivo očekivali da se pojave razbijene ustaše. Međutim, počeo je već da pada mrak kada se pred položajima čete pojavila grupa civila, njih oko stotinu. Zaustavljeni su čim su prošli preko mosta u Klokotu. Svi su zarobljeni. Među njima se nalazilo nekoliko ozloglašanih zlikovaca, kojima je kasnije suđeno. Ostali su pušteni kućama.

Ustaška grupa sa kojom smo vodili borbu težila je da se što prije dočepa Slunja. Kada su se probili kroz

naše položaje, vjerovali su da do Slunja više nema naših snaga. Međutim, 2. radička četa držala je položaje južno od Brekovice. Tamo se nalazio i jedan vod 1. radičke čete. Ustaše su naišle na zasjedu tih naših snaga. Veoma ih je malo uspjelo da se probije prema Cazinu i dalje prema Zagrebu, svega oko 50.

Uveliko je bila pala noć, 4. novembra, kada smo sa zarobljenim ustašama i civilima ušli u tek oslobođeni Bihać. Za nas je to bila velika radost i čast. Cijelu noć smo pretresali tek minule događaje i naš veliki uspjeh. Sutradan sam u 2. radičkoj četi pronašao svoj prebijeni puškomitraljez. Uzeo sam ga kao uspomenu na događaj kada sam gledao smrti u oči.

STEVAN BLANUŠA

BILI SMO NA OBEZBJEĐENJU VRHOVNOG KOMANDANTA NOV I PO JUGOSLAVIJE

Četvrta (2. bihačka) četa 3. bataljona 6. brigade poslije nekoliko dana nakon oslobođenja Bihaća sa ostalim jedinicama bataljona dobila je zadatak da krene na položaje kod Bosanskog Novog (Novska planina). Već 9. novembra, jedinice su bile na svojim položajima, u borbenom dodiru sa neprijateljskim snagama.

Naša 4. četa je noću 10/11. novembra 1942. godine, na Novskoj planini, vodila jednu od najtežih borbi od svog formiranja, odbijajući protivnapade mnogo nadmoćnijih neprijateljskih snaga sa pravca Bosanskog Novog i ostalih uporišta oko ovog grada. U ovim borbama četa se naročito istakla upornošću, smjelim jurišima i neustrašivošću njenih boraca i rukovodilaca.

Gubici su bili veliki, kako kod neprijateljskih snaga, tako i kod nas. Samo te noći imali smo mrtvih i teže ranjenih 13 drugova.

Za postignute rezultate, ispoljenu upornost, hrabrost i odvažnost četa je dobila i odgovarajuće priznanje od vi-

ših komandi. Određena je i upućena u Bihać kao jedna od najboljih četa našeg bataljona sa posebnim zadacima — obezbjeđivanje ustanova i objekata, u ovom do tada najvećem gradu kojeg su oslobodile naše jedinice krajem 1942. godine, u gradu u kome se nalazio VŠ NOV i POJ sa drugom Titom na čelu, CK KPJ i druga rukovodstva naše revolucije. To da je 4. četa određena na ovako odgovorne zadatke, da obavlja dio garnizone službe, uticala je najvjerovatnije, pored rečenog, i činjenica što je borački i rukovodeći sastav čete bio pretežno sa ovog terena, jer poznavanje prilika na teritoriji Bihaća i njegovoj okolini znatno je olakšavalo izvršavanje postavljenih zadataka.

Nakon dolaska u Bihać četa je imala sljedeći razmještaj:

— jedan vod se nalazio u Zegaru i vršio je obezbjeđenje objekata i ustanova u ovom naselju, prije svega bolnice koja je bila smještena u kasarnama bivšeg 55. pešadijskog puka;

— jedan vod bio je smješten u Rasadniku, pored same ceste koja od grada vodi za Bosansku Krupu preko s. Grabeža. Vod je imao zadatak da obezbjeđuje prilaze gradu sa ovog pravca i objekte u rejonu Rasadnika;

— glavni dio čete, dva voda, bio je smješten u gradu na desnoj obali r. Une, zgrada bivše apoteke (Mandića kuća). Tu je bila i komanda čete — koju su tada sačinjavali: komandir čete Branko Pilipović, zamjenik komandira Lazo Uzelac, politički komesar Branko Stanarević zv. »Kljapo«, veoma kratko vrijeme, zamjenik političkog komesara čete Mahmut Mašo Ibrahimpašić.

Iz ovog dijela čete vršeno je obezbjeđenje, i to:

— davana je dodatna straža kod zgrade gdje se nalazio Vrhovni štab NOV i POJ sa drugom Titom na čelu. Bio je to tzv. sistem udvojenih stražara, jedan stražar iz prateće jedinice VS, a jedan stražar iz naše čete. Koliko se sjećam, kod ove zgrade postavljena su dva stražarska mjesta, jedno do ulice na ulazu u zgradu, a jedno stražarsko mjesto sa suprotne strane zgrade, dvorišni dio;

— redovno smo davali stražu ispred hotela »Bosna« gdje su se okupljali vijećnici AVNOJ-a, pripremali se za istorijsku Prvu sjednicu AVNOJ-a. Veći broj vijećnika

AVNOJ-a hranio se u prostorijama hotela »Bosna« koji je imao dvije sale za tu svrhu namijenjene;

— vršili smo obezbjeđenje Komande mjesta, zgrade na bivšoj pijaci (Bilbina kuća) u kojoj su bili smješteni pojedini dijelovi rukovodstva NOP-a;

— pored stražarskog obezbjeđenja, redovno smo imali na terenu krstareće patrole. Zadatak patrola je bio da u određenim pravcima obilaze stražarska mjesta, da kontrolišu kako stražari obavljaju svoju dužnost, da vrše nadzor u pogledu reda na javnim mjestima, da u slučaju pojave sumnjivih lica ove privode u Komandu mjesta i dr.

Vrlo dobro se sjećam pojedinih detalja iz ovog perioda boravka u Bihaću. Ja sam lično bio u ulozi stražara pred zgradom u kojoj se nalazio VS, pred hotelom »Bosna«, pred Komandom mjesta, u njenim podrumskim prostorijama gdje se nalazio privremeni zatvor za uhapšene neprijateljske vojnike i njihove saradnike. Mada sam bio relativno mlad, bez nekog vojničkog predznanja, nisam služio bivšu jugoslovensku vojsku, ovdje u Bihaću vršio sam i dužnost razvodnika straže, i to u najstrožem centru. Bila je to za mene velika dužnost voditi po 8 do 10 boraca, vršiti smjenu stražara i ponovo se vraćati u »logor«. Taj zadatak, kako su mi drugovi kasnije govorili, uspješno sam obavljao.

Takav zadatak — zadatak obezbjeđenja ustanova i objekata u Bihaću, obavljala je naša četa sve do njenog odlaska iz grada u sastav bataljona.

Bilo je to oko 20. decembra, prema nekim podacima 22. decembra, kada je četa dobila naređenje da se priprema za pokret. U jutarnjim časovima, nakon obavljenog doručka, četa je izvršila pokret (kamionima) za Cazin.

Poslije dolaska u Cazin obaviješteni smo da će se toga dana održati veliki narodni zbor na kome će govoriti i drug Tito, pa je neophodno da se borci rasporede u manjim grupama, da sa narodom prisustvuju zboru, a u slučaju nereda da preduzimaju mjere koje imaju za cilj da spriječe svaki ispad.

Oko 10.00 časova bili smo raspoređeni uglavnom oko bine sa koje će govoriti drug Tito i ostali rukovodioci. Negdje oko 11.00 časova bina je bila popunjena, došao

je i drug Tito koji je dugotrajnim aplauzom pozdravljen od prisutnog naroda i vojske. Zbor je otvorio Nurija Pozderac, a zatim su okupljenom narodu govorili drug Tito i Ivan Ribar, predsjednik AVNOJ-a. Prisutna masa toplo je i dugotrajnim ovacijama pozdravljala druga Tita i ostale rukovodioce u toku i poslije završetka govora. Kada je zbor završen i kada se narod razišao, borci naše čete su se postrojili, potom su otišli na ručak.

DUKAN   MATIJEVIĆ

PRVI DANI 8. BRIGADE I SMOTRA 4. DIVIZIJE

FORMIRANJE BRIGADE

Za formiranje naše brigade saznao sam prije nego što je o ovome donijeta naredba. Polovinom decembra 1942. godine na traženje Hamdije Omanovića prešao sam iz 3. bataljona 6. brigade za kurira u Okružni komitet KPJ za Bihać. Nije mi se išlo iz operativne jedinice i kada sam se javio Hamdiji, zamolio sam ga da me vrati nazad za kurira u bataljon. Odgovorio mi je da ni on ne voli rad u pozadini, ali da se mora i to raditi i da ćemo, vjerovatno, uskoro obadvojica otići u operativnu jedinicu možda i veću od bataljona.

Dan-dva poslije Kongresa USAOJ-a pozvao me je Hamdija i saopštio da idem sa njim za Cazin, jer treba da se formira nova brigada čiji će štab biti u Czinu. Odmah smo iz Okružnog komiteta KPJ za Bihać, koji se nalazio na početku Zegarske Aleje, otišli za štab 3. bataljona 6. brigade i dok se Hamdija dogovarao sa Urošem ja sam, prema Hamdijinom naređenju, osedlao i pripremio dva jahaća konja.

Krenuli smo oko podne i još dok se vidjelo stigli u Cazin. Izgleda da je Hamdija već ranije, preko Komande mjesta u Czinu, obezbjedio zgradu za smještaj štaba jer

kada smo stigli zgrada je bila iseljena i u njoj se nalazilo samo nekoliko stolova, stolica i kreveta.

Nekoliko dana bili smo sami — komandant Hamdija i ja kao kurir-pratilac. Hamdija se tada znao sa mnom i da našali, pa me je odredio za »komesara i intendanta«, a ostale funkcije zadržao je za sebe. Moj »komesarski posao« sastojao se u preuzimanju i odnošenju biltena i štampe iz Sreskog komiteta KPJ do kursa koji je počeo sa radom u zgradi škole, a »intendantski posao« se sastojao u vođenju računa o ishrani i timarenju naših konja.

Hamdija je bio prezaposlen, stalno se nalazio na terenu. Ja ga nisam pratio jer je išao sa sekretarom Komiteta Mirkom Turićem ili komandantom mjesta Feđom Deđićem i njihovom pratnjom.

Čete 3. bataljona 6. brigade, koje su određene kao jezgro našim novim bataljonima, stizale su u svoja odredišta. Već su se i bataljoni počeli popunjavati, a u štabu brigade još uvijek smo se nalazili samo Hamdija i ja. Jednog dana Hamdija me je uputio po sljedovanje u intendanturu 1. korpusa. Do Otoke smo putovali zajedno i tu smo zanoćili. Kada smo stigli u Otoku, u štabu bataljona nalazio se samo komesar bataljona Sava Kesar. Dok je komandir bio na terenu, Sava je bio kratko vrijeme komesar bataljona (oko 10 dana), a onda je prešao na dužnost komandanta 1. bataljona. Ovo pominjem zato što je bilo slučajeva, u tim prvim danima formiranja brigade, da su neki drugovi počinjali na političkoj a kasnije prelazili na vojne funkcije i obratno.

Meni je Hamdija na parčetu papira napisao, u stvari samo naveo, artikle koje treba da dotjeram i rekao mi da će intendant korpusa Bačkonja vidjeti što i koliko nam može dati. Ja sam Bačkonju našao u Lušci Palanci, i kada sam mu predao cedulju upitao me je zašto nije došao intendant brigade. Objasnio sam mu da u štabu brigade nema još nikoga sem komandanta Hamdije koji nije mogao doći, te je uputio mene. Ne sjećam se tačno svih riječi, ali Bačkonja mi je rekao da od traženih stvari ne mogu dobiti ništa, jer se sve nalazi u magacinima koji su daleko u Grmeču a i da se iz magacina za sada ništa ne izdaje jer su brigade dobile sve što je trebalo da dobiju.

Napomenuo sam mu da naša brigada nije ništa dobila, jer je u formiranju. Odgovorio je da za našu brigadu ima dosta toga u Bosanskom Novom, koji je tada bio u rukopu neprijatelja.

Meni je Hamdija, dajući mi cedulju, skrenuo pažnju da pazim na zejtin da se ne bi prosuo jer Muslimani u Cazinu i u Bužimu zahtijevaju spremanje hrane u posebnim kazanima — bez masti i svinjskog mesa. Sa ovim sam upoznao Bačkonju i zamolio ga da mi da bar nešto kako ne bih vraćao prazna kola u Cazin. Obećao je da će vidjeti šta može dati i kasnije mi je dao dvije vreće brašna i po nekoliko kilograma soli i šećera, a za ulje je rekao da ga nema i da treba da se privikavamo na jedinstven kazan kako je to i u drugim jedinicama. Bio sam samo kurir, koji sa svojim oskudnim političkim i opštim obrazovanjem nije ni shvatao težinu problema dvojnih kazana, pa mi je bilo svejedno što ulja nema. Drago mi je bilo da sam dobio bar nešto, te sam odmah krenuo nazad.

Sutradan, kada sam stigao u Cazin, gotovo u isto vrijeme iz Bihaća je stigao prvi zamjenik komandanta brigade Uroš Kukolj koji je doveo prištapske jedinice 3. bataljona 6. brigade, a koje su postale i prve prištapske jedinice naše brigade. Bili su to: Božo Arnautović, sekretar štaba; Vlasta Lendarić koja je radila na organizovanju saniteta brigade sve do dolaska prvog referenta Dane Mažara; štapski kuvar Đuro Kalanj — u to vrijeme i mi kuriri hranili smo se na štapskom kazanu; grupa kurira, u koju sam se uključio i ja, na čelu sa komandrom Dragom Mandićem. Tu su još bili Jovica Štrbac, naš prvi politički delegat (kasnije je postao naš komandir, a za delegata je određen Božo Arnautović), Miloš Kukolj, Santrać. . . a pred samu ofanzivu došli su Simo Savić, Rade Kantar, Marinko Lukić i jedan iz Kladuše. Ne sjećam se drugova iz komore — radnog voda ali oni će, poslije nekoliko dana dolaskom Save Zigića za prvog intendanta, postati jezgro budućoj brigadnoj intendanturi. Prateći vod već je ranije stigao i počela se formirati prateća četa na čelu s komandrom Milanom Miljušem.

Obavijestio sam komandanta Hamdiju šta sam dotjerao i o razgovoru sa intendantom korpusa Bačkonjom. Na-

radio mi je da stvari predam Đuri Kalanju, a u šali je dodao da me oslobađa dužnosti intendanta pa i komesara jer u toku toga ili sutrašnjeg dana treba da stigne i komesar brigade Avdo Čuk.

Avdo je u brigadu stigao dan poslije Uroša. Svi članovi štaba su mnogo radili. Najčešće su preko dana obilazili jedinice, a onda do kasno u noć bi pisali izvještaje ili naređenja. Njihovom aktivnošću bili smo prezaposleni i mi kuriri. Stalno smo bili u pokretu noseći poruke u bataljone, komande mjesta ili komitete. Oni kuriri koji nisu bili na terenu stražarili su pred štabom brigade. Smjenu straže nismo izvodili redovno, već se stražarilo i po nekoliko sati — sve dok se ne zamorimo.

Formiranje brigade trajalo je sve do početka IV ofanzive, jer proces popune boračkim a naročito starešinsko-političkim kadrom trajao je do tada. Ofanziva je počela, a u štab brigade još nisu stigli zamjenik komesara i obavještajni oficir. Poslove zamjenika komesara obavljao je Avdo Čuk, a organizaciju obavještajne službe za cijelu brigadu vršio je obavještajni oficir 1. bataljona Mirko Stanašević. U bataljonima i četama bilo je slično stanje. Bataljon koji je imao komesara nije imao zamjenika i obratno. Grupa proletera, predviđenih za neke političke dužnosti (Pero Gazivoda, komesar 2. bataljona, Radoman Jakić, zamjenik komesara 1. bataljona i drugi), stigla je samo nekoliko dana pred početak ofanzive. Ali, najveći broj drugova predviđenih za rukovodeće dužnosti u četama i bataljonima sve do početka ofanzive nalazio se na radu na terenu. Poznato mi je bilo da je Ale Terzić trebalo da bude zamjenik komesara 2. bataljona, a on je sve do početka ofanzive radio kao sekretar Sreskog komiteta KPJ za srez Bosansku Krupu, a uključivanjem u brigadu postao je zamjenik komesara 4. bataljona. Slično je bilo i sa Redžom Terzićem, Feridom Dedićem, Stipom Butorcem, Hakijom Pozdercem i drugima. Međutim, proces formiranja, popune, organizacijskog sređivanja i vojno-političke pripreme bio je problem za rukovodstvo brigade, a za nas kurire je bila formirana onog dana kada smo se okupili u Cazinu, jer gdje god smo išli predstavljali smo se kao kuriri 8. krajiške brigade ili kao »pošta iz 8. brigade«.

SMOTRA 4. DIVIZIJE 7. JANUARA 1943. GODINE U JASENICI

Šestog januara 1943. godine naš komandir Mandić saopštio je Jovici Strpcu i meni da se spremimo jer ćemo pratiti Hamdiju za Jasenicu. Mislili smo da komandant Hamdija ide do štaba divizije i normalno je da sa sobom vodi pratnju — kurire. Međutim, na putu od Cazina do Krupe Hamdija nam je rekao da će se u toku sutrašnjeg dana održati velika smotra u Jasenici na kojoj će biti postrojene sve jedinice 4. divizije sem naše brigade koja je još u formiranju, ali da će pored nas trojice doći još iz svakog bataljona 2—3 druga. Upozorio nas je na vojničko držanje, jer će smotru izvršiti lično vrhovni komandant drug Tito. Bilo nam je drago što smo baš nas dvojica pošli u Hamdijinoj pratnji, jer ćemo imati priliku da vidimo na jednom mjestu okupljene najbolje borce Podgrmeča i Kozare, a posebno što ćemo prvi put vidjeti druga Tita o kome smo do tada mnogo slušali. U Krupi smo zanoćili, a u svanuće krenuli za Jasenicu. Stigli smo rano, ali ne i prvi jer su neke jedinice već zauzele teren gdje je trebalo da se vrši postrojavanje. Hamdija je naredio Jovici da odvede konje i pokazao mu kuću i štalu gdje će ih rasedlati i nahraniti, a meni je naredio da potražim drugove iz bataljona i da ih dovedem na pokazano mjesto prikupljanja. Dok smo mi izvršavali svoje zadatke Hamdija je otišao da se javi komandantu divizije Soši. Ja se ne sjećam tko su bili drugovi iz bataljona, ali sam ih u ono vrijeme sve poznavao pa nisam imao problema da ih pronađem. Cini mi se da su iz svakog bataljona došla po tri druga od kojih po jedan član štaba bataljona. Ubrzo Hamdija se vrati i počeli smo se postrojavati. Našoj malobrojnoj grupi priključilo se 5—6 drugova koji su bili u našem starom 3. bataljonu, a koji su se trenutno nalazili na terenskim dužnostima. Naš stroj bio je na desnom krilu divizije. Lijevo od nas postrojila se 2. brigada, a pozadi je bio stroj prištapskih jedinica divizije. Bili smo postrojeni u dvije vrste. Pripremu stroja za smotru vršio je komandant divizije Šoša, a njegova komanda bila je izvršena za cijelu diviziju. Mislim da je bilo 10 časova kada je iza tribine naišao drug Tito. Komandant Soša predao je ra-

port, a zatim su se uputili ka postrojenim jedinicama. Najprije su došli do našeg stroja. Komandant Hamdija je istupio iz stroja i podnio raport: »Druže Vrhovni komandante 8. krajiška brigada u formiranju i na položaju. U stroju za smotru imam... delegata«. Bio sam posljednji u našem stroju, ali u prednjoj vrsti a Hamdija je bio tako jasan i glasan da sam mogao dobro čuti šta je raportirao. Drug Tito je prošao pored našeg stroja, kad je došao do 2. brigade istupio je komandant Ratko Martinović i raportirao. Mada je Đurin glas bio glasniji od Hamdije nisam slušao šta govori već sam gledao u druga Tita i bilo mi je drago što sam ga prepoznao i što ću moći kasnije drugovima reći da sam Tita vidio i ranije, ali da nisam do smotre znao da sam sreo druga Tita. Naime, prvi put sam vidio druga Tita kada je bio u šetnji kroz Bihać. Vraćao sam se iz Komande mjesta u štab bataljona, a ulicom je naišla grupa proletera. Išli su sredinom ulice a ispred, pozadi i sa strane išlo je obezbijedenje. Nisam znao da je to grupa naših najviših rukovodilaca, već sam mislio da su to stariješine proleterskih jedinica došle da razgledaju grad. Za mene su tada proleter i bili pojam hrabrosti i, zajedno sa Rusima, vjera u našu konačnu pobjedu. Idući ka njima mislio sam kako da ih pozdravim, da li stisnutom pesnicom ili stezanjem puške, a kada sam ih mimoilazio zburnio sam se pa sam ih pozdravio na oba načina.

Drugi put druga Tita zapazio sam za vrijeme Kongresa USAOJ-a. Prve noći rada Kongresa dobio sam u Okružnom komitetu neku poštu da odnesem u kongresnu salu i predam Loli Ribaru. Nisam znao ni ko je, niti kako izgleda drug Lola, pa sam to upitao druga koji mi je dao poštu i on mi objasni da je Lola naš sekretar CK SKOJ-a, a da će mi ga u sali već neko pokazati. Predajući poštu drugu Loli sjetio sam se da sam i njega a i druga koji sjedi do njega već ranije vidio u onoj grupi proletera na ulici Bihaća. Nisam pretpostavljao da bi to mogao biti drug Tito, jer nisam vjerovao da bi se naš Vrhovni komandant tako slobodno kretao po Bihaću.

Drug Tito je obišao sve postrojene jedinice, a onda je došao do bine i u stavu mirno pozdravio nas poznatim partizanskim pozdravom — podizanje stisnute pesnice do

slijepoočnice i riječima: »Smrt fašizmu drugovi!«. Odgovor je bio jednoglasan. Cini mi se da se je i Grmeč potresao kada je iz hiljada mladih krajiških grla odjeknulo: »Sloboda narodu!«. Zatim je drug Tito održao ona svoja dva poznata govora — jedan narodu Krajine, a drugi borcima Krajine. Međutim, za mene je to bio jedan govor jer kada se obraćao narodu Krajine, govorio je meni kao Krajišniku, a kada se obraćao krajiškim borcima, govorio je meni kao borcu i zato nisam ni primijetio da su to bila dva govora. Poslije govora komandant Šoša dao nam je voljno. Hamdija je naredio Jovici i meni da se kasnije nađemo u kući gdje su rasedlani naši konji jer ćemo odmah, poslije ručka, krenuti nazad za Cazin. Jovica i ja obišli smo konje, a kada smo se vratili već se vijugalo poznato kozaračko kolo koje već u to vrijeme nije bilo samo kozaračko nego i krajiško. I drug Tito je igrao u kolu. Ja sam samo posmatrao jer mi je smetala puška da igram. Do tada nikad nisam vidio većeg i ljepšeg kola.

HASAN TERZIĆ

TITO NA SMOTRI 4. KRAJIŠKE DIVIZIJE

Sedmog januara 1942. Vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito izvršio je smotru 4. krajiške divizije u selu Srpska Jasenica, na putu Bosanska Krupa — Sanski Most.

Ovaj događaj je bio od velikog značaja za Bosansku krajinu, njene partizane i narod. Tito je ovom prilikom odao posebno priznanje Krajišnicima. Bio sam jedan od desetak predstavnika 8. brigade koji su prisustvovali ovoj smotri. Prije dolaska na smotru okupili smo se u Bosanskoj Otoci i saonicama se prevezli u Srpsku Jasenicu. Pored mene, smotri je prisustvovao komandant naše brigade Hamdija Omanović i njegov kurir Hasan Terzić. Ostalih drugova ne mogu poimenično da se sjetim. Mislim da su tu bili komandanti i komesari bataljona i po neki komandir i komesar čete. Jedinice naše brigade za to vrijeme

bile su na borbenim položajima spremne da spriječe neprijatelja u eventualnom pokušaju da omete ovu smotru.

Poslije dolaska na mjesto smotre bili smo postrojeni na desnom krilu stroja divizijß, što nam je omogućilo da prvi dočekamo i pozdravimo druga Tita, a kasnije pogledom pratimo njegov obilazak jedinica.

Nakon završetka smotre i vojničkog pozdrava drug Tito se sa pratnjom uputio na tribinu koja je bila na malom školskom balkonu, okićena ćilimima, zastavama i parolama.

Sa tribine su održani govori. Prvi je druga Tita u ime partizana i naroda Podgrmeča pozdravio Osman Karabegović. Potom je govorio drug Tito. Za vrijeme govora drug Tito je bio često prekidan poklicima »živio drug Tito«, »živjela KPJ«. Potom su govorili dr Ivan Ribar i jedna predstavnica AFŽ-a.

Nakon završene smotre narod Podgrmeča je organizovao ručak za jedinice.

Poslije ručka omladina i vojska su povelili kozaračko kolo u koje se nešto kasnije uhvatio i drug Tito s drugim rukovodiocima. Na poljani smo ostali do kasno uveče, a potom smo se vratili nazad na položaje u svoju brigadu.

JOVICA POPOVIĆ

USPOMENE KOJE SE TRAJNO PAMTE

Čovjek u životu doživi mnoštvo uspomena, događaja, radosti, razočarenja, prijatnih trenutaka i slično. Kako vrijeme udaljava, mnogo toga prelazi u zaborav. Obično se pamte i ne zaboravljaju oni najznačajniji, najinteresantniji, pa česti i oni naoko sitni doživljaji i trenuci, koji posebno uzbuđuju čovjeka. Razmišljajući o mojim ličnim doživljajima boravka u Bihaću, Cazinu i Bužimu novembra i decembra 1942. godine, ostala su mi u nezaboravnom sjećanju tri momenta.

Kada sam jednog popodnevnog dana novembra 1942. bio na straži pred zgradom Vrhovnog štaba, od Hotela »Bosna« prilazio mi je jedan stariji čovjek bez oružja, u civilnom odijelu, nešto kao narodna nošnja, ali se razlikovalo od uobičajene nošnje kod nas u okolini Bihaća.¹ Prišao mi je na dva do tri koraka i zastao gledajući u mene. Zatim je počeo da me pita: Je li ti hladno, odakle si rodom, da li pušiš i si. Ja sam, malo zbunjeno, odgovorio na postavljena pitanja — da mi nije hladno, da sam rodom iz okoline Bihaća, iz sela Bosanski Doljani, da pušim kad imam duvana, a možda i još po neku riječ. Pri tome sam gledao lijevo i desno da me neće vidjeti neko od mojih starješina iz čete ili iz više komande kako razgovaram, jer nam je više puta govoreno o tome da dok se borac nalazi na stražarskom mjestu ne smije niskim da razgovara, ne smije nikog pustiti da mu priđe blizu i si. Moj sagovornik je primijetio da sam malo uznemiren i rekao mi je »ne boj se sinko, ja sam iz ove kuće koju ti i tvoji drugovi čuvate«. Tom prilikom je izvadio tabakeru (kutiju) sa cigaretama i svojom rukom mi dao 4—5 cigareta, rekavši tom prilikom: »Uzmi, pa kad se sme niš sa straže zapali i ponudi tvoje drugove. ...« Tu ljudsku pažnju ja nikad ne mogu zaboraviti.

Drugom prilikom sam bio razvodnik straže, pošto sam razveo stražare i vratio se u »logor«, umoran, osjetio sam potrebu da zapalim cigaretu. Nisam imao duvana, pa sam se obratio mom drugu i starješini sa molbom da mi da jednu cigaretu. Za čudo jedno ovaj moj drug ustade sa mjesta gdje je sjedio, uhvati me za ruku, povede me prema prozoru (zgrada je imala prizemlje i sprat, a mi smo bili na spratu) i reče: »Vidiš onu kućicu, tamo ima cigareta. ...«. Odgovorio sam mu: »Ja znam da tamo ima cigareta, ali ja nemam novaca, nemam kuna ni dinara, a oni u kućici bez novaca ne daju duvana. Tebi je lako govoriti — eno tamo cigareta, jer si se snabdio novcem, a nama borcima si govorio da se ne smije ništa na svoju ruku uzimati prilikom oslobođenja nekog mjesta, pa ni

¹ Kasnije sam doznao da je to bio drug Vojislav Kecmanović »Đedo«, vijećnik Prvog zasjedanja AVNOJ-a, delegat iz Bosne i Hercegovine.

komad kruha. . .« Na kraju sam mu rekao da ću taj primjer iznijeti na četnoj konferenciji i neka svi borci znaju kako se on ponaša. Time je naš razgovor o cigareti bio završen.

Nakon nekoliko dana, šetajući ulicom sa Đurom Prošićem, u razgovoru on me upita: »Šta si se ti zamjerio našem. . . kad se on na sastanku partijske ćelije, koju smo sinoć održali, usprotivio da budeš primljen u KPJ?« Ubrzo sam se sjetio moga razgovora u vezi sa cigaretama i moje napomene da ću taj slučaj iznijeti na četnoj konferenciji. Pomislih, to je jedini razlog mogao biti za takav stav druga u odnosu na moj prijem u Partiju. Ispričao sam to Đuri. Sve ga je ovo iznenadilo. Rekao mi je: »Zašto mi to nisi ranije kazao, jer da sam to znao drugačije bi stvar tekla na sastanku?«. Odgovorio sam mu da ja to nisam tako loše shvatio, a ono što sam mom drugu rekao bila je istina, a to zna i drug Đuro. Međutim, ta sitnica — cigarete, novac koji je rijetko ko imao i četna konferencija koju sam uzgred pomenuo i na kojoj sigurno ne bi iznio ovaj slučaj, doveli su do odlaganja mog prijema u Partiju.

Moj najdraži doživljaj u ovom periodu jeste prijem u KPJ. Bilo je to 25. decembra 1942. godine. Nakon što je održan veliki narodni zbor u Cazinu, na kome je govorio i drug Tito — 22. decembra, 4. četa je uspješno završila zadatke na obezbjeđenju Vrhovnog komandanta i ostalih ustanova u Bihaću i Cazinu. Poslije ručka, negdje oko 15.00 časova, četa je izvršila pokret za Bužim.

U Bužim smo stigli uveče oko 19.00 časova. Već se poodavno smračilo, padala je sitna decembarska kiša. Geta se smjestila u prostorije škole koja je od namještaja imala samo nekoliko klupa dužine od po dva metra. Spavali smo na patosu sa veoma malo prostrte slame. Bili smo veoma umorni, pokisli, pa nam je i takav smještaj dobro došao da se malo opustimo i odmorimo.

Zadatak čete je bio da u ovom naseljenom mjestu, u Bužimu, obavlja garnizonu službu, da vrši obezbjeđenje samog mjesta, zatim komunikacije koja od Bužima vodi prema Bosanskoj Krupi, odnosno Velikoj Kladaši, pa i komunikacije kojom smo došli u Cazin. Osim toga, četa

je imala i poseban zadatak — da prikuplja, tačnije, hvata neprijateljske vojnike, domobrane i ustaše koji su pristigli na ovaj teren poslije oslobođenja Bihaća, Cazina i ostalih mjesta ovog područja. Ovaj drugi zadatak smo samo djelimično izvršili, i to iz dva razloga: većina pridošlih neprijateljskih vojnika dobro se krila — presvlačili su se u civilna odijela, pa je tako njihovo hvatanje bilo otežano. Uspjeha je bilo tamo gdje su nam meštani pomagali u otkrivanju pridošlih neprijateljskih vojnika. Drugi razlog što potpuno nismo izvršili zadatak je u kratkoći vremena koje smo proveli ovdje u Bužimu, svega oko 8 dana. To je bilo suviše kratko vrijeme za upoznavanje prilika na terenu i za izvršavanje postavljenih zadataka.

U Bužimu nam je za političkog komesara čete došao Danilo Šobot umjesto Branka Stanarevića koji je nešto ranije povučen sa te dužnosti.

Odmah poslije dolaska Šobota ja sam 25. decembra uveče pozvan na jedan sastanak u komandu čete. Tom prilikom mi je saopšteno da sam primljen za člana KPJ. Bilo mi je neobično drago, od uzbuđenja nisam mogao ništa da kažem u smislu zahvalnosti, odnosno davanju obećanja da ću mojim radom i ponašanjem opravdati povjerenje. Drugovi su me shvatili, pogotovo kad znaju da sam prije 15-tak dana trebalo da budem primljen u Partiju u Bihaću da nije bilo onog slučaja sa cigaretom, te nisu ni insistirali da ovog puta posebno govorim. Prije toga sam bio član SKOJ-a od aprila 1942. godine.

Iste te večeri određen sam za političkog delegata voda u našoj četi. Sjećam se dobro da sam se zahvalio na povjerenju, ali sam napomenuo da ja nisam sposoban da obavljam dužnost delegata. Moje protivljenje ostalo je bez rezultata. Morao sam primiti dužnost, a drugovi su tada obećali da će mi pružiti punu pomoć, što se kasnije i ostvarilo.

Tako sam istovremeno, što je inače rijedak slučaj bio u to vrijeme, primljen u KPJ i određen na dužnost političkog delegata voda. Bio je to za mene nezaboravan trenutak, a u isto vrijeme i događaj, jer sam time dobio dvostruko priznanje, a koje je trebalo, budući da je rat u toku, stalno i iznova potvrđivati.

Iz Bužima smo krenuli krajem decembra 1942. godine za Novsku planinu, pravcem Bosanska Krupa, Rujiška, s. Čađavica. Iz Čađavice smo išli na položaj na Novsku planinu po vodovima.

Za vrijeme smotre koju je drug Tito izvršio nad postrojenim jedinicama 4. krajiške narodnooslobodilačke udarne divizije u Srpskoj Jasenici 7. januara 1943. godine naša četa je bila na Novskoj planini, na borbenom položaju, svega stotinak metara od neprijateljskih bunkera i rovova.

DJJKAN MATIJEVIĆ

AVDO ČUK — NARODNI HEROJ U ŠTABU PUKOVNIJE NEPRIJATELJA

Partijska organizacija u Bosanskom Novom¹ radila je u izvanredno teškim uslovima, koje je stvorila okupacija naše zemlje, a još više oružanim napadom Hitlerove Njemačke na Sovjetski Savez i ustankom naroda Jugoslavije. Malo mjesto, mnogo ustaša i njemačkih vojnika i oficira onemogućavali su i malo slobodnije kretanje, sastajanje i slično. Pa i u takvoj situaciji naša organizacija, rizikujući da bude otkrivena a njeni članovi pohapšeni, neumorno je djelovala ne samo u gradu nego je bila čvrsto povezana i sa oslobođenom teritorijom na Kozari, Podgrmeču i Baniji. Dva do tri puta nedeljno dolazili su kuriri sa ova tri oslobođena područja, gdje je plamtela oslobodilačka borba, da nam donesu neki izvještaj ili odnesu od nas podatke koje su tražili, kakav materijal ili da nekog prebace na oslobođenu teritoriju. Naša organizacija, iako malobrojna, izvršavala je svaki postavljeni zadatak bez obzira sa koje je oslobođene teritorije dolazio. Ona

¹ Osnovna organizacija — ćelija KPJ u Bosanskom Novom brojila je tada pet članova. Sekretar Zaim Zajko Dizdarević, Jelica Seka Erceg, Ferid Feđa Dedić, Ahmet Šehović »Šeho« i Hamdija Omanović — članovi.

je izvršavala zadatak i onda kada je trebalo Đuri Pucaru Starom obezbijediti urednu legitimaciju na tuđe — izmišljeno ime, i onda kada je tražen bilo kakav sanitetski materijal, i kada su traženi podaci o rasporedu neprijatelja oko Bosanskog Novog ili o kolonama koje su stizale vozom ili drugim putem i kuda su se kretale. Sjećam se da sam sa jednim artiljerijskim satnikom, kome se imena više ne sjećam, poslije razgovora s njim i priče da sam i sam rezervni artiljerijski »časnik« i da volim jahati konje, obišao sve straže i otporne tačke na spoljnjem obezbjeđenju Bosanskog Novog. Ti podaci su odmah poslani i na oslobođenu teritoriju.

Ili, na primjer, kada bi bio izvršen neki napad na željezničku prugu, izlazila bi komisija da utvrdi štetu, mogućnost opravke i daljnje mjere bezbjednosti. Ahmet Seho Sehović i ja,² kao željeznički službenici, uvijek bi se ugurali u tu komisiju (drugi su se bojali i rado su nama ustupali tu »čast« člana komisije). Poslije uviđaja slali bismo potrebne podatke na oslobođenu teritoriju sa našim mišljenjem kako je napad izveden, kakav je rezultat napada i kakve će se mjere poduzimati.

Naša organizacija je prikupljala i pomoć u novcu i materijalu, a vrlo uspješno su dijeljeni i štampani materijali koje smo dobijali sa oslobođene teritorije. Na ovom zadatku se posebno isticao Ferid Dedić.

U Bosansku krajinu, u doline rijeka Une i Sane, došla je dobrovoljačka pukovnija, određena za borbe na istočnom frontu. U Bosanskom Novom, u zgradi željezničke stanice i specijalnim vagonima, bila je smještena komanda te pukovnije. Komandant pukovnije je bio dopukovnik Neurberger³.

² Ahmet Sehović je bio službenik u nadzorništву pruge, a ja otpravnik vozova.

³ Potpukovnik Neurberger — koliko mi je poznato (o tome nema nikakvih dokumenata) — strijeljan je 1941. g. kao pristalica NOP, da bi 1942. g. bio rehabilitiran Zvonimirovim odlikovanjem za naročite zasluge za NDH. Ovo je učinjeno iz političkih razloga.

* Jednoga dana u Bosanski Novi stigla je vijest da je komandant pukovnije zarobljen. Kako je došlo do zarobljavanja, ni-

Komandom pukovnije u Bosanskom Novom ovladala je prava pometnja i bukvalno nisu znali šta da rade. Iz Zagreba su stizala stroga naređenja da se komandant pukovnije mora po svaku cijenu osloboditi. Komanda pukovnije, suočena sa stvarnošću, nije ni pomišljala na nasilno oslobađanje. Ona je bila svjesna da bi svaki pokušaj te vrste bio potpuni poraz. A, ipak, nešto je trebalo preduzeti. Komandant pukovnije se nije mogao tako lako žrtvovati. Ali, šta preduzeti, to nije niko znao.

A onda vijest kao grom iz vedra neba — Neurberger je pobjegao iz zarobljeništva. Njegovo bjekstvo je omogućio četnik po imenu Mile Babić. Vijest se brzo pronijela kroz Bosanski Novi. Javio se i Neurberger telefonom sa željezničke stanice Rudice. Poslata je i lokomotiva sa jednim vagonom po njega. Svi smo ga napeto očekivali. Jedni sa oduševljenjem, drugi sa ogorčenjem. Najzad, došao je na stanicu voz a iz njega je izašao Neurberger, nekoliko domobranskih oficira i četnik koji je omogućio bjekstvo iz zarobljeništva. Ja ranije nisam vidio četnika, ali sam čuo kako izgleda. Ovaj što je došao ni po čemu nije ličio na četnika kako sam ih ja zamišljao i kako sam ih kasnije stvarno i vidio.

Ahmet Sehović i ja odlučili smo da toga četnika likvidiramo. Napravili smo plan i pripremili se da to izvršimo. Trebalo je raditi brzo. Međutim, drugi dan ujutro, kada sam poslije noćne službe otišao kući na odmor, došao je u moj stan Ahmet Sehović sa ovim četnikom. Bio sam iznenađen i zaprepašten. Seho mi je rekao da taj četnik nije nikakav četnik, da nije Mile Babić, nego partizan, komunist, đak učiteljske škole Avdo Ćuk. Bio sam još više iznenađen. Sve mi je izgledalo čudno. Mi smo imali dobru vezu sa Podgrmečom, odakle je Neurberger pobjegao. Niko nam ništa nije javio. Nije li ovo provokacija? Misli su išle jedna za drugom velikom brzinom. Možda je ovo ipak četnik? On je vjerovatno čuo za nekog od nas gore na oslobođenoj teritoriji i sada hoće da nas sve

ko nije znao. Drugog dana poslije zarobljavanja uhapšene su sve partizanske porodice u Bosanskoj Krupi i Bosanskom Novom. Članovi porodice Terzića, kao najbrojnije (već tada su bili u partizanskim jedinicama Ale, Redžo, Salko i Sulejman Terzić), bili su prvi taoci za slučaj da se nešto desi Neurbergeru.

na lak način otkrije. Na Sehine riječi vrlo šturo sam odgovorio da se to mene ništa ne tiče, da sam ja umoran i da hoću da se odmorim. Seho je bio uporan. »Ali on je došao da nadzire komandanta pukovnije potpukovnika Neurbergera«. Ovo je sada bilo previše. Partizan — komunist, još dijete, da dođe u Bosanski Novi u štab pukovnije i da nadzire rad njenog komandanta koji je pošao na istočni front. Istjerao sam ih napolje. Poslije njihovog odlaska obukao sam se i pošao do sekretara naše organizacije Zaima Zajke Dizdarevića. Zajko je imao jednu malu cipelarsku radnju i kada sam pošao njemu u radnju nosio sam cipele na »opravku«. Imao sam jedne cipele koje sam uvijek nosio rasparane i uvijek ih od njega vraćao zašivene, što je bila mjera predostrožnosti. Našao sam ga u radnji i objasnio mu sve što se desilo. Odlučili smo da odmah tražimo obavještenje iz Podgrmeča. Uskoro je došao i Seho i ispričao nam šta mu je ovaj četnik ili partizan sve rekao. Priča je vrlo čudna. Neurberger je poslije zarobljavanja razgovarao sa Dankom Mitrovim, komandantom jedinica u Podgrmeču u rejonu Bosanske Krupe, gdje je Neurberger i zarobljen. Neurberger je objećao da će, ako ga puste, poslati izvjesnu količinu oružja i municije na oslobođenu teritoriju. Danko je na ovo pristao, ali da bi to bilo sigurno tražio je nekoga ko će ići sa Neurbergerom da nadzire izvršenje ovog obećanja. Avdo Ćuk se prijavio dobrovoljno. Potom je iskonstruisana i ova priča o bježanju i da je bjekstvo omogućio četnik Mile Babić, koji je i došao sa Neurbergerom. Još je Danko rekao Neurbergeru da u Bosanskom Novom ima komunistu i ako se Avdi Cuku šta desi, da će on, Neurberger, od komunistu iz Bosanskog Novog biti ubijen. Njemu, Avdi Ćuku, je naređeno da se poveže sa nama i da mu naša organizacija mora pomoći da izvrši ovaj zadatak.

Zaista je bilo teško sve ovo povjerovati. Veza nam nije dolazila. Onda mi je omladinac Mustafa Falan iz Bosanskog Novog u povjerenju rekao da on toga četnika pozna. »To je«, kaže on, »neka varka. Ne radi se ni o kakvom četniku. To je Avdo Ćuk iz Dubice. Bili smo zajedno u Banjaluci u školi«. Opet sam požurio do Zajke. Rekao sam mu šta sam čuo. Došao je i kurir. U poruci je stajalo da je sve tačno što je Avdo rekao i da mu treba pomoći.

Tajno smo se Seho i ja našli sa Avdom, objasnili mu našu rezerviranost i upoznali ga sa porukom iz Podgrmeča. Mi smo mu rekli i da ga u Novom poznaju. On je također poznavao neke mještane, pa i Mustafu Falana. Odlučili smo da on nigdje iz štaba pukovnije ne izlazi. Njegova veza će biti, ako nešto treba, Seho i ja, jer smo mi mogli ići u vagone u kojima je bio smješten štab pukovnije i Avdo Ćuk. Nekoliko dana kasnije Avdo je morao tajno napustiti i štab pukovnije i Bos. Novi i svoje nadziranje i kontrolu komandanta pukovnije, jer se već počelo sve više, prvo šaputati i pričati javno, da je taj što je došao sa Neurbergerom zaista partizan i da je to Avdo Ćuk iz Bos. Dubice⁴. Uspjeli smo Avdu Ćuka prebaciti ponovo na oslobođenu teritoriju sa djelimično izvršenim zadatkom. Naime, Neurberger je naredio svojim jedinicama da ne vrše nikakve upade na oslobođenu teritoriju, kako je i obećao. Oružje i municiju, koje je trebalo smjestiti u slabo čuvan magacin u Rudicama, nije poslao jer su ga događaji koji su naišli, najvjerovatnije, u tome spriječili. Neurberger je poslije izvjesnog vremena pozvan u Zagreb, tamo uhapšen i strijeljan.

Naša partijska organizacija se našla u još težoj situaciji. Mjere kontrole su pooštrene. Svakodnevne racije, pretresanje stanova i hapšenje veoma su otežali naš rad. Onda je došlo do provala naše partijske organizacije⁵. Jelica Seka Erceg je uhapšena, Zajko i Feđa su uspjeli u zadnji čas da izbjegnju hapšenju i pobjegnju na oslobođenu teritoriju Podgrmeča, a ja sam se još dva dana krio a zatim otišao u pravcu Kozare na oslobođenu teritoriju.

Ponovo sam sreo Avdu u Štabu 8. krajiške brigade. Kada se brigada formirala, Avdo je postavljen za političkog komesara a ja za komandanta brigade. Sada kada smo se ponovo srel i zadaci su nam bili isti. Trebalo je zajednički raditi na formiranju brigade i njenom organizacijom učvršćivanju, borbenom osposobljavanju, političkoj izgradnji, djelovati na terenu i slično. Skoro godinu dana smo bili zajedno. Drug Avdo je bio isti onakav kakvog

⁴ Avdo Ćuk je u toku svog boravka jednom išao na oslobođenu teritoriju — referisao Danku Mitrovu kako stvari teku i ponovo se vratio u Bosanski Novi.

⁵ Prva provala izvršena u augustu 1941. godine.

sam ga vidio u B. Novom — miran, tih i skroman, ali vrijedan i uporan, staložen i čvrst. Gledali smo u njega kada bi govorio o revoluciji, o borbi, o bratstvu i jedinstvu. To je sada drugi Avdo. Vatren, siguran i ubjedljiv. Kakva je samo energija iz tog mirnog i tihog političkog komesara izbijala. To je pravi revolucionar — govorilo se u brigadi. Takav je stvarno i bio. Nikada na svoje lično nije mislio. Volio je borce, a i oni njega. I kada je poginuo novembra 1943. godine, u brigadi je bila prava žalost. Izgubili su borci brigade svog političkog komesara, ali i više od toga. Izgubili su beskompromisnog borca, odvažnog i čvrstog revolucionara i izvanrednog druga. Imali su za kim i žaliti.

HAMDIIJA OMANOVIĆ

SJECANJE NA DAN FORMIRANJA 8. BRIGADE

Osma krajiška brigada formirana je u Cazinu 28. decembra 1942. godine. Prilikom formiranja prisutan je bio manji dio boraca, dok su ostali bili na položajima kod Bosanskog Novog. Kao jezgro za formiranje brigade poslužio je 3. bataljon 6. krajiške brigade. Ovaj bataljon su sačinjavale dvije bihačke čete i dvije radičke — krupske čete. Na dan formiranja brigada je imala oko 600 boraca, a već 7. januara 1943. oko 972 borca da bi 20. januara, kada je počela četvrta ofanziva, narasla na 1.100 boraca.

Bataljon, od kojeg je brigada formirana, već je bio prekaljen, dobro naoružan i prošao je više borbi u sastavu 1. krajiškog odreda. Prije toga nalazio se u sastavu 6. krajiške brigade.

Većina rukovodećeg kadra brigade prilikom formiranja bila je iz navedenog bataljona, dok je manji broj došao iz drugih jedinica. Bilo je dosta rukovodećih položaja koji nisu odmah popunjeni, zamjenici komandira četa nisu postojali, nego su komandiri prvih vodova bili ujedno i zamjenici komandira četa. Nastale su nagle promjene u

kadru i zbog toga što je 20. januara 1943. počela i četvrta ofanziva, u kojoj su poginuli i ranjeni mnogi rukovodeći kadrovi.

Prvi štab brigade sačinjavali su: komandant Hamdija Omanović, politički komesar Avdo Ćuk, narodni heroj, zamjenik komandanta Uroš Kukolj, zamjenik političkog komesara Blažo Đuričić, obavještajni oficir Ferid Dedić, intendant brigade Savo Zigić i referent saniteta Drago Mažar.

Stab 1. bataljona sačinjavali su: komandant Savo Kesar, zamjenik komandanta Branko Balaban, politički komesar Ratko Novaković, zamjenik političkog komesara Rahmija Kadenić, obavještajni oficir Mirko Stanarević, intendant bataljona Vijinović, referent saniteta Vlasta Lendarić i rukovodioc SKOJ-a Milan Gvozdrenović.

Komandir 1. čete bio je Stojan Đukić, politički komesar Dušan Karanović i zamjenik političkog komesara Lazo Kovačević.

Komandir 2. čete bio je Drago Mitrović, politički komesar Milisav Nikić i zamjenik političkog komesara Slavko Žardin.

Komandir 3. čete bio je Vid Karanović, politički komesar Branko Agbaba i zamjenik političkog komesara Pero Gazibara.

Komandir omladinske čete bio je Stevan Blanuša, politički komesar Mošo Puhača a zamjenik političkog komesara Nikola Dotlić.

Stab 2. bataljona sačinjavali su: komandant Miloš Balać, politički komesar Per Gazibora, zamjenik komesara Zajko Dizdarević, obavještajni oficir Ilija Kužet, intendant Mile Torbica, referent saniteta Drago Drljača i rukovodilac SKOJ-a Milorad Rakočević.

Komandir 1. čete bio je Nikola Radaković, politički komesar Slavko Gak i zamjenik političkog komesara Dušan Skorić.

Komandir 2. čete Đukić Spase, politički komesar Ibrahim Mržljak, narodni heroj, zamjenik političkog komesara Hakija Pozderac.

Komandir 3. čete Hasan Avdagić, politički komesar Stipe Butorac, zamjenik političkog komesara Stipček Živičnjak.

Stab 3. bataljona sačinjavali su: komandant Dane Agbaba, politički komesar Redžo Terzić, zamjenik komandanta Ilija Mandarić, zamjenik komesara Vojo Stanarević, obavještajni oficir Božo Kovačević, intendant Đukan Vignjević, referent saniteta Đuro Kukolj, rukovodilac SKOJ-a Hamdija Pozderac.

Komandir 1. čete Nikola Vujnović, politički komesar Izudin Caušević, zamjenik komesara Luka Grbić.

Komandir 2. čete Nikola Kabić, politički komesar Rudi Baungertl, zamjenik komesara Jela Aralica.

Komandir 3. čete Mile Zorić, politički komesar Božo Zorić, zamjenik komesara Mirko Pilipović.

Stab 4. bataljona sačinjavali su: komandant Uroš Vujanović, komesar Rajko Radetić, zamjenik komandanta Branko Pilipović, zamjenik komesara Ale Terzić, obavještajni oficir Branko Stanarević, intendant Đuro Sovilj, referent saniteta Svetozar Miljković i rukovodilac SKOJ-a Raza Kovačević.

Komandir 1. čete Lazo Uzelac, komesar Danilo Šobot, zamjenik komesara Hasan Delić.

Komandir 2. čete Ahmet Šertović, komesar Mićo Stanković, zamjenik komesara Anton Uršić.

Komandir 3. čete Božo Sević, komesar Veljko Bogunović, zamjenik komesara Milenko Došen.

MILENKO DOSEN

BORBA NA NOVSKOJ PLANINI

Četvrta (2. bihačka) četa 3. bataljona 6. brigade, poslije oslobođenja Bihaća, nakon kraćeg odmora krenula je u sastav bataljona — preko Bosanske Krupe na položaje kod Bosanskog Novog (Novska planina). Na određene položaje četa je stigla 9. novembra 1942. i odmah stupila u borbeni kontakt sa neprijateljskim snagama koje su bile isturene kao spoljna odbrana Bosanskog Novog na Novskoj planini i drugim pogodnim položajima (Mijska Glava, s. Maslovare i si.).

Oko 10. ili 11. novembra ili neki dan kasnije neprijatelj je preduzeo snažan protivnapad sa utvrđenih položaja potpomognut pojačanjima iz Bosanskog Novog, protiv dijelova 5. krajiške kozarske brigade i dva bataljona naše 6. brigade, i to pravcem: Miška Glava, s. Agići, s. Ovanjska i iz utvrđenja na Novskoj planini (Pošta i Vješala) s ciljem odbaciti što dalje naše snage od Bosanskog Novog i time učiniti ovu za neprijatelja veoma značajnu saobraćajnicu, u stvari raskrnicu saobraćaja, bezbjednom.

Vremenske prilike bile su veoma loše. Vladala je prava orkanska oluja. Vjetar je duvao takvom jačinom da su se lomila višegodišnja stabla bukove šume. Bilo je izuzetno hladno, povremeno je i kiša padala praćena olujnim vjetrom.

I pored nepovoljnih vremenskih uslova neprijatelj je preduzeo snažan protivnapad potpomognut jakom artiljerijskom vatrom. Jačina vjetra i eksplozije artiljerijskih granata još više je izazivalo lomljivu granja i stabala šume, stvaralo situaciju da se međusobno dozivanje boraca na rastojanju od nekoliko metara nije čulo.

Odbijajući neprijateljski protivnapad na pravcu Novske planine (Pošte), naša četa je ovom prilikom vodila jednu od najtežih borbi od svog formiranja.

Borci i rukovodioci, još uvijek pod utiskom velikih pobjeda u bihačkoj operaciji (nedavno je oslobođen Bihać, Cazin, Bosanska Krupa, Otoka, Petrovo Ličko Selo, Slunj, Cetingrad, Velika i Mala Kladaša i Bužim), krenuli su u žestoki juriš na neprijatelja računajući da će on biti za kratko vrijeme potučen i vraćen na polazne položaje. Niko od nas nije mogao pomisliti da u toj našoj velikoj ofanzivi neće i Bosanski Novi biti oslobođen i neprijatelj potpuno uništen. Međutim, nije bilo tako.

U naizmeničnim jurišima i borbi prsa u prsa naši borci su uz osjetne gubitke uspjeli da privremeno odbiju neprijateljski protivnapad, da zauzmu dio njegovih utvrđenja (rovova) na samoj Pošti, ali neprijatelj je posle kraćeg predaha obnovio protivnapad i primorao našu četu na povlačenje sa dostignutih linija. Morali smo napustiti zauzete rovove i povući se na prvobitne položaje. Već je poodavno pao mrak, moglo je biti negdje oko 21,00 časo-

va, kada je borba praktično prestala. Neprijatelj dalje toga dana nije napadao, a mi smo toliko bili iscrpljeni, umorni i gladni, sa dosta velikim gubicima, da nismo ni mogli obnavljati juriš na protivnika.

Bilans ove teške borbe je dvojak: neprijatelj nije postigao cilj — da odbaci naše snage sa položaja koje su ranije držale, a pretrpio je i znatne gubitke, naročito u ljudstvu. S, druge strane, mi smo izvršili postavljeni zadatak, zaustavili smo, makar i privremeno, neprijateljski protivnapad, čak smo ga primorali na povlačenje, zauzeli smo dio njegovih rovova, ali smo pri tome sami pretrpjeli velike gubitke. Tu na Novskoj planini izgubili smo preko 13 drugova, među kojima najveći broj prekaljenih prvoboraca i rukovodilaca iz 4. i drugih četa 3. bataljona.

U ovoj borbi živote su izgubili ili su bili teško ranjeni i na putu za bolnicu podlegli ranama, slijedeći drugovi: Rizo Alijagić iz Bihaća; Božo Bubalo iz Bosanskih Doljana — Bihać; Kojo Čačić iz Kordunaškog Leskovca — Slunj; Momčilo Čubrilo iz Rujnice — Cazin; Sreto Daljević iz Perne — Bosanska Krupa; Mile Gvozdrenović iz Vranješke — Bosanska Krupa; Božo Kovačević iz Bosanskih Doljana — Bihać; Vojin Kokot iz Bosanskih Doljana — Bihać (teško ranjen i podlegao ranama na putu za bolnicu); Lazo Mijatović iz Grmuše — Bihać; Mate Mršić iz Bihaća; Predrag Mršić iz Bihaća; Mihailo Zeljić iz Teočaka — Bihać; Ilija Zmijanac iz Velikog Radića — Bosanska Krupa.

Bili su to divni drugovi, neustrašivi borci za slobodu i bolji život.

Posebno sam lično poznao Božu Bubala iz Doljana, Božu Kovačevića i Vojina Kokota. Iz istog smo sela, tako reći zajedno smo odrasli i zajedno krenuli na put borbe za bolje sutra.

Božo Bubalo je bio divan drug, neobično hrabar borac, omiljen i cijenjen od svojih drugova. Potiče iz porodice koja je cijela uključena u NOP. Otac Bože, Košta, je među prvima u redovima borbe, organizator Narodno-oslobodilačkog odbora u našem selu, njegov prvi predsjednik, kasnije predsjednik opštinskog i sreskog NOO, društveno-politički radnik od početka ustanka, pa i danas i ako je u podmaklim godinama.

Božo Kovačević je u prvim borbenim redovima od početka ustanka. On je u sastavu 1. bihaćke čete prošao Manjaču, vodio bezbroj borbi i kao puškomitraljezac, desetar i neobično hrabar borac iz njih izlazio kao pobjednik, sav srećan što je sa svojim »Brnom« uspio da neprijatelju nanese tolike gubitke. Božo je svojim stasom, ljepotom, dobrotom, drugarstvom i drugim pozitivnim vrlinama, koje je posjedovao, plijenio ljude oko sebe. Svi smo ga cijenili i voljeli. Nismo mogli ni pretpostaviti da će te strašne olujne noći prestati da kuca to veliko plemenito srce.

Vojin Kokot, divan drug, neobično hrabar, vojnički dosta oštar, ali pravičan, uspio je steći povjerenje drugova od malena, a posebno od kako je počeo ustanak. Bio je srednjeg rasta, izrazito plavog tena sa pegama na licu, kose crvenkaste boje. Volio je da se šali u časovima predaha. Isticao se umješnošću u rukovođenju jedinicom. Ubrzo je postao desetar, a pred kraj 1942. godine i komandir voda u našoj četi. Vojin je učestvovao u svim borbama koje je naša četa vodila od njenog formiranja, pa i ranije od početka ustanka. Iz svih tih borbi izlazio je kao pobjednik, služeći za primjer ostalima.

Tako je to bilo sve do ove novembarske hladne i vjetrovite noći kada će naš Vojin posljednji put jurišati na neprijatelja, biti u tom jurišu teško ranjen u obe noge i podleći ranama na putu za bolnicu.

Prava je porodična tragedija kada u istoj borbi, iste noći ginu dva mlada čovjeka, dva divna druga, dva brata Mršići iz Bihaća, Mate i Predrag, koji tek što su stupili u borbene redove poslije oslobođenja Bihaća. Bila je to njihova prva i posljednja borba. Sjećam se dobro — Mate je bio srednjeg rasta, slabunjav, plave kose, bijela lica sa izrazima ljubavi prema čovjeku. Osjećao se srećnim što će i on moći da neposredno u borbi da svoj doprinos pobjedi naše pravedne stvari, pobjedi ideala KPJ i naše NOB-e. Zaista, Mate i Predrag dali su najviše što čovjek može dati, dali su svoje živote da bi oni koji ostanu bolje i srećnije živjeli.

Znali smo i bili toga svjesni da borbe nema bez žrtava. Ali nismo mogli ni pomisliti da ćemo te noći izgu-

biti toliki broj drugova, prekaljenih boraca i rukovodilaca naše i drugih četa. A kada se to ipak desilo, bili smo obavijeni tugom, žalošću za drugovima, svjesni da njihov gubitak moramo nadoknaditi pojačanim naporima u borbama koje nas u narednom periodu očekuju.

Četvrta četa je bila među najboljim jedinicama 3. bataljona, ne samo u ovoj već i u ranijim borbama, pa je stoga vjerovatno doneta odluka da se uputi u Bihać na obezbjeđenje ustanova i objekata u svojstvu garnizone jedinice.

Ovu odluku svi smo shvatili kao znak priznanja četi kao cjelini, njenim borcima i rukovodiocima pojedinačno, jer je u to vrijeme u Bihaću boravio Vrhovni štab NOV i POJ sa ostalim rukovodstvom naše revolucije.

DUKAN MATIJEVIĆ

MAJČIN SAL

Bilo je to oktobarske noći kada su se mješali hladna kiša i susnježica, a ulice bile tamne, tmurne i ružne. Želio sam da što prije dođem kući, pa sam žurio krivudavim ulicama Bihaća. Bio je rat i strogi policijski sat se bližio. Trebalo je stići na vrijeme, zatvoriti se iza četiri zida sa svojim brigama i strahovanjima.

Pa ipak, i ako je te hladne oktobarske noći bilo stravično i tužno u našem gradiću, koračao sam sa osjećajem snage i vjere u sebe. I dok sam sa radosnim uzbuđenjem u mislima vidio svoje planove, jedna čudna i tužna pomisao došla mi je u sjećanje i iznenada steglo grlo. Znao sam da te večeri moram sve reći starici — majci. Nisam se bojao njenih prekora, znao sam da će me ona, kao i uvijek, i tada razumjeti. Ali, bojao sam se njene tuđe zbog skorog rastanka. I zato su mi koraci postali kraći, a hod sporiji i ako je kiša padala jače i prolazila kroz mokru odjeću do tijela.

Zamišljao sam sebe kao borca, ratnika, mitraljesca, bombaša. Sve priče o partizanskim podvizima o kojima se šaputalo po Bihaću dolazile su mi u sjećanje. Eto, spremao sam se da i ja postanem jedan od tih hrabrih ratnika i unapred sam se radovao i ponosio.

Ulične svjetiljke su žmirkale i u tamnoj dubini naše ulice činilo mi se da čujem bat njemačkih čizama. Zurio sam kući. Htio sam da ne probudim majku i ne narušim tišinu doma, pa sam krenuo ka svojoj sobi. Ali tamo, uz žmirkavu svjetlost lampe, sjedila je majka i čekala me.

Znao sam da je tada, upravo u toj za mene čudnoj i tajanstvenoj noći moram reći sve. Pa ipak, riječi, one prave, velike, koje sam smišljao putem, nisu mi dolazile na usne. Umjesto toga zagrlio sam je snažno i privukao sebi.

»Bojala sam se za tebe, sine« — rekla mi je mati. »Nije te bilo cijeli dan, pa sam se uplašila da su te uhapsili. Čini mi se da se negdje spremaš« — dodala je tiho.

U tom trenutku bio sam joj beskrajno zahvalan. Eto, ona je sama, prva progovorila riječi o rastanku za koje mi je nedostajalo snage kada je trebalo da ih izgovorim. Čudnom snagom majčinog srca ona je osjetila da sam u mislima već daleko od nje, negdje sa svojim drugovima i primila je to saznanje kao tugu, ali i kao radost i ponos.

»Odlazim, majko, u partizane sutra rano. Drugovi će me čekati. A ti, nemoj plakati, budi hrabra. Vratću se«. Ona je čutke ustala, dodala mi džemper i topao vuneni šal koji je sama isplela.

Te noći nisam spavao. Nije ni ona. Kada sam ujutro stigao u brigadu, stežući šal oko vrata, pomislio sam da me majčina ljubav grije toplije od vunenog šala. U ušima su mi odzvanjale njene riječi:

»Čuvaj se, sine, čuvaj«.

I nikada ih nisam zaboravio. Sal se izgubio u vihoru rata, iako sam ga čuvao kao najmiliju relikviju, ali je zato toplina te oktobarske noći ostala zauvijek u mom sjećanju. I danas, kada majke nema među živima, svaki vuneni šal podsjeti me na onaj koji je ona isplela svojim staračkim rukama. A u srcu svaki put zatrepere strune, nevidljive i neobjašnjive.

OMER DELIĆ

PUT DO 8. BRIGADE SA USTAŠKIM ZLOCINCEM

Već više od godinu dana radio sam ilegalno za NOP, šaljući materijal i razne podatke, koji su bili potrebni NOV. Moj ilegalni rad približavao se kraju, jer sam obaviješten da će tih dana početi napad na Bihać, a time i moj odlazak u partizane.

Uoči samog napada uhapšen sam po drugi put. Ustaše su upale u moj stan oko ponoći, pretresli svaki kutak, a onda me dovele u ustašku nadzornu službu. Mislio sam da se radi o nekom saslušanju, ali sam tamo zatekao grupu uhapšenih, a svaki čas su dovodili nove. Vrlo brzo skupio nas se priličan broj. Svi su bili iz grada i skoro sve sam poznao. Bilo nas je 32. Prikupio sam većinu njihovih imena: Bosa Brdar, Bika Brdar, Boška Bagarić, Rada Bujić, Milka Prodanović, Zorka Prodanović, Nada Bates, Marica Grubor, Jovanka Grubor, Draga Sovilj, Blaga Panjaković, Mela Narančić, Divna Banjeglav, Mustafa Iftić, Husein Delić, Hasan Delić, Hasan Sakić, Hilmija Ovčina, Cedo Marčetić, Mišo Sovilj, Mile Skipina, Nenad Brdar, Himzo Mehulić, Milan Markovinović, Hase Kulenović, Junuz Salihodžić, Mehmed Sehović, Ivan Rukavina, Zvonko Braco Ivković i dr.

Vidjeli smo da je stvar ozbiljna, jer su ustaše vikale na nas i stalno nas požurivale, a kada smo se skupili počeli su da nas vežu dvoje po dvoje. Zajedno su vezali i dvije sestre Maricu i Jovanku Grubor. U tom momentu njihov otac, koji je zajedno sa njima bio uhapšen, pao je kao pokošen, što je izazvalo malu pometnju među ustašama. To ga je spasilo da i njega ne odvedu sa nama. Vezanje je nastavljeno. Pri tome je bio naročito grub rukovodilac ustaša — neki banatski Švabo po imenu Skrober, koji je pregledao lance i svugdje, gdje po njegovom mišljenju nije bilo dobro stegnuto, zahtijevao je da nas još bolje pritegnu. Lanci su nam se zarivali u kožu koja je pucala i stvarala otvorene rane.

Kada smo bili povezani, povelili su nas pred zgradu, gdje su nas čekali kamioni u koje su nas počeli ukrcavati. Pred zgradom se, iako je bio policijski čas, skupilo više naših roditelja, među kojima sam vidio i moju majku.

Propitivali su ustaše kuda nas vode, ali oni nisu htjeli ništa reći. Moja majka mi je donijela zimski kaput, kojeg mi je htjela da doda, jer su me ustaše iz kuće povele u odijelu, ne dozvoljavajući da se potpuno obučem.

Majka je i pored prijetnje ustaša prišla kamionu i nekako mi doturila kaput, kojeg nisam mogao da obučem, jer sam bio vezan lancima za moga druga Junuza Salihodžića. Nekako su mi ga prebacili preko leđa, ali mi je svaki čas spadao. Ipak, bilo je bolje nego bez njega. Majka je htjela još nešto da mi kaže, ali ju je jedan ustaša grubo odgurao, a tada je krenuo i kamion.

Kamioni su izašli iz grada i krenuli putem prema Bosanskom Novom. Posjedali smo po podu kamiona, a pozadi su se smjestili naši stražari. Jednog od njih sam znao jer je bio iz obližnjeg sela Sokolca. Zamolio sam ga da nam popusti lance, jer su bili suviše stegnuti. Pristao je i sada je meni i mom partneru bilo mnogo lakše.

Tako smo došli do Otoke, gdje su se kamioni zaustavili i naređeno nam je da izađemo napolje. Tu smo se zadržali neko vrijeme, a zatim su nas ubacili u vojnička kola i krenuli smo dalje. U svakim kolima bila su po dva zatvorenika i jedan ustaša, koji nas je čuvao. Ustaše su bile uplašene, stalno su se obazirale i gledale partizanske signale i požurivale kočijaše da voze brže.

Naime, primijetili smo da je svuda okolo po brdima vrio život. Osjetili smo to po signalima, koje su partizani davali baterijskim lampama jedni drugima sa jednog brda na drugo, s jedne i druge strane rijeke Une. Nekolicina od nas znala je da se sprema napad na Bihać, te smo tim bili tužniji što smo prethodne noći prespavali kod svojih kuća, a imali smo prilike da se negdje sakrijemo, što bi bilo dovoljno da nas ne uhapsu, jer za to više ne bismo imali vremena. Ipak smo se nadali da su partizani nekako saznali za naš transport i da će nas osloboditi.

To se, ipak, nije dogodilo. Poslije vožnje od oko 5—6 sati stigli smo konačno u Bosanski Novi, gdje smo smješteni u mjesni zatvor. Poslije kraćeg zadržavanja krenuli smo transportom za Jasenovac. Na željezničkoj stanici utovareni smo u »hajvan« vagona i poslije dužeg stajanja vlak je krenuo. Dok smo stajali na stanici prilazili su nam znatiželjni mještani i zagledali nas. Prišao nam je i jedan

oficir u domobranskoj uniformi — poslije smo saznali da se zove Mihovil Dodik. Donio nam je cigarete i hranu, a ponudio je da nam nabavi i drugo što nam je trebalo.

Nismo se nigdje zadržavali do Jasenovca, gdje smo stigli u noćnim satima. Ustaše su istjerale iz željezničke čekaonice neke civile i nas smjestili unutra. Tu je trebalo da prenoćimo. Bila je to mala prostorija popločana betonom. Nije bilo vatre, pa je bilo veoma hladno. Skupili smo se jedan uz drugog i tako proveli noć čekajući da svane.

Ujutro su nas pod stražom proveli do jasenovačke kapije, gdje je trebalo da nas pratioci predaju jasenovačkim ustašama. U međuvremenu iz kapije je izašlo više ustaša, koji su nas zagledali i ponekog nešto pitali. Jedan nam je prijetio pokazujući kamu, koju ćemo omastiti, kako je rekao, čim pređemo kapiju. Bilo nam je mučno. Stajali smo više od sata, a onda je došlo naređenje da se vratimo nazad na stanicu. Ponovo su nas strpali u vagone i tu smo saznali da idemo za Kostajnicu, u njemački sabirni logor, odakle bi trebalo da budemo transportovani za Njemačku na prisilan rad. Prema pričanju sprovednika u Jasenovac nisu više primali one koji nisu osuđeni, jer je međunarodno javno mnijenje vršilo pritisak na ustašku vladu da humanije postupa sa zatvorenicima. Tako smo sticajem okolnosti izbjegli ono najgore — da dođemo u ljudsku klanicu, što je po našem mišljenju bilo bolje od onoga što nas čeka. *

Zbog toga se raspoloženje u vlaku popravilo. Sada smo bili smješteni u obične vagone trećeg razreda, jer nije bilo vremena za organizovanje transporta, nego su stražari ispraznili nekoliko vagona od civila i smjestili nas. Istim transportom putovao je i logornik iz Bihaća učitelj Idriz Delić. Neki od drugova, koji su ga bolje poznavali, razgovarali su sa njim i uvjeravali ga da smo zatvoreni »na pravdi boga« i tražili od njega da interveniše da nas puste, jer nismo ništa krivi. Čuo sam da je obećao da će nešto učiniti za nas.

Iskricali smo se na stanici u Kostajnici i krenuli pješice pod stražom prema Hrvatskoj Kostajnici. To je put od oko 2 km. Bili smo prilično umorni od stalnog putovanja, a i izgledali smo prilično bijedno. Naročito to važi

za žene, koje nisu imale uslova da se dotjeraju, jer nisu imale ništa uza se.

Ustaše koje su nas sprovodile, želeći valjda da se našale ili da pokažu svoju moć, rekle su nekim mještanima što se brzo pročulo po kasabi, da smo mi uhvaćeni partizani i da nas sprovode u njemački sabirni logor u gradu. Neki od mještana počeli su da viču na nas nazivajući nas bandom, a neki su na nas bacali kamenje, što je kod ustaša izazvalo buru smjeha. Skoro kroz cijelu Kostajnicu prošli smo kroz kišu kamenja, te su neki bili i lakše ranjeni.

Najzad smo stigli u naše odredište. Bio je to star grad u Hrvatskoj Kostajnici. Sastojao se od zidina i velikog dvorišta, a i jedne kule unutar zidina. Kula nije imala vrata niti ikakvog osvjetljenja, a takođe ni podova nego je samo po goloj zemlji bilo prostrto malo slame na kojoj je trebalo da spavamo.

Bili smo totalno iscrpljeni i požurili smo da se opruzimo. Međutim, brzo smo izletili ponovo na dvorište. Slama je užasno zaudarala jer je na njoj spavalo bezbroj zatvorenika, a čim smo legli počelo je neko šuškanje ispod slame. Kada smo nekako osvijetlili prostor u koji smo se smjestili, vidjeli smo da je prostorija puna miševa, koji su letili po zidovima i plafonu i sa njih se otiskivali na nas ili padali na slamu i po njoj trčali.

Sa gnušanjem smo napustili prostoriju i smjestili se u ograđeni prostor među zidinama. Straža nam je dozvolila da naložimo vatru od otpadaka koje smo skupljali na dvorištu. Bilo je veoma hladno i sjedili smo svu noć grubeći se oko vatre. Tako smo izdržali dva-tri dana, a onda su nas umor i studen ipak prisilili da se vratimo u tu ječinu prostoriju ne obazirući se više ni na smrad ni na gamad.

Sutradan sam doživio prijatno iznenađenje. Negdje oko podne pozvao me stražar sa kapije i predao mi veliki lonac gulaša i dosta kruha. Kada sam ga upitao ko to šalje, rekao mi je da je to poslao jedan mještatin obučar. Razmišljao sam i sjetio se da je to član mjesnog hrvatskog pjevačkog društva, koje je gostovalo u Bihaću negdje pred rat. Tada je ovaj obučar sa ženom bio gost naše kuće, jer su svi članovi bihaćkog pjevačkog društva

primili na hranu i spavanje po nekog od gostujućih članova. Kako je on saznao za mene nije mi poznato, ali dok smo god bili u Kostajnici slao mi je hranu u zatvor.

Nekoliko dana poslije našeg dolaska istjerala nas je straža u dvorište i postrojila za smotru. U logor je dolazio komandant mjesta u obilazak. Bio je to viši njemački oficir. Morali smo stati mirno, dok je on išao ispred i iza nas. Zagledao je svakoga, a najviše se zadržao kod naše drugarice Boške Bagarić. Izgleda da mu se jako svidjela. Znala je prilično njemački, te je sa njim mogla razgovarati. Bila je to zaista lijepa žena. Nije čudo što je Švabi pala za oko. Naveče je došao njegov ordonans i tražio da Boška ide sa njim. Spavao sam u blizini Boške, tako da mi je ona pričala da ju je ordonans vodio u stan njemačkog komandanta mjesta, gdje se svaku noć skupljalo društvo na jelo, piće i ples. Rekla mi je tom prilikom da se njemački komandant zaljubio u nju i da ona nastoji da nas izvuče iz ove situacije. Naime, ona ga je pokušala uvjeriti da smo mi nevini zatvoreni i da bi nas on trebalo da pusti na slobodu.

Ne znam šta je uticalo na naše puštanje iz logora, da li razgovor Boške ili je možda intervenisao Idriz Delić, koga smo sreli u vlaku ili nešto treće, ali mi smo poslije izvjesnog vremena pušteni. Svako je dobio propusnicu do mjesta koje je označio, jer nismo imali nikakvih dokumenata.

Ja i Himzo Mehulić dogovorili smo se još u logoru da ćemo, ako budemo pušteni, krenuti za Zagreb, a potom u partizane. Ja sam u Zagrebu imao strica, te sam se imao gdje smjestiti i dobiti nešto obuće i odjeće, jer sam ostao skoro potpuno go. I Himzo je tamo imao poznanike. Osim toga, pošto sam jednu godinu išao u Zagrebu u školu, poznao sam više naprednih ljudi i nadao se da ćemo tom vezom otići u partizane.

Kada sam se malo »uljudio«, krenuo sam na adrese koje sam odranije poznao. Činio sam to obično u večernjim satima, jer sam se bojao da ću sresti nekog ustašu, koji je pobjegao iz oslobođenog Bihaća i da će me on prepoznati i ponovo strpati u zatvor. Išao sam svaki dan na drugu adresu, a onda se brzo vraćao kod strica. Nisam našao ni jednog poznatog druga. Za neke sam sa-

znao da su otišli u partizane, a na nekim adresama su me tako gledali da sam morao brzo da se izgubim shvativši da se sa tim drugovima nešto dogodilo i da su novi stanari naklonjeni ustašama. Te noći sam obišao posljednju adresu i bio potpuno razočaran. Zurio sam kući, jer se približavao policijski čas, a nisam smio dozvoliti da ga prekoračim. Izašavši iza jednog ćoška, naletio sam na moje mještane Mirkeca Golubovića u ustaškoj uniformi i Tončina Tabakovića, koji je bio avijatičar.

Mirkec Golubović ušao je u ustaški pokret kao naš saradnik i trebalo je da posluži kao naša veza u ustašama. Međutim, pod uticajem ustaša izdao je pokret i postao ustaški koljač najgoreg tipa. Trebalo ga se dobro čuvati, tim više što me je dobro poznao i na jednom zadatku prikupljanja pomoći za odbjeglog druga Dušana Kugu me izdao, te sam odsjedio u zatvoru u bihačkoj kuli, odakle sam sa grupom drugova jedva izašao na intervenciju građana Bihaća.

Zbog toga mi je ovaj susret bio krajnje neprijatan, ali ga nisam mogao izbjeći. Mirkec se ponašao kao da me ranije nije denuncirao. Zagrlio me je i poljubio, a zatim pozvao u jedan noćni lokal, koji se nalazio u blizini. Pokušao sam to odbiti pravdajući se da će uskoro policijski čas i da moram nazad kući. On mi je tada odgovorio — da kada sam sa Mirkecom, onda ne važi policijski čas. Tako smo se našli u »Pik baru« na Jelačićevom placu. Mirkec je naručivao piće i jelo razmećući se novcem, kojega je imao u izobilju, a kada su dolazile patrole pokazivao je svoju legitimaciju, što je bilo dovoljno da nas dvojicu ne uznemiravaju. Iz toga sam shvatio da kod njih visoko kotira. Izbjegavao sam piće koliko sam mogao, nastojeći da ostanem trijezan, dok je Mirkec nemilice pio. Pri tome je stalno kukao za svojim bratom Draganom, koga su ustaše na zvjerski način ubile u Maksimiru kao našeg saradnika. Naime, on je pokušao sa grupom omladinaca u Zagrebu atentat na njemačkog vojnog atašea, ali je nakon izdaje uhvaćen i osuđen na smrt.

Razmišljajući o tom događaju došao sam na ideju da to treba na neki način iskoristiti. Ta me je misao opsjedala cijelu noć, dok smo sjedili u kafani— možda bi me Mirkec mogao sprovesti do partizana?

Dogovorili smo se da ćemo se sutra opet naći. Otišao sam kući i legao, ali nisam mogao dugo zaspati razmišljajući o ovome. Najzad je u meni sazrela ideja. Mirkeca treba domamiti na oslobođenu teritoriju, koristeći se njegovim bratom, koji je herojski poginuo. Nisam to smatrao nemoralnim i vjerujem da bi to i Dragan odobrio da je živ, tim više što se s njim nije slagao i odbijao je da ga primi u zatvorskoj ćeliji. To nam je Mirkec te noći ispričao, žaleći se na brata, koga je, kako je tvrdio, obožavao.

Kada sam se sutradan sastao sa Mirkecom i Tončinom, rekao sam im svoju ideju. Izgledalo mi je da su o tome već razmišljali i da su bili oduševljeni. Tonči je rekao da bismo mogli otići u Bihać avionom i da on ima avijatičara, koji takođe želi na oslobođenu teritoriju. Dogovorili smo se da se poslije podne na istom mjestu nađemo sa tim avijatičarem i utvrdimo dan polaska. Nisam znao da li je to iskreno ili me taj dan čeka hapšenje. Reskirao sam jer mi je bilo stalo da ovo učinim po svaku cijenu.

Toga dana sreo sam Himzu Mehulića i rekao sam mu svoju ideju, pozivajući ga da i on krene kako smo se dogovorili. Odbio je pravdajući se da neće da rizikuje. Nisam insistirao, jer sam znao koliko je ovo težak poduhvat. Smatrao sam da će on naći u Zagrebu vezu i da će nekako preći na oslobođenu teritoriju.

Poslije podne smo se zaista sastali sa avijatičarskim oficrom, ali nam nije mogao odmah reći kada bismo mogli krenuti, jer mu avion nije ispravan. Rekao je da će nam idućeg dana dati konačan odgovor.

Sutradan došlo je do potpunog razočarenja. Ovaj avijatičar je došao i obavijestio nas da ne može ići, jer je sa oslobođene teritorije naređeno da niko od avijatičara ne smije krenuti na oslobođenu teritoriju bez izričitog naloga odozgo. Naime, zbog učestalog bježanja, ustaše su zaprijetile da će za svako bjekstvo strijeljati čitave porodice. U takvoj situaciji naši nisu htjeli da ih izlažu opasnosti i samo u krajnjoj nuždi pozivali su avijatičare na oslobođenu teritoriju, obezbjeđujući prije toga sigurnost njihove porodice.

Sada sam se našao u teškoj situaciji. Bojao sam se da će kod Mirkeca nastati kolebanje, što bi moglo dovesti

da se predomisli. Nisam to smio dozvoliti. Zbog toga sam insistirao na polasku po svaku cijenu. Sjetio sam se da mi je Himzo Mehulić kazao jednu vezu u Bosanskom Novom. Predložio sam da idemo za Novi, a onda ćemo se nekako prebaciti u Bihać u kome su još bili partizani. Pristali su. U ovome mi je svesrdnu pomoć pružio Tonči, koji je uvijek bio na mojoj strani. Odlučili smo da ujutro krenuo, a da nam Mirkec donese propusnice.

Ujutro, pošto Mirkec nije mogao dobiti propusnice jer, navodno, nije našao svog prijatelja u ustaškom redarstvu, predložio sam da odemo u Ministarstvo koje se brinulo za izbjeglice. Čuo sam da oni daju propusnice za one koji su napustili svoje ognjište pred naletom partizanskih jedinica. Predstavili smo se kao izbjeglice iz Bihaća i da moramo u Bosanski Novi po robu, koja je iz Zagreba poslata u Bihać, ali nije mogla dalje zbog napada partizanskih jedinica.

Saslušala nas je jedna službenica, a onda je pozvala svoga šefa, koji nas je nekako čudno gledao. Rekao je da pričekamo i otišao u svoju sobu. Službenica nam je na brzinu ispunila propusnice i rekla da se odmah izgubimo, jer njezin šef nešto smjera. Dobro ga je poznavala. Zgrabili smo papire i odmah tramvajem krenuli za željezničku stanicu i prvim vlakom za Bosanski Novi.

Stigli smo samo do Kostajnice. Dalje se nije moglo, jer su kozarski partizani porušili prugu između Kostajnice i Bosanskog Novog. Odsjeli smo u mjesnom hotelu. Mirkec je imao para koliko hoćeš i sve nas je finansirao. Raspitali smo se za prugu i rekli su nam da će za koji dan biti popravljena i da ćemo moći krenuti dalje. Međutim, desilo se nešto što nas je malo zadržalo. U istom hotelu bila je jedna lijepa žena, navodno, supruga jednog ustaškog oficira, koji se nalazio na položaju između Kostajnice i Bosanskog Novog. Smjestio ju je tu da bi mogao da se s njom povremeno sastaje. Mirkec je bio zgodan muškarac, izraziti »Don Juan« i znao je postupati sa ženama. Brzo je uspostavio sa njom kontakt, jer smo bili jedini gosti u hotelu, a istu noć su zajedno spavali. Bila je preko dana u našem društvu. Pokazala nam je i sliku muža. Bio je to jedan bradati ustaša razbojničkog izgleda. Po svoj

prilici pustio je bradu na položaju na kome se mjesecima nalazi.

U Kostajnici sam sreo našeg mještana Hasu Bišćevića. Bio je u domobranskoj uniformi. Znao sam da je naš simpatizer. Pokušao sam da se preko njega prebacimo na oslobođenu teritoriju, ali mi je on rekao da su se poslije ulaska partizana u Bihać i napada na Bosanski Novi privremeno izgubile sve veze sa partizanima, jer su ustaše udvostručile pažnju.

Nisam znao šta ću. Žurilo mi se, a pruga nikako da se popravi. Osim toga, Mirkec se tako lijepo smjestio u krevet u ustaške žene, da sam se bojao da će ga biti teško pokrenuti. Zato se moralo ići dok se nije predomislio. Bili smo tako blizu partizanima, a ipak beskrajno daleko. Predložio sam da krenemo pješice do Bosanskog Novog tvrdeći da se pruga neće mjesecima popraviti, jer je, kako sam čuo, partizani stalno napadaju i ruše. Jedva sam nagovorio Mirkeca. Nije mu se išlo. Ipak je pristao. Proslavili smo odlazak, a kod žene ustaše kanula je i pokoja suza, jer se, navodno, zaljubila u Mirkeca. Za vrijeme te proslave, pošto se Mirkec malo napio, iznudio sam od njega da mi da jedan od pištolja, jer je imao dva. Dao mi je jedan manji, kojeg sam lako mogao nositi u unutrašnjem džepu. Sada sam bio sigurniji. Računao sam da mi sada ništa ne može. Bio sam suviše mlad da shvatim da mi je bez dozvole bilo riskantno nositi pištolj u tako nesigurnim vremenima.

Rano ujutro krenuli smo iz Kostajnice za Bosanski Novi. Bila je to relacija od oko 25–30 km, te je trebalo pješićati oko 6 sati. Išli smo samo cestom, jer nismo nigdje smjeli skretati bojeći se ustaških zasjeda i patrola, koje su nas mogle ubiti bez opomene i kontrole dokumenata, jer je ovo bila ratna zona. Išli smo prilično dugo zaustavljajući se samo da se odmorimo i prezagajimo, jer smo iz hotela ponijeli nešto hrane. Ne znam koliko smo dugo putovali, ali negdje pred selom Divuše iz kukuruza koji nisu bili još obrani (ne znam zbog čega) izašla je jedna grupa ustaša uperivši puške na nas. Nisu htjeli da nas saslušavaju i legitimišu, nego su nas povelili u selo. U jednoj kući izveli su nas pred ustaškog oficira. Ne malo smo se iznenadili kada smo pred nama vidjeli lice sa slike koju

nam je pokazala žena sa kojom se Mirkec provodio u hotelu u Kostajnici. Dok smo legitimisani i saslušavani razmišljao sam šta bi se desilo da ovaj ustaša zna kako mu je žena «-vjerna» i ko je krivac za to. Ovako, kada je vidio legitimaciju svoga kolege nije pravio nikakvo pitanje, nego nas je počastio pićem i hranom, a potom smo krenuli dalje za Dvor. Naime, tek prilikom pregleda naših propusnica utvrdili smo da nam je drugarica u Zagrebu ispunila propusnicu samo do Dvora, a mi ćemo se sada morati snalaziti kako da dođemo do Bosanskog Novog. Nadao sam se da ćemo to pitanje nekako riješiti i da ćemo ipak stići do cilja.

U Dvor smo stigli u kasnim poslijepodnevnom satima. Poznavao sam jednu svoju školsku kolegicu, kojoj sam se obratio da nam negdje nađe smještaj. Sreća nas je poslužila jer je ona imala praznu sobu, te smo kad nje odsjeli. Uputila nas je da se možemo hraniti u obližnjoj gostionici. Objasnili smo joj da ćemo se zadržati nekoliko dana dok ne obavimo neke poslove u Bosanskom Novom.

Kada smo ujutro krenuli na doručak u gostionicu, zatekli smo grupu domobranskih oficira, koji su se takođe tamo hranili i među njima i našeg poznanika iz Bihaća Vladu Habuneka, koji je ovdje služio đučki rok. Veoma sam se obradovao kada sam ga vidio, jer sam znao da on može poslužiti kao karika u lancu koja nam nedostaje. Potužio sam mu se da mi treba propusnica od Dvora do Novog, jer da moram da vidim koliko je robe stiglo za očevu trgovinu iz Zagreba u Novi, a službenica u Zagrebu nam je zabunom ispunila samo do Dvora. Priča je bila uvjerljiva, a mislim da Vlado ne bi povjerovao i da nije. Obćao je da će to urediti i da će nas naveče u gostionici upoznati sa licem koje nam može pomoći.

Naveče smo sjedili sa svim »viđenijim« ljudima iz mjesta, među kojima je bio i kotarski predstojnik, koji nam je mogao pomoći. Kada smo malo popili — ja sam izbjegavao alkohol — sjeo sam pored predstojnika i ispričao istu priču. Obćao je da će mi ujutro dati propusnicu, što je i učinio.

Sad je bilo lakše. Jedina teškoća bila je kako da eliminišem Mirkeca a da on ne sazna za vezu u Bosanskom Novom, a da ne postane sumnjičav zbog nepovjerenja

koje pokazujem prema njemu. To nisam smio dozvoliti, a i vezu nisam smio nikako dovesti u opasnost. Zato sam u Novi išao poslije ručka. Kada je Mirkec legao, ja sam, pod izgovorom da idem u šetnju, otišao u Bosanski Novi i uspostavio vezu. Na vezi je bio obučar Fehim Dizdarević, koga sam našao u njegovoj radnji. Rekao mi je da ću morati pričekati koji dan, jer je poslije zauzeća Bihaća i napada na Bosanski Novi pojačana kontrola, tako da je veza nesigurna. Obećao je da će nastojati u što kraćem vremenu da nas prebaci na oslobođenu teritoriju.

Poslije dva-tri dana Fehim mi je rekao da je uhvatio vezu i da sutra ujutro u određeno vrijeme budemo na cesti prema Bosanskom Novom gdje ćemo sresti jednu mladu ženu, koja će nas odvesti gdje treba.

Ujutro smo krenuli i u blizini sela Matijevića sreli ženu u crvenoj marami, što je bio znak raspoznavanja. Ona je, čim nas je vidjela, krenula napred a mi za njom. Pred selom nas je zaustavila straža, dok je ona prošla jer su je poznavali. Nas su kratko legitimisali, ali pošto su znali da ćemo proći, nisu pravili nikakvo pitanje. Žena nije rekla ni jedne riječi. Sačekala nas je dok smo obavili formalnosti, a onda je krenula u selo a mi za njom. Pred jednom kućom se zaustavila i pozvala domaćina, a zatim se izgubila. Domaćin nas je kratko pozdravio i poveo do jednog šumarka, gdje je trebalo čekati dok ne dođe kurir. Krili smo se poslije podne, a tada je došao jedan mlad naružan partizan i rekao da krenemo. Putovali smo do noći, a tada smo svratili u jedno selo, gdje su nas nahranili i gdje smo zanoćili. Kurir je poznao domaćina i sa velikom ljubavlju je priman u kuću. Sa nama nije puno pričao. Nije bio razgovorljiv i samo je žurio da nas dovede do cilja.

Sutradan smo došli do jedne partizanske komande. Tražili smo da nas prebace na bosansku stranu, tako da možemo stići do Bihaća. Negdje kod Rudica prešli smo čamcem Unu, a zatim produžili za selo Ruišku, gdje smo prvi put sreli poznato lice.

Naime, u Ruiškoj, kao sekretar Sreskog komiteta KPJ za Bosanski Novi radio je Ahmet Sehović rodom iz Novog, koji jedno vrijeme bio u Bihaću kao radnik kod obučara Himze Mehulića. Dobro sad ga poznao i njemu sam prv-

ome povjerio koga vodim u Bihać. Odmah nam je dao stražu, koja nas je dalje sprovodila. Vjerovatno je i straža upozorena da se radi o zločincu i da ga treba dobro čuvati. Mirkec se malo čudio promjeni koja je nastala u odnosu prema nama, ali sam ga uvjerio da partizani vjerovatno zbog špijunaže svakog novog ovako provjeravaju, što ga je malo smirilo.

Tako smo stigli do sela Benakovca, gdje se nalazila Komanda područja. Tu je trebalo da se završi naš zajednički put, jer su Mirkeca odmah strpali u zatvor čim je komandant područja pročitao pismo, koje je kurir donio od Šehovića. Ja i Tonči ostali smo slobodni. Pričao sam komandantu područja jednu zgodu, kada me je Mirkec maltretirao. On je došao na ideju da ga u mom prisustvu pozove i da sa njim malo porazgovara. Ja sam sjedio u fotelji, isto onako kao Mirkec kada je mene maltretirao. Mirkec je ušao i pozdravio se sa mnom. Nisam mogao da mu ne odgovorim. Komandant mu je postavljao neka obična pitanja, izbjegavajući da ga pita o njegovim nedjelima. Sjedio sam u fotelji i razmišljao o pomenutom događaju.

Bilo je to otprilike prije godinu dana. Ustaše su izdale narednje da se ne smije ući u ma koju ustanovu ili javni lokal, a da se ne pozdravi sa ustaškim pozdravom »spremni«. Mi, napredni omladinci nismo htjeli to da činimo. Jedno popodne ušao sam u kafanu »Paviljon« u Bihaću, gdje su u to doba dolazili moji školski drugovi. Pozdravio sam sa »zdravo«. Sutradan rano ujutro po mene je došao podvornik ustaške nadzorne službe i rekao da me traži stožernik. Krenuo sam tamo i pri ulazu u kancelariju »zabunom« ponovo pozdravio sa »zdravo«. U kancelariji je bio stožernik Marijan Sola, Mirkec Golubović i još jedan ustaša iz Bihaća Burhan Kahrimanović.

Čim sam ušao Burhan je počeo na mene vikati, napadajući me da sam banda, jer ga nisam prilikom ulaska u lokal pozdravio sa »spremni«, a i sada nastavljam sa istim, jer sam opet pozdravio sa »zdravo«. Ja sam mu rekao da ja njega nisam nikad pozdravljao, jer ga uopće ne poznajem (iako sam ga poznao), pa neću ni sada. Tada je iz fotelje skočio Mirkec Golubović i iz sve snage me ošamario. Zatim mi je stožernik Sola održao lekciju govoreći da mi je to poslednja opomena, da oni mene dobro znaju i da će

sa mnom, u slučaju ponavljanja greške, brzo završiti, a ja treba da znam kako. Pri tome je prevukao rukom preko vrata, što je značilo da ćemo likvidirati — zaklati.

Promatrao sam sada Mirkeca. Sta mu je trebalo da me udari? Ja sam tada bio u istoj situaciji da to njemu uradim. Nisam to htio. Znao sam da će on dobiti zasluženu kaznu i bez moje osвете.

Sutradan ja i Tonči Tabaković otišli smo za Bihać, dok je Mirkec ostao u zatvoru. Ja sam malo odmorio, a zatim se javio u brigadu. Raspoređen sam u novoformiranu 8. krajišku narodnooslobodilačku udarnu brigadu, gdje sam ostao do kraja rata. Isto je učinio i Tonči Tabaković.

Mirkec je poslije nekoliko dana sproveden u Bihać. Evo što o tome piše Vladimir Dedijer u svom dnevniku u članku »-Oslobodena petina Jugoslavije«:

»Još je Pavle Pekić iznosio mnoga druga nedjela Mirkeca Golubovića i objasnio kako je zločinac uhvaćen. On je, zajedno sa nekoliko ustaša, pobjegao u Zagreb posle oslobođenja Bihaća. Tu je, slučajno, sreo jednog našeg druga, koji je baš bio pušten iz koncentracionog logora. Vidjeli su se više puta i taj naš drug došao je na ideju da domami živog Golubovića u Bihać. Počeo je da mu govori da je njegov brat Dragan partizanski heroj, da Golubović ne treba ništa da se plaši, da njemu uvek ima mesta među partizanima, da on treba da se vrati u Bihać. Mirkec se najzad odlučio i, pre desetak dana, stigao u Bihać. Rekao je da hoće da stupi u partizane. Do danas mu Pavle Pekić nije ni jednom postavljao direktna pitanja o njegovim zločinima, već je puštao da priča sam. Pošto je danas sav materijal bio sređen, to je Pavle Pekić odlučio da mu postavi direktna pitanja.«

i dalje isti članak:

»Večeras će istraga biti završena, pa će Mirkec Golubović pred sud. Izgleda da će biti obešen.«

»Njemačka ofanziva omela je javno pogubljenje Mirkeca Golubovića. On je osuđen na smrt i streljan nekoliko dana uoči ulaska Nijemaca u Bihać. Istražni materijal je propao tokom Četvrte ofanzive.«
(Podaci Pavle Pekić).

ZVONKO IVKOVIC BRACO

ORGANIZACIJA ZDRAVSTVENE SLUŽBE

Zdravstveno stanje boraca u brigadi i bataljonima bilo je pitanje kojem se poklanjala posebna pažnja. U četama su postojala odeljenja koja su se izdvajala, naročito pri polasku u akciju. Sastojala su se od potrebnog broja boraca zaduženih za nošenje ranjenika sa položaja do četnog, a potom bataljonskog previjališta. Ljudstvo ovih odeljenja bilo je raspoređeno po vodovima u četi.

U četama smo imali bolničare na čelu sa četnim bolničarem (bolničarkama), koji se brinuo o borcima, higijeni, pranju odijela, pranju veša, pružanju prve pomoći ranjenim borcima, o bolesnim drugaricama i drugovima, 0 opštoj higijeni i si.

Gest je slučaj bio da lakši ranjenici nisu htjeli napuštati četu, pa su četni bolničari *imali* zadatak da ih previjaju u određeno vrijeme, obično u časovima predaha između dvije akcije (borbe), odnosno za vrijeme odmora.

Teži ranjenici, nakon ukazane prve pomoći, prenošeni su u bataljonsko previjalište, gdje im je ukazivana pomoć. Nakon toga ranjenici i bolesnici transportovani su u bolnicu na stručnu sanitetsku (medicinsku) obradu i dalje lečenje.

Kod nas u 8. brigadi, kao i inače u NOV i POJ, vladalo je nepisano pravilo — da na položaju (borbenoj liniji) ne mogu i ne smiju ostati ranjeni niti poginuli borci. Oni ne smiju po cijenu najvećih žrtava boračkog sastava da padnu u ruke neprijatelju, da ih on mrcvari i ubija. Takva borbena solidarnost njegovana je tokom cijelog narodnooslobodilačkog rata i bila je svojstvena našim borcima.

To saznanje da, ako bude ranjen, pa ako i pogine, neće biti ostavljen, ulivalo je neograničeno povjerenje među drugovima borcima, davalo im je neku »nevidljivu« snagu i spremnost na najveće podvige.

Smjelo se može kazati da je to jedan od veoma značajnih faktora — moralna snaga naših boraca i NOV i POJ, koji ih je uvrstio u nepobjedivu snagu naših naroda i narodnosti tokom narodnooslobodilačke borbe.

Primjera radi navodim ogromne napore jedinica NOV i POJ za vrijeme četvrte i pete neprijateljske ofanzive, koje su ulagale radi spašavanja ranjenih i bolesnih boraca i

rukovodilaca, a znamo da ih je bilo u ove dve ofanzive preko 4.000. Tom cilju bila su podređena i borbena dejstva jedinica NOV i POJ, pokret naših proleterskih i udarnih divizija i brigada, što je jedinstven primjer u historiji ratovanja.

Bili smo to u stanju ostvariti, jer smo na čelu naše NOV i POJ imali velikog stratega naše revolucije, voljenog druga Tita, čovjeka koji je i sam doživio sudbinu da bude ranjen u prvim borbenim redovima, što je, opet, jedinstven primjer da jedan vrhovni Komandant bude ranjen u toku drugog svjetskog rata, i to na čelu svoje junačke vojske. Dakle, mogli smo to ostvariti i zbog toga što je drug Tito iznad svega cijenio čovjeka, u ovom našem slučaju borca NOV i POJ, što je ta misao da ranjeni i poginuli borac ne smije pasti neprijatelju u ruke bila stalno prisutna kod druga Tita u svim situacijama.

Dvadesetog maja 1942. godine formirana je bolnica 1. krajiškog odreda u selu Pisovcu. Smještena je u seoskim kućama, a imala je oko 40 postelja. Kasnije je bolnica premještena u s. Lastve, gdje je proširena na oko 50 — 60 postelja. U sastavu bolnice bilo je Hirurško odjeljenje i nešto manje odjeljenje za interne bolesti. Prema nekim podacima, 14. avgusta 1942. godine u bolnici je lečeno oko 20 boraca.

Do polovine 1942. godine sanitetskim radom u bolnicama Podgrmeča rukovodili su: medicinar Kazimir Barila i bolničari Dane Mažar, Krešo Majer, Đuro Bajić, Gojko Kandić, Nikola Cvjetičanin i Miloš Jakšić¹.

U četama, bataljonima, i u brigadi imali smo na kraćim ili dužim tečajevima osposobljen sanitetski kadar koji je mogao pružiti prvu pomoć i organizovati hitna upućivanja ranjenih boraca, nakon sanitetskog postupka, u naše stalne bolnice.

Kao što je poznato, pred kraj 1942. godine bolnica u Lastvama pripojena je Centralnoj bolnici koja se u to vreme nalazila u Korčanici — Podgrmeč i u njenom sastavu ostala je sve do februarskih dana 1943. godine, kada je u

¹ Bosanskokrupska opština u ratu i revoluciji, strana 136 — 139, izdanje 1969. godine.

IV neprijateljskoj ofanzivi bila bombardovana, odnosno do temelja razrušena. Bilo je to, 7 februara 1943. godine, svega nekoliko časova pošto je većina ranjenika bilo evakuisano i upućeno u pravcu Bos. Petrovca i Drvara.

Ja sam bio očevidac tog zločinačkog napada neprijateljske avijacije na bolnicu. Nalazio sam se u pokretu prema Bos. Petrovcu, u s. Krnjeuši kada je 5 — 6 neprijateljskih aviona u niskom »brišućem« letu sručilo smrtonosni teret bombi na našu partizansku bolnicu. Nadletanje su vršili u kružnom rasporedu i nekoliko puta ponavljali bombardovanje.

Kada su se avioni udaljili, u blagim koturovima dizao se iznad visokih četinara dim sa prostora gdje je, samo prije 10 minuta, bila naša bolnica. To je bio i kraj postojanja partizanske bolnice u Lastvama, a koja je u početku svoga rada bila namijenjena ranjenim i bolesnim borcima 3. bataljona Prvog krajiškog partizanskog odreda odnosno borcima 3. bataljona 6. krajiške brigade, a po formiranju 8. brigade i njenim borcima.

U prvo vrijeme bolnice u Podgrmeču, snabdijevale su se iz intendanture Operativnog štaba, odnosno preko intendanture Prvog bosanskog udarnog korpusa. Takvo je snabdijevanje bilo vezano sa raznim teškoćama i stoga je donijeta odluka da taj zadatak pređe u djelokrug narodno-oslobodilačkih odbora i komandi mjesta u Podgrmeču uz pomoć društvenih organizacija, AFŽ-a i USAOJ-a. Ovakva organizacija snabdijevanja bolnica pokazala je vrlo dobre rezultate. Naše jedinice su od cjelokupnog zaplijenjenog materijala prvo izdvajale sve što je važno za potrebe bolnica. Nije tu bilo riječ samo o hrani i sanitetskom materijalu, već i o odjelu, rublja, posuđa i drugom materijalu. Komande mjesta su također namirnice i ostali materijal, potreban za njegu ranjenika i bolesnika, stavljale na raspolaganje u prvom redu bolnicama.

NOO, Organizacija AFŽ-a i omladinske organizacije su prikupljali dobrovoljne priloge u namirnicama i drugim predmetima za potrebe bolnica. Svoje priloge su doveli kada su u kolonama dolazili u posjetu ranjenim i bolesnim borcima.

Kolika je bila briga naroda za ranjene i bolesne drugove govori i to što smo morali da »zatvorimo« svaku bolnicu, jer smo se u prvom redu bojali od unošenja infekcija. Niko nije mogao doći u bolnički krug, jer smo na ulazu postavljali dežurne omladince i omladinke. Samo je pojedinim aktivistkinjama AFŽ-a i SKOJ-a bilo dopušteno da posjete ranjenike i razgovaraju sa njima. Pristizalo je toliko artikala, naročito životnih namirnica da su se ponekad i operativne jedinice mogle snabdijevati iz naših magacina².

»Svakog četvrtka i nedelje našu bolnicu« — kaže dr Vaso Butozan — posjećivala je omladina Podgrmeča, a često i stariji. Hrabrili su nas i donosili nam darove. Imali smo sve što je ranjenicima potrebno. Donosili su nam čarape, rublje, peškire, zatim kajmak, pite, sir, mlijeko, trešnje, jagode. . . »Nepoznat mladić, djevojka ili starica jednostavno bi ušla u ranjeničku baraku, sjela na krevet i u prijatnom razgovoru provodila sa nama po nekoliko sati. Onda bi odvezali torbe i odatle izvadili razne đakonije. . . « To je nešto što se ne može zaboraviti, takvi trenuci pamte se cijelog života, kaže u svojim sjećanjima Janko Došenović.³

Eto takva je bila organizacija zdravstvene službe u našoj brigadi, formiranje bolnice u s. Risovcu, način snabdijevanja ove pa i drugih bolnica na teritoriji Bosanske krajine, -posebno Grmeča u toku ratne 1941/1942, i prvih meseci 1943. godine.

DUKAN MATIJEVIĆ

Uslovi za formiranje 8. krajiške brigade bili su povoljni s obzirom na postojanje velike slobodne teritorije sa slobodnim Bihaćem i Bosanskom Krupom. Tokom decembra i januara 1943. u jedinice će početi pristizati novo ljudstvo. Postojeće četiri čete prerasle su u bataljone. Bio sam postavljen za komandanta 1. bataljona. Ubrzo na tu dužnost je došao Uroš Vujanović, a ja sam postavljen za zamjenika komandanta brigade. Stab brigade se u to vrijeme nalazio u Otoci. U štabu sam zatekao komandanta brigade Hamdiju Omanovića, političkog komesara Avdu Cuka i zamjenika komesara Blažu Đuričića. Pri štabu brigade u to vrijeme su se nalazili još i obavještajac Ferid Dedić Feđa, članovi politodjela Hajro Kapetanović, Miro Dragišić i Jure Marek, te intendanti Aćim Rašeta i Sava Zigić Sovica. Istog dana poslije dolaska u štab 22. januara 1943. doznajem da je otpočela 4. neprijateljska ofanziva i da banijske jedinice već vode borbe sa neprijateljem na Baniji.

Prvi borbeni kontakt sa prednjim dijelovima 369. njemačke divizije naše jedinice su uspostavile sjeverozapadno od Otoke. Poslije prvih sukoba sa neprijateljem, u kojima nismo imali gubitaka, nastavili smo sa povlačenjem ka Bosanskoj Krupi. Prvi bataljon se povlačio od Novske planine preko Rujiške ka Jasenici vodeći mane-

Dr Vaso Butozan, Podgrmeč u NOB, knjiga 2, strana 680.
¹ Janko Došenović, Podgrmeč u NOB, knjiga 2, strana 705.

varsku odbranu a 2. bataljon od Dvora preko r. Une u reonu Blatina. Kad su neprijateljske jedinice ušle u Bosansku Krupu, na lijevoj obali Une više nije bilo jedinica 8. brigade.

Unu su u povlačenju prešle i jedinice Banije.

Naša odbrana bila je dugo usmjerena na sprečavanje neprijatelja u prodoru iz Bosanske Krupe ka Grmeču. Poslije nekoliko dana neprijatelj preduzima jak napad i uspijeva naše snage da odbaci ka padinama Grmeča i komunikacijom stigne u Jasenicu. Prvi bataljon nije se na vrijeme povukao preko komunikacije Krupa — Jasenica ka Grmeču, pa je bio prisiljen da se sutradan probija u pravcu Suvaje. U probiju su izabrali osjetljivo mjesto u neprijateljskom rasporedu — komoru. Neopaženo su se usred dana približili komunikaciji kojom se kretala njemačka kolona. Iznenadnim udarom sa bliskog odstojanja i jurišem za kratko vrijeme su uništili neprijatelja ispred sebe, a zatim brzim pokretom uputili se ka padinama Grmeča.

Poslije gubitka Jasenice i spajanja njemačkih snaga sa snagama koje su prodrle od Sanskog Mosta štab brigade sa glavninom i ranjenicima preduzima povlačenje prvo na padine Grmeča, a zatim u pravcu Lastve. Pomodne snage vode žestoke borbe na pravcu Radić — Risovac (Risova greda). U jednoj od borbi sa Nijemcima ovdje je poginuo komandir čete Stojan Dolinar.

Sve do Lastve nije bilo borbenog dodira sa neprijateljem. Zatekao sam se na oko kilometar udaljenosti kada su njemačke štuke bombardovale bolnicu u Lastvi. Najprije je doletio »bregejac«, napravio krug iznad bolnice, a odmah zatim na nju se obrušilo pet njemačkih »štuka«. Naše jedinice, sem manjih dijelova, već su bile prošle bolnicu. Jedna bomba je pogodila bolnicu i raznijela je, kao i 22 ranjenika koji su se u njoj zatekli.

Od sela Lastve povukli smo se istočno u šumu. Upravo smo se spremali da se tu odmorimo. Rekoh-komandan-tu da uputimo patrolu u pravcu Lastve kako nas neprijatelj ne bi iznenadio. Tek što se patrola bila udaljila od nas na nekih 200—300 metara otpočela je vatra u samoj šumi. Hitro smo se razvili u strelce i krenuli u pravcu

vatre. Razvila se oštra borba. Nad nama i Nijemcima istog časa stvorila su se tri njemačka aviona. U prvom sukobu naši su zarobili Nijemca sa raketama i raketnim pištoljem, te tako neprijatelj nije mogao pokazati avijaciji svoj položaj. Avijatičari su osuli paljbu i bacali bombe po ivici šume, upravo po svojim. Iznenadjeni i tučeni sopstvenom avijacijom, Nijemci su u panici pobjegli prema selu i dalje iz sela ostavljajući iza sebe mrtve, 30 konja, radio-stanicu i mnogo druge opreme i naoružanja. I mi smo imali tri do četiri ranjena borca. Istovremeno se čula žestoka paljba prema Risovoj gredi. Prema vatri ocenili smo da su to naše jedinice. Od njih smo saznali da su nanijeli neprijatelju znatne gubitke dočekavši ih iz zasjede.

Pošto je neprijatelj bio daleko odbačen povukli smo se još dublje u jelovu šumu Grmeča i tu prenoćili. Sutradan je nastavljeno povlačenje bez borbe preko, snijegom ogrnutog, Grmeča. Pred večer naša kolona sa nekoliko hiljada izbjeglica stigla je u Smoljanu i okolna sela gdje smo prenoćili radi odmora ljudstva. Prije svitanja pokret ka Bravskom Vagancu je nastavljen. Nismo u štabu brigade dobro proračunali maršrutu i uticaj sniježne mećave na pokret, te komunikaciju Bavsko — Bosanski Petrovac nismo uspjeli preći još za mraka. Zbog toga kolona je negdje na sredini bila iznenadena i prekinuta od tenka i oklopnog automobila.

Toga momenta upravo sam se zatekao na cesti. Brzo sam prekinuo dalji pokret preko ceste, te doviknuo da oni koji su prešli bježe na jednu, a ovi na drugu stranu od ceste. U tome sam izgubio u vremenu da se mogu sigurno ukloniti ispred njemačkih oklopnih vozila. Bilo mi je žao da padne u ruke neprijatelja napušteni tovarni konj. Tek kada sam uspio konja skloniti sa ceste, legao sam u snijeg u jednu lijesku. Naši dijelovi koji su prešli cestu sa kose otvorili su vatru po neprijatelju. Isto tako i neprijatelj je iz tenka ispalio dva hica. Njemački podoficir htio je iz oklopnog automobila prijeći u tenk, ali je našom vatrom bio pogođen i ostao mrtav na cesti. Neprijateljska borbena vozila nastavila su pokret ka Petrovcu, a i naša kolona prelaz preko ceste i dalje odstupanje ka Driniću.

Od Drinića brigada se povlači ka Oštrelju, gdje smje-
njuje dijelove 7. banijske divizije. Ostaje nekoliko dana
na tim položajima i odbija neprijateljske izviđačke ispa-
de od Petrovca. Prema naređenju napušta Oštrelj i or-
ganizuje odbranu južno od Drvara, zatvarajući pravac ka
Tičevu. Na čitavom ovom odstupnom maršu neprijatelju
su nanošeni gubici uz minimalne vlastite gubitke.

Nakon izbijanja u rejonu Tičeva poslije kraćeg od-
mora brigada je trebalo da se prebaci preko sela Resa-
novca za Liku. Kada smo već bili u stroju za pokret, sti-
gao je kurir iz štaba divizije sa naređenjem da se pokret
brigade odgodi za sljedeću noć, a da se ove noći nave-
denim pravcem uputi samo komora i ranjenici u pratnji
jednog bataljona. Iste noći bataljon, komora i ranjenici
su preko Resanovca bez borbe sretno stigli u Liku, te se
na Plješevici južno od Bihaća spojila sa Područnim bi-
haćkim bataljonom Saje Grbića.

Narednog dana neprijatelj je iz Drvara prodro do
Bosanskog Grahova, pa je time onemogućio našu namje-
ru za pokret ka Lici. Sve jedinice i vojna i politička ru-
kovodstva za Bosansku krajinu su se sljedeće noći sa Ti-
čeva morala uputiti najpre u Grahovsko polje, a zatim
izvršiti promjenu pravca umjesto ka Lici u pravcu Livna.
Vejavica je šibala. Srce se prosto cepalo od žalosti za
ostavljenim ranjenikom na nosilima pored prtine — ko
zna iz koje je jedinice. Počinje da se u nas, naše redove,
uvlači nemir. Ranjeni drug moli da ga ne ostavimo u sni-
jegu, a kolona boraca i naroda izbjeglica prolazi. I sam
sam te noći naišao na tužan prizor. Četiri mlade, nejake
devojke, bolje rečeno devojčice, nosile su nosila sa ranje-
nikom. Više nisu imale snage da ga dalje nose. Polje je i
nigdje nema kuća. Noćna zimska studen steže i ledi mla-
da lica. Kod ranjenika stoje i plaču. Ramena su im kr-
vava od nosila. Iza nas više nije bilo naših jedinica, oti-
šle su napred prema Peuljama. Kroz jecaje upitale su me
šta da rade, dalje ne mogu. Nisam im mogao pomoći jer
sam morao žurno naprijed da stignem brigadu.

Do svitanja kolona i naša brigada stigle su u Peulje
i Crni Lug. Tu je dat odmor. Pokret će biti izvršen u po-
podnevnim časovima, ali sada ne u pravcu Livna već na
Šator planinu pošto je rukovodstvo dobilo podatak da su
Nijemci od Glamoča već izbili u Livno.

Pokret na planinu po dubokom, najčešće smrzlom,
snijegu bio je vrlo naporan. U toku noći izbili smo na pla-
ninu kod dvije kolibe. Dozvoljeno je loženje vatri, pa su
one ubrzo planule. Duboki snijeg ispod vatri se topio, pa
su mnogi pospani drugovi ostali sjedeći gore na snijegu,
od umora ne osjećajući da im se hladnoća uvlači u kosti.
Svanulo je sa svim predznacima da će biti topao vedar
sunčan dan. Sunce će nas ogrijati, ali u isto vrijeme li-
jep sunčan dan će pružiti neprijateljskoj avijaciji uslove
da nas izviđačkim avionima otkrije. I dok je Slavko Ro-
dić govorio postrojenoj omladini, »bregejac« je nadle-
tao planinu.

Padom mraka svi smo se uputili sa Šatora u pravcu
sela Popovići u namjeri da se tim pravcem probijemo ka
Crkvenom i za Podgrmeč. Na čelu kolone kretala se 4.
krajiška brigada, rukovodstvo za Bosansku krajinu, na
začelju 8. krajiška brigada a ispred nas bataljon 4. kra-
jiške brigade (komandant Rade Zorić). Iza kolone bora-
ca kretala se masa izbjeglica, naročito omladine. Kretali
smo se prtinom u koloni po jedan. Kada je trebalo da se
spuštamo ka selu, sa čela kolone stiglo je šapatom na-
ređenje »natrag«. Vratili smo se i tog momenta je nastala
panika, pogotovo kada je prema čelu ispaljeno nekoliko
metaka. Priča se da su se u kolonu umiješali četnici. Pla-
niranom pravcem otišla je samo 4. krajiška brigada bez
jednog bataljona.

Svi smo se te prve noći vratili na mjesto odakle smo
pošli u proboj. Neprijatelja te noći nije bilo ni na planini,
a ni u selu Popovići. Četvrta brigada je prošla bez borbe.
Tu smo ostali cio dan. Preko dana izvršene su sve pot-
rebne organizacione pripreme za predstojeći pokret i pro-
boj. Padom mraka krenuli smo istim pravcem. Ovoga
puta i neprijatelj je bio u planini. Razvila se oštra bor-
ba. Bataljon 4. brigade i rukovodstva se probijaju, a svi-

ma ostalima to ne uspijeva. Neprijatelj presjeca kolonu. Osmu brigadu stoji na prtini, a na njenom čelu je štab brigade. Komandant brigade ubacuje bataljon Branka Pilipovića u borbu. U tom momentu kod štaba brigade stižu Rade Zorić i Ilija Došen. Traže jedan bataljon 8. brigade da bi udarili neprijatelju u desni bok. Komandant brigade im daje bataljon i oni ga odvođe lijevo. Sa njegovog pravca ne čuje se borba.

Proboj ovim pravcem ne uspijeva. Krećemo natrag u koloni po jedan. Na čelu je komandant brigade, a odmah iza njega se nalazim ja. Stižemo na polazno mjesto. Brigade nemamo. Borci su se utajili u masi uspaničenog naroda. Komandant brigade predlaže da idemo sa kuririma u proboj. Komesar brigade Avdo Cuk kaže: »Ako gine brigada neka sa njom gine i njezin štab«. Blažo Đuričić zamjenik komesara brigade bolestan je, ali ipak insistira da pokušamo da prikupimo nešto boraca. To mi daje povoda da počinjem da dozivam »Osmu izlazi«. Borci brigade izlazili su iz kolone naroda i postrojavali se na noćnoj mjesečini.

Uspjeli smo da formiramo dvije grupe oko dvjesto boraca. Na čelu prve grupe su Dane Agbaba i Milovan Pilipović. Druge se ne sjećam. Odlučili smo da krenemo u proboj, bolje rečeno da se provučemo između neprijatelja. Nikola Kotle nalazi jednog borca koji poznaje Šator. Dogovorili smo se da je najbolje da nas vodi pravcem za selo Rore. Krenuli smo za njim i vojska i narod. Išli smo cijelu noć i u svitanje izbili na ivicu šume iznad sela Rore. Pravac kretanja nas je vodio iznad jezera po zaleđenoj strmini, pa je bilo i otiskivanja u jezero. U toku dana stigli smo u selo Rore. Tu smo predanuli i prenoćili, uspostavili vezu sa rukovodstvom i sutradan krenuli pravcem Rore — Crni vrh — Crkveno, gdje smo se sastali sa djelovima 1. bataljona 6. krajiške brigade, a potom produžili za Podgrmeč. Štab brigade i jedinice ponovo su se našle u Velikoj Mosuri.

UROŠ KUKOLJ

PROBOJ PREKO CESTE U FEBRUARU 1943.

U probou koji je izvršen noću na cesti Jasenice-Benkovac 2. bataljon 8. brigade i 5. kozarska brigada su uspjeli brzo razbiti Nijemce i nanijeti im velike gubitke. Dosta smo ih i zarobili. Sutradan je 1. bataljon zajedno sa 5. kozarskom brigadom posjeo položaje na Gorinju kod Benkovca. Ujutro prije svanuća Nijemci su teškom artiljerijom tukli naše položaje i izvršili napad na nas. Otpočela je teška borba. Neprijatelj je jurišac bez obzira na žrtve. Mi smo imali dobre položaje. Snijeg je bio visok oko 50—60 cm, pa je i to išlo nama u korist. Kada su Nijemci uspjeli da potisnu 2. bataljon, bili smo prinuđeni i mi da se povlačimo. Neprijatelj je nastavio sa pritiskom, a mi sa povlačenjem. Povukli smo se na ivicu šume između Gorinja i Međugorja ispred koje je bila poljana. Tu smo se organizovali i posjeli pogodan položaj. U međuvremenu izgubili smo vezu sa štabom bataljona i 3. četom. Na položajima je bila samo 2. četa i 1. četa našeg bataljona. Lijevo do nas na položaju se nalazio mitraljeski vod 5. brigade, a desno jedar vod 2. krajiške brigade. Donijeli smo odluku da tu sačekamo Nijemce. Sve mlade borce smo izdvojili i sa komesarom Mišom Puhačom uputili u štab bataljona. Odlučili smo da Nijemce pustimo nadomet ručnih bombi. Naredili smo borcima da niko ne puca bez komande. Gusta šuma nas je potpuno skrivala od neprijatelja. Nijemci su od zarobljenika saznali da se pred njime nalazi relativno mlada novoformirana brigada, i to same njena dva bataljona, pa su nastupili brisanim prostorom bez nekog naročitog opreza u kolonama. Na čelu svake kolone bio je oficir. Naredio sam puškomitraljescima da svaki drži na nišanu čelnog kolone. Tako je i urađeno. Pustili smo ih nadomet ručnih bombi, a zatim odjedanput pobacali bombe i otvorili vatru iz svih oružja, da bismo odmah zatim izvršili juriš. Iznenađeni Nijemci poslije velikih gubitaka otpočeli su se panično povlačiti bacajući ranice i oružje. Na Gorinju je ostalo veći broj teških mitraljeza municije, minobacača i ostale ratne opreme.